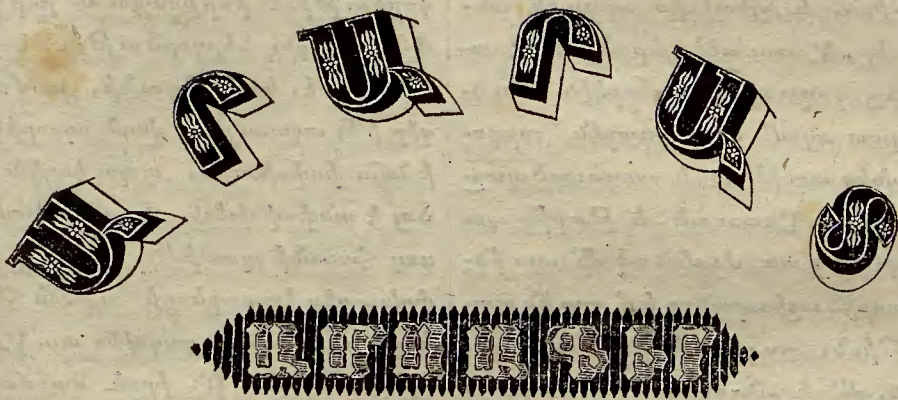

ԿՐՕՆԿԱՆ, ՊԵՏԱՐԿԱՆ, ԲԱՆՔԱՌԵԿԱՆ, ԵՒ ԲԱՐՈՅԵԿԱՆ.

ԹԻԻ Գ. — ՇՐՋԱՆ Ե.

1872

ՏԱՐԻ Գ. — ՄԱՐՏ 31

Կ Ր Օ Ն Ա Կ Ա Ն

ՊՏՈՒՂ ՑԱՆԿԱԼԻ

Ո Ր Ե

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ «ՍՈՒՐԲ ԵՍ ՏԵՐ»,

ՀԱՐՑԻՆ.

(Շարունակություն.)

Պատասխանի որպէս յառաջագոյն ասացաք լինել յապականութենէ օդոյ, ի ձեռն հրեշտակաց առ այն տրամադրեալ, այս ինքն առ ի լինել մահտարածամ, որք ունին տրամադրել առ ընկալնուլ, յընդունել զօդս, ձգեն յանձինս զհիմն ցաւոյ, ուստի ըստ մարմնոյ խոյս տալ և առանձնանալ յապահով տեղիս, և յօդամաքուր վայրս առ ի ազատ լինիլ յապականութենէ նորին՝ մարթ է յայնպիսի ժամանակի, որպէս և Կուռնուլ. ասէ ի Մեկ. Եւրջ Թ. 3. «Դեղ ժանտամահութեան

առնշանադրեն զփախուսան յապականեալ օդոյ, զբօսանս և զենդութիւնս, զհաստատ կերակուր, և զըմպելի զօրացուցիչ սրտի և ոգւոյ, զգուշանալ ի կերակրոց՝ որք դիւրապէս ապականին և նեխին. ցանգ մաքրել զնեխեալ խոնաւութիւնն հալուէիւ (սապո), զմոսաւ (ասլաէնտ), և քլքմաւ (ղաֆրան), որպէս և թիրեաքաւ, զէտօարիւ, իլիմօնիւ, շտրաւ ծառի (սալորի), յաճախ փոխել զհանդերձս, և զյստակս զգնեուլ, զբերանն և զձեռն ցանգ լուանալ քացախով, ևս և երբեմն հզօր զինեալ,,:

Եւրկրորդ՝ ասացաք լինել ի ցասմանէ հրամանի Աստուծոյ. ապա ամենայնի պարտ է յզգուշութեան վայրի զԱստուած ընդ ինքեանց հաշտեցուցանել պատարագօք և խոնարհութեամբ՝ որպէս Դաւիթ. Բ. Թագ. Ի. Գ. 17. աղօթիւք և պաղատանօք որպէս Եզեկիա, Եսայ. Լ. Բ. 10. ապա թէ ոչ վայրապար է զզգուշութիւնն առանց հաշտեցուցման Աստուծոյ ընդ ինքեանց,

և առաւել շարժիչ կամացն Աստուծոյ ի բարկութիւն. և այնպիսիս արդարեւ տեսանի ասել, Աստուած՝ լերանց է Աստուած, և ոչ դաշտաց, զոր ցնորէին անուղղայքն. ըստ այսմ և մարգարէն յորդորէ, «փախիր աղօթիւք և աստուածապաշտութեամբ առ Աստուած. և թաքիր այս ինքն զգոյշ կաց առ ժամանակ մի՝ այս ինքն արտաքին աշխարանօք ևս՝ որք են պահեցողութիւն, քուրձ զգնուլ, լալ զաբարեալն, մինչև անցցէ պատիժ բարկութեան. Տեառն այս ինքն մինչև հաշտեցուցես ընդ քեզ Տէր, և անցցէ զքեզ ցասումն նորա. որ օրինակ երևի Նշեց ԺԲ. ուր ասէ Տէր ցԽարայեացիս. «Բայց դուք մի՛ ելանիցէք իւրաքանչիւր ընդ դուռն տան իւրոյ մինչև ցառաւօտ, զի անցցէ Տէր հարկանել զՆգիպտացիս, , . ուր ասէ մեծն Սարգան, «Տեառն հրաման անցանէր հըրեշտակիւ. ընդ ամենայն Նգիպտոս, և զանդրանիկսն հարկանէր, , . Ըստ այսմ խօսի և մեկնիչ ոմն յասելն «Ի պատուհասել Աստուծոյ զանդգամն ի քաղաքի ուրեք՝ արժան է ժողովորեան Տեառն խոյս տալ և առանձնանալ յապահով տեղւոյ և պահել զդրունս, և կամ փախչիլ և թաղչիլ ուրեք մինչև անցցէ պատիժ բարկութեան Տեառն, , : Աւ այն զոր Վաւիթ ասէ՝ ոչ զզգուշութենէս ասէ՝ որ գովելի է և ոչ խոտելի, այլ զնրկայութենէ Աստուծոյ է ասէ, որ ամենայն ինչ մերկապարանոց է առաջի Աստուծոյ, զի ասէ փախեայց, և յաղօթս կալն բոլորով սրտիւ մերձենալ է առ նա, և ոչ փախուստ. զի փախչիլն է յԱստուծոյ՝ զկամս նորա ոչ առնել՝ և միշտ ի մեղս թաւալլի, որք օտար են ի բանից մերոց:

Ասիցես երկրորդ. Աստուած՝ իւր է ներգործութիւն՝ իւր իմացումն՝ իւր կամեցումն, և ոչինչ ներգործութիւն նորոգ յառաջ ածէ, կամ ընդունի, յորժամ որոշէ զիւր իմն ազատօրէն. վասն այսորիկ ոչ լինի ի նմա փոփոխումն. ապա կամքն Աստուծոյ է անփոփոխելի. և զի ի կամաց նորագայ հասանի պատիժն, պարտ է զի անփոփոխապէս կատարեսցի, ուրեմն հետևի թէ ի զուր ուղղեմք զաղօթս առ Աստուած: Պատասխանի: Ոչ իբրեւ առ մարդս ուղղեմք զաղօթս (առ Աստուած), զորոյ կամս ի մերս ձգել ակնկալեմք, որպէս զի կամեսցի զայն զոր յառաջն ոչ կամիր. և զի փոխեսցէ զնորհուրդս եթէ հակառակ ինչ ունէր ի մօր զմէնջ, այլ զԱստուած աղերսեմք, զի դարձուցէ զկամս մեր առ ինքն՝ որ ուղիղն է ամենայն բարեաց սկիզբն, և յայնժամ անշուշտ հաւատ ընծայեմք լսելի լինել աղօթից մերոց, յորժամ փոխարկին կամք մեր յԱստուածայինն, որպէս ասէ Սողոմոնիւ. Առակ. Բ. 17. «Աւ որ զինս սիրեն, սիրեմ. և որ զինս խնդրեն՝ զայցեն, , . ուր ասէ սուրբն Ներսէս Ամբ. ի Սեկն. Առակ. անդ. «Ոչ ասէ թէ ես սիրեմ, և այնպէս զսիրելիսն յիս ձգեմ, և կամ՝ երևիմ ոչ խնդրողացն, այլ թէ՛ որ զիս նախ սիրեն, ապա սիրեմ զնա. զի թէ ոչ սիրողացն երևէր, և բռնի առ ինքն ձգէր, անձնիշխան կամքս ի մեզ անգործ մնայր. այլ ըստ կարգի՝ այս է, նախ մեզ զինքն սիրել, և ապա ինքն զմեզ սիրել. զի նախ Աբրահամ հաւատաց յԱստուած, և ապա համարեցաւ նմա յարգարութիւն, և կոչեցաւ բարեկամ Աստուծոյ. և նախ որդիքն Իսրայելի աղաղակեցին, և ապա Աստուած լուաւ նոցա. և Վրիստոս ա-

սոց “ Խնդրեցէք, և ապա տացի ձեզ .
հայցեցէք՝ և ապա դռնէք , , և դարձեալ
եթէ կայցէք դուք յիս սիրով , ապա և
ես կացիցի ձեզ նովին սիրովն . և զոր ինչ
խնդրեցէք արարից , , : Արդ՝ զոր այս այս-
պէս է , և հնար է Աստուծոյ՝ մարդոյ երե-
ւել , առանց մերոյ խնդրոյ . վասն այսր
հարկ է որոց ի մարդկանէ վարժողքն են
և ուսուցիչք , քարոզել տղիտաց զէր նո-
րին , և ձգել հաւանական բանիւ զմարդիկ
առ Աստուած . ըստ որում ասէր առա-
քեալն , “ Խօսեցայ ընդ ձեզ իրրև զկոյս
մի սուրբ յանդիման կացուցանել Քրիս-
տոսի , , : Եւ դարձեալ “ Կան Քրիստոսի
պատգամաւորիմք , որպէս և Աստուծոյ բա-
րեխօսութեամբ մեօք , , . արդ այս այսպէս
է , որ սիրէ զնա՝ փոխարէն ընդունի զէր
նորա . մինչ աղաղակել “ Ինչ կեանք Քր-
իստոս է , և մեռանել շահ , , և “ որ խնդրէ՝
գտանէ ձանապարհ և դուռն և առհա-
ւատչեայն երկնից Արքայութեանն , , : Եւ
դարձեալ մեկնելով զբանն “ ի Տեառնէ
պատրաստին կամք իմ , , ասէ մեկնին Ա-
ռակ . Ը . 35 . “ Կամք որ յիս ձգին՝ ի Տեառ-
նէ պատրաստին , , այս ինքն յԱստուծոյ ի
Հօրէ , որպէս ասաց Քրիստոս , “ Ոչ որ
գայ առ իս՝ եթէ ոչ Հայրն իմ երկնաւոր
ձգեսցէ զնա , , . արդ , ասէ , անհնար է ու-
մէք հպել յայս իմաստութիւն՝ եթէ ոչ
յԱստուծոյ զօրանայցէ . բայց նախ ինքն
զկամ տայ , և ապա Հօգին սուրբ պատ-
րաստէ զնոյնս . և յարդարէ առ վերին հա-
յեցողութեանն իմաստս . ըստ այսմ աղօ-
թիւք և հայցմամբք դառնալն առ Տէր՝
զնորհս պատրաստութեան կամաց ստա-
նայ , և շնորհօք զշնորհս . վասն որոյ հաշտ
ակամք հայելով նմա Աստուած , ասէ առ

հրեշտակն “ Եւ ատ է այդ , ամփոփեա զձե-
ռն . քո , , : Եւ արդ՝ ասելովն “ ի ցասմա-
նէ քում հրամանի , ,՝ որպէս թէ ասէր՝
դու որ անփոփոխելի բնութիւնդ ես , նոյն
գոլով յամենայն յաւիտեանս , անայլայե-
լի ցասմամբ , հարկանես զկամս մեր՝ զա-
նազան պատժոց առաքմամբ , որով կամիս
զի ուղղեսցին կամք մեր ի կամս քո . և
յուզղելն՝ լսես աղօթից և աղաչանաց մե-
րոց . ապա աղաչեմք և պաղատանօք հայ-
ցեմք ի մարդասիրութենէ կամաց քոց .
խնայեալ քոյոց հաւատացելոց և պաշտօ-
նէից կամաց քոց , որք ի ձեռն խրատուդ
դարձուցին զկամս իւրեանց ի պատուիրա-
նքս քո , զորս աւանդեցեր Եկեղեցւոյ սըր-
բոյ քո . վասն որոյ ապա յարէ քաղցրաբա-
նելով և ասէ , “ Բարձ ի մէջ բարեխօ-
սութեամբ և աղօթիւք սրբոյն Յակօբայ , , :
Ի կատարիլ հետեւեալ կամացն Աստուծոյ՝
անյապաղ լսէ բանից աղաչանաց մերոց ,
զի վասն այն խրատեաց զմեզ՝ զի դարձու-
ցուք զկամս մեր առ նա . և ի դարձուցա-
նելն խնդրեմք զբարձումն պատժոց . ըստ
այսմ խնդրէ և սա ասելով “ Բարձ , , . ոչ
լինի բարձումն պատժոց , եթէ ոչ նախ կա-
սեսցի հրաման նորա . և կասիլ հրամանին
ոչ լինի՝ եթէ ոչ ի կատարիլն հետեւորդ
կամացնորա . զի կամք Աստուծոյ ըստ մեր
դիտման , յերկուս նկատի , ի հետեւեալն՝ և
ի նախընթացն . նախընթաց կամք կամի
Աստուած՝ զի ամենայն մարդ կեցցէ և ի դի-
տութիւն ճշմարտութեան եկեսցէ . ըստ այ-
նրմ Մատ . Ի 9 . “ Բանիցս անգամ կամե-
ցայ ժողովել զմանկունս քո , և ոչ կամե-
ցայք , , : Իսկ հետեւեալ կամօք չկամի զանար-
գութիւն արդարոցն , ըստ որում արդար ,
և է այնպիսի ըստ առաքելոյն “ Կամաց

նորա ոչ որ կայ հակառակ , , . Զուով . Թ . վասն այսորիկ ասացաք ըստ հետեւեալ կամաց կատարմանն, կասի և հրամանն, ուստի և վերանայ պատուհասն. վասն այսորիկ ասաց “ի մէնջ , , . քանզի նախընթաց կամօք կամեցաւ Աստուած, զի դարձցին ամենեքեան և կեցցեն. բայց ոչ կամեցան, և ի բերան սրոյ պատուհասի մեռան. և կամեցողքն հաւանեցան, և դարձան առ Տէր ըստ հետեւեալ կամացն Աստուծոյ. վասն որոյ խոնարհական հայցուածովք աղերսեն բառնալ յինքեանց զհրամանն սատակմանն՝ զի դարձան առ նա. ըստ այսմ իրրեւ քաղցրանուագ խօսնակ գեղեցիկ կարգեաց երգելով թէ “ի մէնջ , , ’ այս ինքն ի հաւատացելոցս, զի ճշգրիտ եղանակ կատարելոյ զկամս Աստուծոյ՝ միայն ի քրիստոնէից ճշմարտապէս ճանաչի և կատարի, և ոչ յանհաւատից, զի նոքա ոչ կամին ընել ձայնի կամաց նորա և առնել, թէպէտ առնել զիտեն, բայց և նոցա առնէ Աստուած ողորմութիւն վասն հաւատացելոց՝ յայսմ աշխարհի. իսկ ի հանդերձեալն ըստ իւրաքանչիւրոց պահի հատուցումն. ըստ այսմ և Աբրահամու ասաց, “Եթէ իցեն յիսուն արդարք՝ ոչ կորուսից վասն յիսնիցն , , . իսկ վասն մեղաց Սոդոմացւոց բարձաւ ի նոցանէ զՎովտ: Եւ երբեմն հասարակօրէն ըմպեն զբաժակ Տնառն արդարք և մեղաւորք. այսպէս և զբաժակ պատուհասի ի միասին ըմպեն. իսկ իւրաքանչիւրոցն պատիւ և պատուհաս ի հանդերձեալն պահի. ըստ սմին և ի զիրս “Ամանութեանց՝ բարձրեալն անարժանից վասն օգտութեան այլոց ասի. քանզի անձրեւական վերարկուն՝ ոչ վասն այն արկանի ասէ ի վերայ այլոց զգեստուց՝ զի

աղնուաղին է, այլ զի նա միայն աղտեղացի և պահեսցէ զայլ զգեստս , , . երես 956. սոյնպէս և զայլ օրինակս յառաջ ածէ անդանօր, և սոքօք յայտնի երեւի՝ զի երբեմն անարժանից առնէ Աստուած ողորմութիւն ի պատիւ երեսաց կամարարաց իւրոց, և յօգուտնոցա. վասն այսորիկ նախ ի հաւատացելոց հայցէ զբարձումն պատուհասի, ընդ որով ապա լուրեայն յամենեցունց, ըստ որոյ ասէ “բարձ ի մէնջ , , այսինքն յաշխարհէս. բայց բարկացեալ թագաւորն դիւրաւ ոչ ընդունի զաղաչանս՝ այլ միայն զսիրելեացն. որոյ պատճառն է՝ զի սիրելին իբրեւ զինքն ի պատիւ կամ յանարգանս է. ուստի զառաջինն զկամս նորա կատարէ, և ձայնի նորա լսէ. վասն այսորիկ ի ձեռին առեալ զբարեխօսին սիրելոյն Աստուծոյ սրբոյն Յակօբայ, զի դիւրաւ լուրիցէ մաղթանաց ձայնի, վասն որոյ յարակցէ ասելով, “բարեխօսութեամբ և աղօթիւք սրբոյն Յակօբայ , , Աղօթք սրբոց՝ որ վասն հաւատացելոց՝ յայտնապէս ետես սրբազան Աւետարանին Յովհաննէս ի Յայտնութեան իւրում. Եւ 8. “Օ՛ի քսան և չորք երիցունք ունէին իւրաքանչիւր որ քնար, և բուրվառոսկի լի խնկով՝ որ է աղօթք սրբոցն , , զորմէ ասէ Կուռնելիոս ի Մեկ. Յայտ. անդ. առնշանադրելի է աստ ընդ դէմ Վիճիլանցիոսի և այլոց, թէ սուրբքն վասն մեր զաղօթս առ Տէր մատուցանեն, մանաւանդ հրեշտակքն, ևս առաւել առաքեալք և առաջնորդք, որպիսիք էին քսան և չորս երիցունք. որք ամենեքեան վասն ստորագրելոց աղօթեն առ Աստուած, և զհարկաւորութիւն նոցա հայցեն հանապազ : Եւ դարձեալ ասէ ինոյն գլուխ Բ. 3. “Սուրբ

քրն են որք զաղօթս Աստուծոյ մատուցանեն վասն հաւատացելոց ,,: Բայց, աստաւոր ըստ ազգ առնելոյն Կուռնելեայ, ի մէջ բերեն հերետիկոսք զբան մարդարէին Նզեկիէլէ՝ թէ “Ասէ Աստուած՝ եթէ իցեն արբն այնորիկ ի միջի նոցա, ‘Նոյ, Յօբ, և Գանիէլ, նոքա արդարութեամբ իւրեանց ապրեսցին՝ ասէ Ադոնայի Տէր ,,: Ապա ուրեմն ի ժամու բարկութեան Տեառն՝ ոչ է օգուտ ի նոցանէ: Առ այս պատասխանէ Կուռնելիոս. “Աստուած, ասէ, ոչ ասէ աստ զի մի՛ զսուրբս աղաչեսցեն՝ որպէս կարծեն, այլ զինքննէ ոչ է լսելոց, ոչ թէ զնոսա ոչ սիրէ, կամ ոչ լսէ, այլ զի այնքան է ամբարշտութիւնն և յամառումն շրէաստանի, զի զնա ամենեւին Քաղդէացովք ասպատակել վճռեալ է. և ոչինչ աղաչանաց լսել կամի զի ներեսցէ, զի որպէս ասացաք ի վերոյ, հետեւեալ կամքն Աստուծոյ ոչ յետս դառնայ մինչև կատարեսցի. ապա թէ ոչ, ասէ, յայտ է Գանիէլի՝ Թ. 1. ապաշխարանօք շրէից զազատութիւն ի գերութենէն. Յօբայ՝ ԽԲ. 8. զթողութիւն բարեկամաց իւրոց. ‘Նոյն՝ զի մի՛ այլ ևս մարդիկ ջրհեղեղաւ կորիցեն. ապա մարթ է աղաչել զսուրբս ի ժամու պատժոց դարձուցանելով զկամս առ Աստուած, և օգուտ ի ներութեան անբաւ տեսանեմք հասեալ ի նոցանէ: Ըստ սմին ասէ և Վանական վարդապետն. իՄեկ. Յօբայ, ԽԲ. ի վերայ բանին Յօբայ՝ զորմէ ասաց Աստուած առ բարեկամս նորա թէ՝ “Յօբ ծառայ իմ՝ արասցէ աղօթս վասն ձեր. հաշտն ասէ և բարեկամն յորժամ կամի ումէք ողորմել, նիւթ և առաջնորդ սնուող զարգարսն, որպէս Աբրահամ Աբիմելեքայ, և զՄովսէս և զԱհարօն ժողո-

վորդեան. և զԱդիա անձրեկն . . . Բայց դու տես, ասէ, զի ոչ կարեն օգնել պատարագքն, այլ մատուցողք պատարագին. վասն որոյ ասէ նախ՝ թէ “զաղօթս արասցէ ,,: այսպէս վայել է և յաղաղս Աբելի. հաճեցաւ ասէ նախ յԱբել, և ապա ի պատարադս նորա. զայն զայս վկայելով և սա ինքն երանելի Հայրապետս՝ էառ ի ձեռին զսուրբ այսս Աստուծոյ զնա ինքն զսուրբն Յակօբ բարեխօս և միջնորդ լինել մաղթէ երդելով առ Աստուած “բարեխօսութեամբ և աղօթիւք ,,: Բանք և խօսք սրբորոյն՝ որպէս ասացաք՝ առ Աստուած՝ իմանալիք են և հոգեղէնք ըստ օրինակի հրեշտակաց, բայց զանազանք ըստ շարժման կամացն (Աստուծոյ) իւրեանց, ընդ որս հաճեալ Աստուած առաքէ զողորմութիւն իւր յաշխարհ: Այլ զի յատկապէս վասն բարձման մահտարաժամու է միջնորդ և բարեխօս փառաւորեալն և երջանիկն ի սուրբս հրաշալի հայրապետն տանս Հայոց սուրբն Յակօբ, վասն այսորիկ զսա առնու միջնորդ ի ձեռին ասելով “սրբոյն Յակօբայ ,,: միացեալն սրբութեամբ ի լոյսն գերամաքուր, և սիւնն լուսոյ սրբութեան, կանգնեալն յԱկեղեցիս, լուսածաղ շառաւիղ. շօրն մերոյ սրբոյն Պրիգորի հոգւոց լուսատուին, և ընտանին ընդ նմա յերկինս և յերկրի, որ յանմարդաբնակ յանապատին հիացոյց զիմանալի բընութիւնս հրաշալի ձգնութեամբն, ընդ նմին և զազգ մարդկան. օրինակ, հրաշիւք ապշեցուցեալ զարմացոյց՝ զանդամալոյծս գնացուցանելով, զմեռեալս յարուցանելով, զխոտս և զհարուածս բառնալով, անդարձ մաղթանօք իւրովք. որոյ սքանչելի համբաւ ոչ միայն յազգս քրիստոնէից

տարածեալ, այլ և անհաւատից անգամ քարոզեալ և հռչակեալ. որովք ոչ սակաւս անհաւատից էած յուղիղ յարքունի պողոտայն զդաստացեալ դիտովին, ոչ միայն յառաքինակատար կեանս անցաւոր, այլ և զկնի տիրակոչ վախճանին բարձմամբ զբժընդակ ախտից՝ հարուածոց և քստմնափուշ հիւանդութեանց, և պէսպէս սարսուռելի ախտաժեւորութեանց ջերմ սիրով ամենակալին՝ և սրտին ջերմեռանդութեամբ, ի բարեխօսութիւն իւր դիմել ապաստանելոց, որ և մինչև ցայսօր զհիւանալիս գործէ գործս՝ անհետադարձ մաղթանօքն՝ որ առ Տէր. յոյր վասն և սա ինքն եօթնաջահեան լուսոյն ընդունակ այրս ըստ սրտին Աստուծոյ սուրբն՝ Ներսէս Հնորհալին՝ զբազմեալստ հայրապետիս սրբոյն Յակօբայ զբարեխօսութիւնն յուշ առնէ յարածամ, յորդորելով զամենեսեան զմեղսամած որդիքս նորա ապաստանիլ յանդարձ մաղթանս նորին, և միջնորդ առ Տէր ունիլ ի ձեռին ի բաղմածուփ խռովութեանցս վայրի, յորում ազգի ազգի քրտմլնելի ախտք և հիւանդութիւնք վասն մեղաց մերոց զօրացեալք առ մեզ հասանին. ուստի որպէս մեղք քաղցր ի բերան սրբոյ հայրապետիս ձայնէ նուագելով՝ «բարեխօսութեամբ և աղօթիւք սրբոյն Յակօբայ, ։։ Բարեխօսութիւն սրբոյս ոչ նըպաստէ մեզ ի մահտարածամէ և եթ ազատիլ, այլ յամենայն ցաւոց և ի պատուհասից, և յանփոփոխ ցասմանէ Աստուծոյ և ըստ արդար իրաւանց առ հէքս արագ հասելոյ, ի դիւական լլկմանէ, ի յընդաբոյս վշտաց, ի ձախողակի նեղութեանց, ի բաղմաղան փորձութեանց, որք ի յանցանաց մերոց զօրացեալք զմեօք թեւակո-

խեն. վասն որոյ ոչ դք է յաստուածասէր արանց՝ որ հայցէ անտի օգնութիւն ջերմ հոգևով և անթերի հաւատով, և ոչ առնուցու յինչ և իցէ նեղութեան. սակայն բովանդակապէս խօսելով, առաւել պահապան գորով սրբոյս ազատել զվշտագնեալս ի ժանտախտէ և տիրահաճոյ մաղթանօք բառնալ յերկրէ վախտն դիտովին՝ տիրապէս մարթ է այսպիսի դառնաղէտ ժամու և ժամանակի ի մշտափայլ բարեխօսութիւն նորին դիմել, որով փայլի ի պարս սրբոց առաւել արդեամբք հրաշեց առ ախտաժէտ անձինս, և խնդրել ի նմանէ զերազահասն օգնութիւն, առնելով յանուն նորա զպտուղս առաքինական արդեանց՝ զողորմութեանց ասեմ՝ և զաղօթից, որ և նա շարժեալ ի գութ հայրական ըստ առաքինական գործոց և վաստակոց որ յանուն իւր՝ հատուցէ կրկնապատիկ բարիս միջնորդութեան և բարեխօսութեան իւրոյ՝ ի դէպ ժամու օգնականութեան։ Այլ արդ գտեալ զմիջնորդ հաշտութեան դարձուցանէ զերգս բանից իւրոց ի հայցուածս օգնութեան, ի ներող լսողութեան նորին առ վաղ ընկալնոյ՝ ասելով ։

(Շարանակէլէ)

ԴԱՍԱՍԱՅՈՒԹԻՒՆ ԿԲՕՆԷ.

(Շարանակէլէն։)

ԱՍՏՈՒԱՄԱՇՆՁԻ ՈՒՍՈՒՄԸ.

Աստուածաշնչի ուսումը պէտք է ուսուցանուի աշակերտին այն ժամանակից իսկ, երբ նա մտնում է ուսումնարան, Աստուածաշնչի պատմութիւնները պատմելով

նրան ընդհանրապես, որովհետև նոցա մէջ
կան այնպիսի անցքեր, որոնք տակաւին
անպատշաճ են վեցամեայ տղային. կան և
այնպիսիք, որոնք չեն կարող սնուցանել
մանկական հոգին: Եւ անկարելի է տակա-
ւին չզարգացած մանուկների համար ընտ-
րել այնպիսի միեղանակ դասատուութեան,
որ կարողանար նոցա ուսման ապագայ շըր-
ջաններում ևս գործադրելի լինիլ: Որքան
ևս հակառակէին դորան՝ սակայն հարկա-
ւորվում է յարմարուիլ մանկական հաս-
կացողութեանը. անշուշտ պէտք է պատ-
մել մի իրողութիւն կամ նոցա հասկանա-
լի լեզուով, կամ մեր պատմողութեան
հետ կցել այնքան բացադրութիւններ, որ
ընդունուի երեխայքը ամբոխուած՝ մոռա-
նային նոյն իսկ իրողութիւնը: Բայց նոյն
իսկ իրողութիւններն են օգտակար կեր-
պով ներգործողը երեխաների վերայ, և
ոչ թէ ուսուցչի դատողութիւնները նոցա
մասին: Բարոյախօսութեան մէջ ևս զա-
նազանակերպ ասացուածքը՝ միայն տկա-
րացնում են տպաւորութիւնը: Բարոյա-
կան եղբակացութիւնը եղելութեանց մա-
սին պէտք է բոլի նոյն իսկ եղելութիւ-
նից, համառօտապէս ցուցանելով նոցա
յարմարութիւնը կամ անյարմարութիւ-
նը Աստուածային կամ մարդկային օրի-
նաց:—Այս կերպով Աստուածաշնչի եղե-
լութեանց կամ անձանց պատկերները տպա-
ւորվում են յիշողութեան մէջ անձինջ և
լինում են իբրև մի բարոյականութեան
սկզբունք: Արեխայքը արդէն իրանք ի-
րանց կունենան սէր դէպ ի բարիները,
զրուանք դէպ ի չարերը, ներողամտու-
թիւն դէպ ի գայթակղողողները և կարեկ-
ցութիւն դէպ ի չարչարողները առանց

մի դիտաւորեալ ազդեցութեան ուսուց-
չի կողմից. նոքա ինքեանք կհամեմատեն ի-
րանց և ուրիշներին Աստուածաշնչում
պատմուած անձանց հետ և կորոնեն յա-
րաբերութիւնը նոցա հետ. այս տեղ ա-
ռաջնորդել ևս կարող կլինի ուսուցիչը:
Եւ այս պատճառաւ հարկաւոր է ներկա-
յացնել յիշեալ անձինքը այնպէս՝ ինչ-
պէս որ են, առանց գեղեցկացնելու կամ
տգեղացնելու նոցա նկարագիրը. ճշմար-
տութիւնը աւելի հզօր կերպով է ներգոր-
ծում առանց պաճուճանաց:—Իսկ թէ
Աստուածաշնչի ներկայացրած մարդիկը
չեն մտաւորական, այլ իրական, երբեմն իբ-
րև քաջ, երբեմն իբրև տկար, երբեմն իբ-
րև անձնանուէր Աստուծոյ և երբեմն իբրև
անջատուած նորանից, այս յայտնվում է
առաջին իսկ հայեացքից: Եթէ մենք ա-
մենայն մասամբ կարդարացնենք աղնիւ
մարդերին ի միաս իրաւանց, այն ժամա-
նակ մենք կուսուցանենք երեխաներին սո-
փեստութիւն և կեղծաւորութիւն:

Ինչ որ վերաբերվում է հրաշքներին,
(Աստուծոյ յայտնի մասնակցութիւնները
մարդկանց ճակատագրին) պէտք է ասել,
որ ուսման այս աստիճանում չէ կարող ե-
րևել ոչ մի դժուարութիւն: Արեխայն
հաւատում է առանց հարցանելու «ին-
չո՞ւ համար և ի՞նչպէս», : Այս երեխայա-
կան հաւատը ուսուցիչը չպէտք է շփոթէ
իւր բացատրութիւններով: Եթէ նա երե-
ւակայում է իրան՝ զարգացման այն բարձր
աստիճանում, որ հրաշքները դադարած
են լինել իւր համար հրաշք, այնուամենայ-
նիւ պէտք է հասկանայ, որ անվայել է հա-
ւասարել իւր հետ երեխային, որի առա-
ջին դեռ ևս շատ տարիներ կան ինքնակայ

կամ անկախ զարդացման հասնելու: Աւելի քան մանկավարժութեան համոցած ամեն մի մարդ պէտք է խոստովանի, որ Աստուածաշնչի մէջ պարունակուած հրաշքներին բնական ճանապարհով բացատրութիւններ տալու փորձերը եղել են շատ անտեղի, և չէ կարելի ձեռնամուխ լինել դարերով սրբագործուած հաւատին՝ չունենալով կարողութիւն փոխարկելու նրան որ և իցէ լաւ բանով: Առանց մի նպատակի մատաղ հոգեոց մէջ կարծիք տնկել դէպ ի այն, որին ուսել են իրանց մեծարելի մարդերից հաւատալ՝ և հաւատում են՝ չէ՞ նշանակում արդեօք խանդարել երեխայական բնավորութեան ամենալաւ կողմերը: Աւելի չպէտք է ձեռնամուխ լինում սորան այն ուսուցիչը, որը մի և նոյն ժամանակ դէպի ինքը ևս պահանջում է նոցանից լիակատար հաւատ: Արդէն մանկավարժական հարկադրութիւնները իրաւունք են տալիս ուսումնարանական կառավարութեանը վերահասու լինել խոստապէս, թէ կրօնի ուսուցիչը ի՞նչպէս է խօսում երեխաների հետ հրաշքների մասին, բայց գլխաւորապէս հսկել նորա մասին՝ Ակեղեցւոյ գործն է: Ուսուցիչը պարտաւոր է նախապէս զգուշացնել աշակերտներին Աստուածաշնչի հրաշքները չչփոթել մնապաշտ և դիւրահաւատ մարդերի առասպելների և նախապաշարմունքների հետ. ցոյց տալ նոցա՝ թէ Աստուած ի՞նչպէս իւր Առաքեալների գերբնական գործերովը մարդկան ազգի ընթացքը դէպ ի փրկութիւնը ուղղեց: Այսպիսի զանազանութիւններով կարելի է պաշտպանել երեխաներին սնապաշտութիւնից և ուսուցանել մեծարել Աստուածաշնչի հր-

աշքները: Այսպիսով ուսման առաջին քայլափոխում յառաջանալ կսկսի և վերջինը ինքն ըստ ինքեան: Ընկալաւոր պատմութիւնները յառաջընթաց պէտք է լինին՝ Նոր Ատակարանի պատմութիւններին ոչ միայն ժամանակակարգ պահպանելու համար, այլ և նորա համար, որ առաջինները երեխաների համար աւելի դիւրամբուելի լինելով քան վերջինները՝ չեն պահանջում այնքան բացադրութիւններ: Արեւիսաների երեւակայութիւնը աւելի հեշտ կարող է փոխադրուել դէպ ի Նզգիպտոս և Արաբիայի անպապանները՝ քան թէ դէպ ի Փարիսեցիքը և մաքսաւորները. և նորա համար ևս որ Նոր Օրէնքին մէջ Օրինական ասացուածները շատ են, մանաւանդ որ երեխայն ըստ իւր կրօնական զարդացման աւելի համեմատութիւն ունի մարդկութեան մանուկ հասակին: Անկատարը պէտք է ծառայէ կատարեալի պատրաստութեան համար:

Որպիսի պատմութիւնները գլխաւորապէս ընթերցել և ճիշդիւրքը թողուլ, այս մասին ամենայն ժամանակ լինում են տարբեր կարծիքներ. ըստ իմ կարծաց աւելի լաւ է թողուլ այս ընտրողութիւնը ուսուցչին, եթէ միայն ընդունակ է նա ի գործ ածել ինքնակայ կամ անկախ խօսակցութիւն և ոչ թէ ճնշել իրան նոյնպիսի խօսակցութեան պատրաստականութիւններով. իսկ եթէ ուսուցիչը այնքան ընդունակ չէ՝ կամ ժամանակ չունի այս մասին, հապա պարտաւոր է նա դիմել այնպիսի գրեանց օգնութեանը, որոնց մէջ Աստուածաշնչի փոքրիկ, հետաքրքիր և խրատական պատմութիւնները պատմուած լինին այնպէս, որ երեխաները անդամ նը-

րանց կարդալով իրանք իրանց կարող կը լինին հասկանալ: Սակայն ընթերցանութիւնը չէ կարող ունենալ այնպիսի կենդանութիւն, ինչպէս բերանացի պատմութիւնը, որը անջնջելի տպաւորում է երեխաների հոգւոյ մէջ Աստուածաշնչի պատկերները: Ասի պատմութիւնը պէտք է բաժանել շատ փոքր մասերի, իւրաքանչիւրը կազմուած ոչ շատ բարդուած նախադասութիւններէ, և հարկադրել երեխաներին՝ պատմել իւրաքանչիւրը նրանցից առանձին: Եւ ամբողջ պատմութիւնը չպէտք է լինի չափազանց երկար, այլ այնպէս՝ որ կարողանայ տեղաւորուել երեխաների փոքրիկ յիշողութեան մէջ և վերջանայ ամեն աշակերտաց պատմողութիւնը մի կէս ժամուայ դասամիջոցում: Աստուածաշնչի պատմութեանց այժմեան մեր դասադրքերը չափազանց երկար են և չափազանց բարդուած: Բայց մեծ պատմութիւնների փոքրների բաժանելու ժամանակ պէտք է հոգացուի, որ նոցանից իւրաքանչիւրը պարունակէ իւր մէջ մի միտք կամ մի բովանդակութիւն:

Ինչ որ վերաբերւում է Աստուածաշնչի մի քանի պատմութիւններին, որոնք պէտք է չդիպչել նրանց, ըստ որում նրանցով միայն հետաքրքրութիւն կարող է շարժել աւելի լաւ է բաց թողնել նրանք, որոնք կարող են առիթ լինել երեխաների երեսբացութեանը և զգայական կիրքերին, զոր օրինակ պատմութիւնները՝ Ղովտի աղջկաների, Բոբովամի և Յուդայի արեւնախառնութեան մասին և յն. պէտք է թողնել, ինչպէս այն շրջանում՝ նմանապէս և միւս շրջաններում, մինչև երեխայն հասունանայ այնպիսի պատմութիւններ

լուրջ և անվտանգ կարդալու համար. բայց կարելի է ոչ այնքան խոշոր և գայթակղեցուցիչ արտայայտութիւններով մի փոքր պատշաճաւորութիւն տալ, պահպանելով նրանց կատակից, զոր օրինակ պատմութիւնները՝ Սողոմոնացոց, Պետափրէսի կնոջ, Բերսարէյի և յն. Այնու ամենայնիւ երկիւղ պէտք է կրել, որ խոտորեցուցիչ արտայայտութիւններով հետաքրքրութիւն չը զարթուցանէ ուսուցիչը, և տեղի չտայ աշակերտների կողմից պարզամիտ հարցմունքների, որոնց վերայ կարող են ծիծաղել հասունացած աշակերտքը. բայց թողու մի քանի պատմութիւններ միայն նորա համար, որ ոմանց կարող էին անվայելուչ թուիլ Աստուծոյ մեծափառութեանը և արդարութեանը, ինչպէս Աղեւսի և արջերի պատմութիւնը, Յեոու Նաւեայի ձեռքով Քանանացոց երկրի կործանումը, ըստ իմ կարծեաց՝ իմաստավորութիւն է: Զե՛ որ հազար անգամ պարտական ենք կրկնելու՝ «Մեքենել են Աստուծոյ ճանապարհները», մե՛ք արդեօք դուրս պէտք է գանք Աստուծոյ հետ խորհրդակցելու: Սակայն ներելի է մեղմել արտայայտութիւնները, որպէս զի այդպիսի պատմութիւնները չթուին երեխաներին հակասութիւն միւս մնացելոց, և տեղի չտային այնպիսի հարցմունքների, որոց պատասխանել դժուար է*):

(*) Պարելի է վեր առնուլ հետեւալ պատմութիւնները, բաժանելով նրանցից ոմանք աւելի փոքրերի վերայ, և տալով իւրաքանչիւրին առանձին վերնագիր: Հին Ստաւարանից՝ Ստեղծագործութիւնը առաջին մարդերի դրախտի մէջ, և նոցա մեղքի մէջ ընկնելը. — Վայէն և Արէլ. — Զրհեղեղը. — Նոյը և նորա որդիքը. — Բաբելոնի

Բ. Կրօնի ուսման երկար շրջանում
Աստուածաշնչից պէտք է ուսուցանել մի
և նոյնը, միայն թէ աւելի մանրամասնաբար
ընդարձակելով նրանց: Պէտք է պատմել
այնուհետև մի անցքի ամեն ճիւղերը, ի

աշտարակաշինութիւնը. — Աբրահամը և Ղով-
տը. — Իսահակի զոհ բերվելը. — Ռեբեկան, և
Իսահակի օրհնութիւնը. — երկրից երկինք բարձ-
րացած սանդուղը Յակովբի տեսեան մէջ. —
Նորա հաշտութիւնը իւր եղբօր հետ. — Յովսէփի
իւր եղբայրներից վաճառուիլը. — Յովսէփը Պե-
տագրէսի տանը. — Յովսէփը բանտումը. — Նորա
աղատութիւնը. — Նորա եղբայրների առաջին ճա-
նապարհորդութիւնը դէպ ի Եգիպտոս. — Նոցա
երկրորդ ճանապարհորդութիւնը նոյն տեղը. —
Մովսիսի ծնունդը. — Եգիպտոսից Նորա փախուս-
տը. — Իսրայէլացւոց Եգիպտոսից ելանելը. —
Ոսկեայ հորթը. — երկնային մանանան. — ապա-
ռաժից ջրի բղխումը. — լորամարդիքը. — Յորդա-
նանից անցանելը. — Բախար կինը. — Բարադամի
էջը. — Հեփթայեայ աղջիկը. — Սամսոնը. — Հե-
ղի քահանայն և Սամուէլը. — Սաուլի էջը. —
Դաւիթ իւր Սողոմոնարանով. — Դաւիթ և Գո-
ղիամը. — Դաւիթ և Մեղքող. — Դաւիթ և
Յովնաթան. — Սաուլը քարանձաւում. — Սա-
ուլը, Նորա նիզակը և բաժակը. — Աբիգեան և
Դաւիթ. — Աբիտողմի մահը. — Սողոմոնի դա-
տաստանը. — Սաբայի Թագուհին. — Եղիայ մար-
գարէն և այլի կինը. — Եղիսէն և արջերը. — Ե-
ղիսէն յարուցանում է Սոմնացւոյ որդին. — Նէե-
ման և Գէէզին. — Յովբը. — Դանիէլի կրթու-
թիւնը. — Դանիէլը առիւծների գբի մէջ. — Բա-
բելոնի հնոցը. — Յովնանը կիտի որովայնում:

Նոր Կտակարանից. — Յիսուսի ծնունդը. — Նորա
փախուստը դէպ ի Եգիպտոս. — երկոտասանամեայ
Յիսուսը Տաճարումը. — Յիսուսի մկրտութիւնը. —
Կափառնայումի հարիւրապետը. — Նային քաղա-
քի այրի կնոջ որդին. — Առակ ցորեանի մէջ ցան-
ւած որոմնի համար. — Յովհաննու Մկրտչի զըր-
խատումը. — Հինգ հազար մարդոց յաղեցուցա-
նելը. — Յիսուս զնում է ջրի վերայից. — Յիսու-

բաց առնելով ամեն դժուարութիւնները
բացատրութեան համար, ծանօթացնել
փոքր առ փոքր Աստուածաշնչի լեզուին.
սոցա հետ կից պէտք է ունենալ բովան-
դակութեան պարզ բացատրութիւն և

սի այլակերպութիւնը. — բարեսիրտ Սամարացին.
— Մարթան և Մարիամը. — Անառակ որդին. —
Մեծատունը և աղքատ Ղաղարոսը. — Զաքէի
ձիթենեղ վերայ ելանելը. — Յիսուսի Երուսաղէմ
մտանելը. — Տասն կուսանաց առակը. — Յիսու-
սի ընթրիքը. — մատնիչ Յուդան. — Գեթսեմա-
նին. — Պետրոսի ուրացութիւնը. — Պիղատոսը. —
Յիսուսի խաչելութիւնը. — Նորա թաղումը. —
Նորա Յարութիւնը և Համբարձումը:

Առանկներից պէտք է յառաջ բերվին այստեղ այն-
պիսիները, որոց բովանդակութիւնը գրաւող է և
կարօտ չէ այնքան բացատրութիւնների, որոնք վե-
րաբերվում են յետագայ շրջանին: Եթէ սահման-
ւի այս դասասացութեան համար իւրաքանչիւր շա-
բաթի մէջ երկու ժամ, բայց սկզբում բաժանելով
երկու կիսաժամեայ դասերի, երկու տարուայ ուսման
շրջանում կարելի է աւանդել 160 դաս: Պատմու-
թիւնների թիւը ևս հասանում է մօտ 80ի, որոց
հարկաւոր է բաժանել և հասուցանել զոնէ մին-
չեւ 100ի: Առաջին տարուայ մէջ, երբ երեխանե-
րը համարեն բառ առ բառ պէտք է կրկնեն ու-
սուցչից լսած պատմութիւնը, դործը ծանրաբայ
յառաջ կերթայ. երկրորդ տարուայ մէջ ի հարկէ
աւելի տրագ: Միանգամայն այսպիսի բազմամասն
պատմութիւններ ուսուցանելու համար հաղիւ բա-
ւական է երկու տարի, մանաւանդ թէ հարկա-
ւոր է այնուհետև պահանջել աշակերտներից բա-
րոյական ասացուածների բերանացի սերտողու-
թիւն: Ահաւասիկ մի օրինակ այդպիսի պատմու-
թիւնների ուսման առաջին շրջանի համար:

ԿՍՅԵՆ ԵՒ ԱԲԵԼ:

Առաջին երկու մարդիքը, մեր նախածնողները
արտաքսուեցին զրախտիցը Աստուծոյ կամքը չկա-
տարելու համար. և Նորա փոխանակ սկսեցին ապ-
րել այս աշխարհի մէջ իւրեանց ձեռքի աշխատու-

բարոյական խորհրդածութիւններ: Եւ որովհետեւ երեխաները արդէն կարող են կարգալ, պէտք է նոցա ձեռքը տալ Աստուծոյ հասկացած թիւերը: Եւ ընկերացանութեան գիրք, ի բաց թողնելով մի քա-

թիւնովը, նորա երկու երկու որդիք ունեցան, որոնք նոյնպէս օգնում էին նրանց աշխատութեան մէջ: Աւագ որդի Վայենը երկրագործութիւնով էր պարապում. և երկրորդ որդին — Աբելը հովուութիւնով: Երբ որ ամբողջ տարին նորա աշխատում էին, ամեն մինը նոցանից մի մի սեղան էին շինում քարերից, դիզում էին նոցա վերայ չոր փայտեր և վառում. երբ որ բոցը բարձրանում էր, դնում էին նոցա ամեն մինը իւր ունեցածներէն լաւագոյնը, որ մատաղ լինի Աստուծոյ: Միանգամ երբ որ կրկին օրհնեց Աստուած առաջին մարդերի աշխատանքը, դնացին Վայենը և Աբելը իւրեանց սովորական մատաղը անելու: Վայենը առաւ հասարակ ցորենի մի խուրձ և Աբելը մի լաւ գառն. Վայենը Աբելի նման մաքրասիրտ չէր, ուստի և Աստուած չընդունեց Վայենի մատաղը այնպէս՝ ինչպէս նորա եղբայր Աբելինը. Վայենը փոխանակ իւր վաքքը ուղղելու, իւր սիրտը մաքրելու, սկսեց նախանձել իւր բարի եղբոր վերայ և ատել նրան: Ողորմած Աստուածը յանդիմանեց նրան և ասաց. «Ենձ մեղք է քեզ համար, որ դու այդպէս քո եղբորը ատում ես», բայց Վայենը չուղղուեց և աւելի դառնութեամբ էր վարվում իւր եղբոր հետ: Մի անգամ երբ երկուքն ևս դաշտում աշխատելիս են լինում, սկսում է Վայենը բարկանալ Աբելի վերայ. «Եղբայր իմ, պատասխանում է Աբելը, ի՞նչ եմ արել քեզ», իսկ Վայենը գաղանի կատաղութիւնով յարձակվում է Աբելի վերայ և այնպէս սաստիկ զարկում է նրան, որ նորա հոգին իսկոյն գուրս է դալիս. ոչ ոք չէ տեսնում այս, բայց տեսնում է Աստուած, և ձայն է տալիս դէպ ի Վայենը՝ «Վայեն, ո՞ր է քո Աբելը եղբայր», և չար Վայենը սկսում է դարձեալ կամակորովիլ և ասում է ինձ ի՞նչ հարկաւորութիւն կայ իմանալու», «դու քո անմեղ եղբոր արիւնը թափեցիր. նորա արիւնը

նի վարդապետական տեղեր: Այս ամենը դեռ ևս գլխաւորապէս պատմական շարժանն է, որի մէջ արտափայլում են Եբրայական ազգի մասնաւոր նշանակութիւնը և Յիսուսի Վերիստութիւնը յայտնութեան պատրաստութիւնը: Պատմական դասատուութեան հետ այժմ պէտք է միացնել և Աստուածաշնչի իմաստալից ասացուածներ, որոնք բացայայտ դուրս կերեկին նոյն իսկ պատմութիւնից, և որոնք կվերաբերէին բարոյականութեան, անգիր սերտել տալով հիմնաւորապէս: Բայց կուտել նրանք չափազանց կերպով և առաջարկել անպատեհ միջոցում՝ ի հարկէ նշանակում է դժուարացնել և մթնացնել դասատուութիւնը և մինչև անգամ զրկել նրան պարզութիւնից: Աւելորդ չէր լինիլ, եթէ Աստուածաշնչի պատմախօսութեանցը կից լինէին և նորա իմաստալից ասացուածները իբրև

դէպ ի երկինք է բողբոջում. Ի՞նչպէս դու դեռ ևս կամակորովում ես», Այս միջոցից իսկ յուսահատվում է Վայենը և իւր մեղքը հասկանում. «Ես, գոհում է նա, ես այս ի՞նչ արեցի. իմ մեղքս մեծ է, այնպէս մեծ, որ ոչ ոք չէ կարող քաւել նրան. չեմ համարձակվում նայել իմ հօր և իմ մօր վրայ, չեմ համարձակվում տուն ևս վերադառնալ. ով որ ինձ պատահի, կսպանի ինձ, թողնեմ իմ դաշտը, և փախչեմ անտառները և անապատները, որ ոչ ոք չտեսնէ ինձ», Այս ասում և փախում է նա և նորա յետևից լսվում է հառաչանք, որպէս թէ հառաչում է նորա եղբայրը մահուան առաջ. այո և գիշերները միշտ երազումէր նա Աբելին, որպէս թէ մահացած և արիւնն աշաղախ ընկած է իւր առաջին. և իրեն այնպէս էր երևում, որ մինը մօռնով զարկում էր նրան և ասում «դու սպանեցիր քո եղբայրը, ով եղբայրասպան», Այսպէս չարաբանեց նա միշտ, և իւր կեանքում նա չտեսաւ հանգստութիւն մինչև իւր մահուան բույնը:

յաւելլուած: Եւ որովհետեւ այս շրջանի համար պահանջվում է յայտնի չափով բովանդակութեան լիակատարութիւն, և որովհետեւ աշակերտները (9—10 տարի) արդէն մտաւորապէս բաւականաչափ զարգացած էին, ուստի ինչպէս աշխարհական պատմութեան մէջ, այս տեղ ևս կարելի է սկսել անցքերի դասակարգութիւնը. ինչ որ ուսանում էին առանձին առանձին, այժմ նրանք դաս է տրվում բնական կապով: Պատմական համառօտ նկարագիրները փոխարկվում են կենսագրութիւնների, միայն որչափ կարելի է առարկայի և Աստուածաշնչի պատմութեան տեսակին համեմատ: Եւ բարոյական խորհրդածութիւնները այժմ անելի ազդող են լինում, ոչ թէ, այսպէս ասած, իբրեւ օգտակար խրատներ, այլ իբրեւ համեմատութիւններ, այնպէս զի պատմութիւնները իւրեանց իղովմակի հանգամանքներով առանց մինչւանաւոր զանցառութեան պատմուելով և վերապատմուելով՝ աշակերտը ևս բաւական հեշտութեամբ կկարողանայ շահուել այս նիւթից: Եւ կարող է համեմատութիւն առնել զանազան ժամանակներում, կեանքի պէս պէս դրութեամբ ապրող անձանց մէջ, որոց մասին Աստուածաշնչի՝ և թէ այլ և այլ պատմութիւնների մէջ պատմուած են, և թէ իրանց, որոնց ինքը իսկ ականատես է: Այժմ ևս կարելի է եղելութիւնքը աւելի ընդհանուր հայեացքի ենթարկել: Առաւելապէս հրահանգիչ է հին Կտակարանը նորի հետ համեմատելը: Յովհաննէս Կրտսէի ծննդեան աւետիքը պատմելու ժամանակ կարելի է յիշատակել և Սամսոնին և Սամուէլին, որոնք նման են առաջնոյն: Յիսուսի տաճարին ընծայ-

ւելու պատմութեան հետ կարելի է յիշել և Սամուէլի յանձնուելը Հեղի քահանային տաճարում. Յիսուսը Եզրպոստում, Մովսէսը Փարաւօնի պալատում, Յիսուսը տաճարում և Գանիէլը՝ Նաբուգոդոնոսորի յառաջ: Բարոյականութեան դասերը, որպիսի դիպուածում ևս ուսուցանելին, կբացատրուին նոյնպէս Սրբազան պատմութեան օրինակներով: «Մի՛ սպանաներ, պատուէրը յիշեցնում է Կայենին, Մովսէսին, Սաուլին և Հեփթայի և ինչ: «Եւ որ ողորմած, յիշեցնում է Մովսիսի՝ ջրից ազատութիւնը, Բախարին, Գաւթին և ինչ: Այսպէսով երկու օգուտ է յառաջանում, վերացական հասկացողութիւնքը ընդունում են տեսառականութիւն, և համեմատութիւններով արած պատմութիւնը զանազանակերպութիւն է ստանում: Եւ որ Կտակարանի առակները, որոնցից հազիւ թէ ստիպանքը յարմարվում էին նախընթաց ուսման շրջանին, այժմ զրեթէ կարող են սովորական դառնալ, բաց ի նոցա խորին բացատրութիւններից:

(Մագեւնի յեդագայ):

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԻՐԵԿԵՅ.

(Շարունակութիւն):

Գիւղորայ, արեւելեան Հիւսիսայ.

Ի դասակարգել մեր զգիւղսդ, ոյր առաջեալ դնեմք Հ.՝ պարտ է իմանալ զնա Հայքնակ, ուր Տ.՝ Տաճկաբնակ. իսկ ուր Հ.

և Տ.՝ ցուցանէ խառն լինել բնակչաց անդ յերկուց ևս: Թէպէտ յայս սահման սակաւ են Տաճիկք, վասն այն զանց տունեմք աստ, միայն զբաղմաբնական ըստ թուոյ տանցն ևս նշանակեմք: Ակտանիմք ի հիւսիս կողմանէ քաղաքին երթալ ի վեր, և շրջափիւռ յածեալ ի թիկանց նորա՝ ի հարաւ եկեալ հասեալ աւարտեմք:

1. 2. Քէյտի կրկին:

3. Ղանլըճա առ գետովն ի բարձուէ, որոյ առաջի կայր մի ի կամրջացն: Առ զիւղեն վանք, որոյ եկեղեցին վայելչակերտ և զեղեցիկ, կաթուղիկէիւ, և լի են յորմունքս նորա արձանագրութիւնք, է որ չըջանակաւ մեծաքանդակ, է որ վերուստ ի վայր. զոր կամ էր ինձ օրինակել. երէց զիւղին ասաց թէ ամենայն զրեցան ի Սարգսէ Վարդապետէ Զալալեան, և տըպաղերեալ իսկ են, որով անփոյթ եղէ. յետոյ տեսի, զի յոյժ յոյժ սակաւունս էր ի նոցանէ առեալ, և ցայսօր յանձին ամսոսամ: Անդ ընթերցայ զանուանս Քիւրտ իշխանի և Հասանայ, զորոց ասացեալ եմք ի ստորագրութեան Աւանայ:

Դամատուն սորա կամ զանդակատուն քանդեալ. սրահ նորա է առաջի, և հիմունքն նշանակին. սա է այժմ եկեղեցի զիւղին:

Առ կրկին կողմամբ նորա քանի մի քայլ բացատ մի մի մատուռք գեղեցկաշէնք, համակ ի միոյ կարմրադոն քարահանքէ սրբատաշ. նոյնպէս և կաթուղիկէք. և յարեւելս նոցա դամբարանք հինգ, և են որ փորագրեալք են:

4. Միւս Ղանլըճա, մօտ վերնոյն, ուր և աւերակ եկեղեցի:

5. Կապս:

6. Եասաղու:

7. Տերպէնտ:

8. Թէքնէլի:

9. Օրթա-Քիլիսէ. հին եկեղեցի փոքր:

10. Իլլի զիւղ. սա և հետեւեալ իննեակ զիւղօրայքդ կան յընդարձակ ձորի ինչ, որ Իլլի անուանի:

11. Շէլէպ կէչիւտ:

12. Պէնտրվան. անդ կայ բերդ. մերձ նմին Խըզըլ-խօջ աւերակ. ուր ասեն լինել եկեղեցի արձանագրութեամբ:

13. Խաղանձի:

14. Շիշ-Թեփէ, ըստ անուան լերին առ որով կայ: Այս երկու զիւղքս ի հիւսիսային ծայր սահմանիս կան. և են ի ճանապարհ յԱղէքսանդրա-պօլսոյ յԱխրըքեւել և յԱխըլսա գնացից:

15. Փայթար օղլու. Տ. ուր կայ և վանք քայքայեալ:

16. Չօւլի:

17. Շըզէլար:

18. Կուռձի-եօլի: Ի թիկունս սորա կայ Խարախաչ լեռուն. և ի վեր քան զզիւղեն ի միջակի գոյ մեծ աւերակ շինատեղւոյ: Ուր լեալ են հինգ ձիթահանք, զորոց քարինս ածեալ են ի քաղաքն: Անդ են և բազում ջրաղացք, որք ի ջուրց լերանցն իջեւոց շրջեալ են. և այլ շինութիւնք ոչ սակաւ. որում այժմ անուն տան մեծ Խարապա, կամ Խարախաչու Խարապա, և է արօտական տեղի զիւղականացն:

19. Փալուալի: Սոքա են որք ի ձորն Իլլի գտանին:

20. Թօփառլի:

21. Խօնախ-խըրան. ուր վանք քայքայեալ:

22. Սարը-եար:

23. Ախ - քիլիսէ, զոր ոմանք Ախ հօլի անուանեն, այն է սպիտակ ճանապարհ՝ վասն սպիտակ հողոյ լերինն՝ Չըպուխպու սասցեալ, յորմէ անցեալ իջանին ի Աօռի:

24. Չաչուր:

25. Հաճի - Նազար - Ղուլի:

26. 27. Մեծ և Փոքր Քեփենեկ:

28. Տիրէկէր. արտաքոյ գեղջն վանք:

29. Չրախուր:

30. Տիւղքենտ. Հ. 100 տուն:

31. Ռլիւր - եապի:

32. Թէփէ տեօլէք:

33. Արըխ - վէլի:

34. Ղօլլաթ:

35. Վըրք - տէյիրմէն, Տ: Այս երեք զիւղք կան ի սահմանակցութեան Ապարանի յարեւելս Աղէքսանդրապօլսոյ. ընդ այս և սոյլք անգամ յամարան երթեկէն յԱրարատ և յԵրևան, և է համառօտ ճանապարհ:

36. Ղարա - քիլիսէ. Հ. 300 տուն, որ և բաւական զիւղաքաղաք ձեանայ. են անդ և արհեստագործք, վանք քայքայեալ: Աստի սկսանին զիւղորայքն պատել զԱրադածոտամբ:

37. Ռարհալլը:

38. Պայընտուր:

39. Շլօֆ խան:

40. Թալիսօղլի:

41. Իմիրխան:

42. Ղուլթի խըշլախ:

43. Թօմարտաշ:

44. Պարօնի զիւղ:

45. Ղասմալի:

46. Ղազանձի, որիշ ի վերնոյն:

47. Ղուլիճան:

48. Եփենլէր:

49. Նորաշէն:

50. Կիւղէլ - տէրէ:

51. Պաշ - գիւղ:

52. 53. Մեծ և Փոքր Աւըրի վելիք. երկոքին սոքա յԱրադածու ըմպին զջուր, որպէս և Ղըպչախ:

54. Ղըպչախ. ուր է և վանք Հառըճու Ս. Աստուածածնի. վայելուչ ասեն շինութիւն սորա քան զՀոռոմոսի վանաց. ուր կան և բազմապատիկ արձանադրութիւնք, զորս ժողովեալ էր մի ոմն ի վարդապետաց նորա. այլ թէ յիւրմէ, թէ ի սաղրելոյ իւրում մեծի՝ զլացաւ տալ: Աստ է և հին պատկերն անուանի՝ փոխադրեալ ի Ղանացն Բասենոյ. և է ուխտ հռչակաւոր մինչև ցայսօր:

55. Արթիկ, Հ. 150. ուր կայ հին եկեղեցի, վերնայարկ նորա բերդ, և ի բացեայ վանք ամբողջ:

56. Մէշխլի. հին եկեղեցի, բերդ ի վերայ:

57. Հոռում, Հ. 100. հին եկեղեցի նոյնպէս:

58. Սօղունլի:

59. Արմուտլու:

60. Մահմուտճուխ. ուր աւերակ վանք, և միւս ևս որ այժմ եկեղեցի գիւղին է:

61. Շիրվանճուխ. հին վանք քայքայեալ:

62. Սէյիւտլիւ. է և ուխտատեղե աղբիւրն սաստիկ ցուրտ ջրոյ, ի վերայ նորա գրեալ՝ «Սուրբ Գրիգոր»:

63. Պօղաղ - քէսէն:

64. Մօլլա - կէօկէ. առ որով Աշըխ - ալի աւերակ:

65. Եփուլու. Հ. 100. ունի և հին բերդ:

66. Վէլ - ալի:

67. Սըվան - վերախ:

68. Թափշան Վըշլախ. Հ. 100 տուն:

69. Վաղարապատ, յանուանէ այս վերջին շինութիւն սկսանողին:

70. Եղին:

71. Պօղոտողան:

72. Վեղած:

73. Չըրկըլու, առաջի սորա է երկրորդ կամուրջն:

74. Վըզըլ - քիլիսէ, Հ. 100. աստ դաղթեցան փոխադրեալքն ի գեղջէ Հոռոմոսի վանաց, և չէ հեռի անտի. է անդ փոքր վանք արձանագրութեամբ, որ այժմ եկեղեցի դիւղին է, և մեծացուցանել կամին:

75. Կէօյէրչին:

76. Վըզըլ - զուլէ. մեծաշէն և հոչա-կաւոր եկեղեցի սորա քայքայեալ, որ երեւի լինել սագաձև. և ի վայր քան զնա առ Եսուբեան գետով ի բարձու ինչ տեղւոջ Կարմիր վանք Վեթէ - քիլիսէ կոչեցեալ:

Եստանօր ի հանդիպոյ Հոռոմոսի վանաց դադարեն դիւղորայք այսր մասին. և սկսանի նախ ամայի տեղին՝ զոր Խըրրիս անւանեն, ուր չորեքտասան գիւղս հիմնել հնար է. բայց առ ի չգոյէ ջուրց մնայ այնպէս:

Ի բարձրութեան Երագած *) լերին լըծակ իմն է. ասեն թէ ի նախնի ժամանակս

(*) Ճիշտ բարձրութեան լերինս չբաւեցաք լինել գիտակ. Այլ Կարապետ Վարդապետ Շահ-նազարեան պատմեաց մեզ, թէ ելի ի բարձրակատար լերինս, գերեստ եղեալ ի գետնի պիտեցի, քան զկէսն Մասեաց լերին բարձրագոյն գաւի. Երգ զի Մասիս ունի 19760 աշխարհագրական քայլ բարձրութիւն, և սմա պարտ է տալ գոնէ 11000 աշ-

գոսն նորա խոտորեցուցեալ յայս կոյս՝ շինութիւնս արարեալ են: Եյթմ քանդի ի կողմն Երարատայ թափի, առդի յերկիր, և անհետ լինի, ոչ մի ինչ օգնեալ վայրացն: Կառավարութիւնն ի քանի ամաց հեռէ ի խորհրդի է դարձեալ զայն ոտն շրջել յայս կոյս, և կանգնել դիւղորայս, բայց դեռ չէ եղեալ ի գործ:

Երկրորդ՝ անտի ի վայր ընթացեալ ի հանդիպոյ Ենուոյ, և արեւմտեան Շիրակայ, այնչափ ամայի տեղեք են, յորս աւելի քան զյիսուն գիւղս հնար է կանգնել. բայց առ ի չգոյէ ջուրց և անդ, կայ պարագորդ, և են այժմ ձմերոց արօտական խաշանց Վրտաց և Լէզիտեաց:

Պատմեցին, թէ հրաման լեալ է Երբու-նուստ, և հոգածու է մեծաւ պատրաստութեամբ յառաջիկայ ամիս սկսանել ի ստորե Եղէքսանդրա - պօլսոյ պատառեալ խոտորեցուցանել զԵսուբեան, և ածեալ զկողամբ Խըզըլ - քիլիսէի տալ հոսել յայն ընդարձակ սահման, և շինութիւն հաստատել մինչև ցանկիւն անդր, տարածանելով մինչև ցարտարապատ:

Չայս ամայի վայրքս՝ Յովհաննէս Լպիսկոպոս Շահխաթունեան ոչ այնչափ ի բաժնի Շիրակայ համարէր, այլ Մըշարունիս՝ այն է Լրասխաձոր:

Այլ Շիրակ իսկ Մըշարունիս համարեցաւ, յորժամ Տրդատ Երբայ պարգեւեաց Երշաւրի որդւոյ Կամսարայ, որոց երկիր Պայաղատութեան էր Լրասխաձոր: Ի գնել Եշոտոյ Մասկերի Գաղարատունոյ

խարհագրական քայլ բարձրութիւն, այնպէս զի գաղաթն սորա ցստորոտս ձեանց նորա հասցէ, զի յամարան ի գաղաթան սորա ձիւնք հալին:

ի Կամսարականաց անտի, յամի 783, զայս մասն առ յիւր բաժնի, թէ թող նոցա, չէ յայտ: Միայն այժմեան Կառավարութիւնն համարի ի բաժնի Շիրակայ. եթէ շինութիւն գտցէ, ընդ իշխանութեամբ Կահանգապետին Աղէքսանդրա - պօլսոյ անկանի:

Չմերան ճանապարհ յԱղէքսանդրա - պօլսոյ յԱրարատ առ Ղըզըլ - քիլիսէի անկանի, յորմէ անցանէ առ Մաստարայ, և անտի յԱջմիածին, և յԱրեւան:

Յայս ամենայն գիւղորայս երեք հազար տուն Հայ բնակիչք են. ուստի ի քաղաքն և ի սոսա են տունք հինգ հազար. ամենեքեան գրեալ ի միւս բաժնիցն Շիրակայ, ի Ջարիշատէ, և ի գիւղորայիցն Կարուց աստ գաղթեցան, որք մեծաւ մասամբ ի յարձակմանց Աեգկեաց, և ի Տէլի անուանեալ գօրաց, և ի հարստահարութեանց գիւղատեարց իւրեանց՝ յողիս էին ապաստան:

Յայնժամ տեսեալ սոցա՝ թէ Ռուսք դառնան յՕսմանեան սահմանաց, ակն եղին այսր բաժնի Շիրակայ, և նախահոգակ լեալ, ի գիւղին ցանեալ զսերմանիս, եկին աստ քօթան վարեցին, և միւսոյ տուրոյ սերմանացանութեան երկիր պատրաստեցին, դարձան հնձեցին զանդաստանըս, զպաշարս, զտանց գերանս, և զամենայն զոր միանգամ ունէին, զիւրութեամբ իմն բարձեալ ածեն յայս կոյս, զտունսն սարքեցին. և ի միւս ամի սերմանացան եղեալ, յայնչափ ամաց հետէ ամայի թողեալ և պարարտացեալ երկրէ՝ առատութեամբ մանգաղաղ եղեն, որոց և եօթնամեայ աղատութիւն ի հարկաց՝ նպաստամատոյց եղև: Ոչ սակաւ օգնեաց նոցա

և շինութիւն բերդին, յոր պարսպորդքն երթեալ վարձուք աշխատէին: Եւ այսպէս ոչ մի ամ պարսպորդ մնալով ի շահուց, և ոչ վրանաբնակ յածելով՝ քան զամենայն գաղթականս սոքա բարեբաղդիկ գտան:

Եւ քանզի ոչ ոք ի գաղթելոց անդր քան զսահմանադուխ տեղեսն ի խորս ընթացան, այսպէս և սոքա յայս երկիր ամփոփել հոգ կալան: Բայց ինքեանք բազմացան, և այլք ի փախստէից եկեալ հետզհետէ և յարեցան ի նոսա: Կա և Կառավարութիւնն ի Տօխսպուր և ի Մալական ժողովրդոց *) զբաղումն ած գաղթեցոյց ի տեղիս տեղիս, երկիրն ոչ բաւականայ, այնու զի՝ ոչ ըստ ագահ ըղձի բաւեն սերմացան լինել, տեսեալ՝ զի այն յոտին դրամ է, և արքունի ցորենահաւաքք նախափճար դրամովք կան պատրաստական ի դնել:

Ի վարել զերկիրն՝ տեղի արածելոյ խաշանց նուաղեաց, հարկեցան յամարան զհօտս իւրեանց հանել ի լերինս կէս տանըն, և կիսոցն մնալ ի գիւղսն առ ի վերայ կալոյ անդաստանաց, և ոչ վայելել առատ

(*) Այս երկու անուանակոչութեամբս ժողովուրդ՝ միացելք և միագե՞նք իցեն թէ զանազանալք, ոչ բաւեցոյ ստուգել: Բայց Տօխսպուրք պահեն զօրէնս ինչ Հրէական, և պարսին լինել ի Սամարացւոց կամ ի Սագուկեցւոց:

Կառավարութիւնն 25000 տունս ի կողմանց Ղրիմու ած գաղթեցոյց ի Հայաստան և ի Վրաստան, շնորհեալ եւթնամեայ աղատութիւն ի հարկաց: Ինքեանք և կանանիք նոցա ժրջանք են ի դործ և ի վաստակ. զիւրութեամբ քան զմերս դործեն, և բազմօք շահին. են և բազում կօշկաւարք ի նոսա:

մածուն, և թան. նա և ոչ խոտաքաղ լինել առատութեամբ՝ առ դարմանել զինս և զնաշինս ի ձմերան, որք են կարելորդ զեղջկական կենաց :

Յաման յառաջինս յորժամ իսպառ պարապորդ էին բաժինքն Շիրակայ, ածէին անդր արածել զնաշինս, և զնոտ բարձեալ տանէին: Իսկ յորժամ բակ արգելանաց Օգուշարանին սաստկացաւ, և յամենայն տեղիս պահապանք կարգեցան, սկսան ի նեղ անկանել սորա:

Ոմանք ի գիւղորայից՝ որ ի հանդիպոյ Կեօէի, անցադիր առեալ, երթան յԱպարքոսէ Կարուց հրաման ընկալեալ, անդ երթան խոտաքաղ լինին, և ածեալ զինս առ գետեզերքն: Եւ ապա ընդ Օգուշարանն անցեալ, է որ ի վերայ սառուցից, է որ ձիովք բերեն և դարմանեն զկենդանիս, որք են ինքեանց գործ մեծի և դժուարաբեռն աշխատութեան, որ տայ յիշել նոցա զաւուրսն զառաջինս:

(Շարանալէի):

ՀՆՈՒԹԻՒՆԻՔ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ

Ի ԳԱՒԱՌԻՆ

Ե Ր Ն Զ Ա Կ Ո Ւ .

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ.

Հայրենեաց հնութիւնքն այսօրուան օրս հայրենասէր որդւոց մեծազոյն մասին անձկակարօտ հետաքրքրութիւնն զարթուցած են: Եւ յիրաւի ի՞նչ կայ երկրի վերայ հասկացող սրտի համար առաւել փառելի և նուիրական քան հայրենիք, և ի՞նչ կարող է նորա դաժան վերաց ու բաղմադարեան մղկտացուցիչ խոցերու հանդէպ

աւելի զգալի թուիլ, եթէ ոչ սիրո՞ւն հայրենեաց պանծալի կամողբալի հնութեանց նշխարեալ մնացորդք: Մեր հայրենիքն վշտակոծ. Հայաստանն լինելով, թէպէտ և մերթ ընդ մերթ յերևան կհանէ իւր ծոցէն այնպիսի յիշատակարաններ՝ որոց վերայ դրոշմած կտեսնենք իւր արիասիրտ որդւոց կորովաբազուկ քաջագործութիւնները, զիւցաղնական սիրագործութիւնները, հայրենասիրական և ազատասիրական անձնանուիրութիւնները, փութաջան և մեծագործ աշխարհաշինութիւնները, և Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ կարգաց և կրօնի անաղօտ և անսայթաք սրահպանութիւնը. սակայն շատ անգամ այն է՝ որ հնախոյզ աչքերն արտասուք քամելով պիտի նշմարեն այն գետինն ու քարերն ոյք ներկուել ոռոգուել են բիւր անգամ Մէհրութանեան, Վասակեան, Սարգսեան չարահոգի հայրենանենդ դաւաճանութեամբ և մատնութեամբ միլիոնաւոր ողորմելեաց թափուած արեան գետերով, այն շերիմներն, ու մահաբաժաններն՝ որոց մէջ կհանգչին անհեռատեսութեան և Խսականութեան չար նախանձուն զոհ զնացած հայրենաշէն և աշխարհի օգտակար հոյակապ անձանց աճիւններն, այն կիսակործան շէնքերն, և դժուարանշմար աւերակներն՝ որոց տեարք և բնակիչք, է որ ի դառն գերութիւն վարեալ է որ սովու, տանջանաց, և լեռնաղօղ խստամբերութեան անխայելի կրակին մատնուած, և է որ վայրենամիտ վայրագասուն թշնամւոյ արիւնարբու սրոյն ճարակ զնացած, թողել են միայն տխուր աւերակաց կտորներ. այն փառաւոր եկեղեցեաց կանգուն ու կործան շէնքերն ու անթիւ նշխարներն, որոց կոր-

Ծանուցն է բերել աշխարհին հետ միասին ոչ այնքան օտար ազգաց յարձակմունքը և անդուլ արշաւանքը, որչափ ընդ ժամանակս ժամանակս համարին համազգի եղբարց մէջ ճարտարութեամբ և բորբոքութեամբ նորասիրութիւնն, մոլեռանդութիւնն, ընչաքաղցութիւնն, ատելութիւնն, ետականութիւնն, ապօրինի քենախնդրութիւնն, և այն ամենայն չարիք, զորս գիւրաւ կծրնանի տգիտութիւնն:

Հնութիւնք ստորագրել և ժողովել, հնախօս պատմութեան թերութիւնն և ամբողջութիւնն նկատել ու մթութեանց վերայ լոյս սփռել ասել է. ուստի և այն ազգի հին պատմութիւնն՝ որ կարօտ է հնութեան վկայութիւնն մօտն ունենալ՝ բայց չունի, չէ կարող այնքան յարգ և վարկ վաստակել:

Հնութեանց նշանակութիւնն ժամանակէ ի վեր յարգի եղած է մեր ուսումնական ազգայնոց մօտ. և ոմանք իսկ ներկայ դարուս աշխատասէր անձինքներէն այդ օրինակ գովանի ծառայութիւնն ցոյց տուած են ազգին և ազգային գրականութեանն. իսկ Նւրոպա՝ որ մեզմէ շատ և շատ յառաջ զգացած է նոցա ծանրակրօն յարգն և նշանաւորութիւնն, մեզմէ նմանապէս և շատ յառաջ բազմաթիւ արեւելախոյզ ուսեալ ճանապարհորդներ և հնասէր անձինք մեծագումար զոհիւք զրկած ու հաւաքած ունի արեւելից հրնութիւնքն մանաւանդ մերս Հայաստանի՝ որ նորա աչքը կհամարուի, և այսօր իւր յայտ եկած ճոխ հնութեանց անսպառ գանձիւք զարմացրել է զնա: Այժմ յիշատակեալ օտարազգի և Հայազգի բնախոյզ, բանասէր, հնասէր, և տոհմազիր

անձանց քրտամբք մեր մայր աշխարհի շատ գաւառաց և նահանգաց հնութիւնք և ազգի ազգի տեղեկութիւնները ապահովւած են ժամանակի կորստեան վտանգէն, բայց դեռ քանի կողմանք կան զրկուած այդ բաղդէն, որոց հետ և Նախնիքէն գաւառը, որք մինչև այսօր այցելուի մի չհանդիպեցան, որոնք կարող լինէին մերկանալ իւրեանց ցարդ խնամօք պահած պատմական հազարաւոր հնութիւններն:

Յիշատակելոց վերայ իբրև շատից հրնութեանց ականատես կհրաւիրեմ անձանձիր աշխատասէր համազգեսցոյ ուշադրութիւնն. իսկ ես այս աշխատութեամբն ինչպէս և վերնագիրն ցոյց կտայ, պիտի ջանամ երևան հանել միայն Նրնջակ գաւառի հնութիւններն, որ ոչ սակաւ նշանաւոր տեղ բռնած ունէր ժամանակին մեր պատմութեան մէջ: Այցաւիմք միայն, որ չյաջողեցաւ մեզ ըստ մեր բաղձանաց կցել սորա հետ պէտք եղածին չափ տոհմագրական և բանասիրական տեղեկութիւնները այս գաւառի սակաւաթիւ գիւղորդից բնիկ գաղթական բնակչաց վերայ:

Արեւիկէս Վարդապետ Սեդրակեանց

Ռաբան Ս. Լճիաթնի.

150 Մայիս 1870 թ.

Սեդրակեանց:

ԵՐԵՎԱՆ ԳԱՒԱՌ.

Հին Հայաստանի աշխարհագրական բաժանման համեմատ, Նրնջակ գաւառ մեծին Հայոց հնդեօտասան նահանգաց տաս-

ներորդին՝ այն է Սիւնեաց տաճարիւ
գաւառներէն մէկն է *):

Սահմանք.

Սահմանք գաւառիս են. յարեւելից Ծը-
ղուկ գաւառ (Սիւսիան), յարեւմտից և ի
հիւսիսոյ գետն Նախիջևանի, և ի հարա-
ւոյ՝ Գողթն գաւառ:

Գեղ.

Այս գաւառն մի միայն գետ ունի հա-
մանուն, որ սկիզբն առնելով Ծղկեաց
լեռներէն, ջուղայի մօտ կիսառնուի Ե-
րասխին:

Լեռն.

Լեռներն են սոքա. ի սահմանակցու-
թեան Ծղուկ գաւառի՝ Ծղկեաց բարձ-
րաբերձ լեռինքը. Շահկերտի զիմաց՝ Մեղ-
րաքար (Բալլը-ղայա) կոչեցեալն. յարե-
ւմտից նոյն աւանի՝ Երնջակաբերդ, որ նը-
շանաւոր է պատմութեան մէջ ըստ բազ-
մադիմի անցից. ի հարաւոյ Վռնայի, և ի
սահմանակցութեան նորուն՝ Խլան-գաղը,
(Ոձալեւան), իսահմանակցութեան Գող-
թըն գաւառի՝ Գարուդաղ կոչուած լեռ-
ներն:

Բերք.

Երնջակ գաւառը Նախիջևանի մասն
լինելով, նորա նման իւր արգասաւոր ծո-
ցին յառաջ կբերէ և կպարգեւէ ժիր մշա-
կին տեսակ տեսակ առատ բարիքներ, բայց
ի քանի մի լեռնային մասերէն, որոց ցուրտ

(*) Կարապետ Վ Շահնազարեան իններորդ
ըստ կարգի կրնէ զՍիւնիս. տես նորա լոյս ընծա.
Օրպնեան Պատմ. երես 5:

կլիմայն ներհակ է ջերմով աճեցող բերոց:
Երկրագործութիւն տեղւոյս բաւական
մշակուած լինելով կստանայ առատ և մա-
քուր տեսակի ցորեան, գարի, բամբակ,
հաճար, քնջիթ, կտաւհատ, սեխ, ձմե-
րուկ, վարունգ ևն. ծառապտուղներէն
կգտնուի ընտիր ծիրան, տամն, սալոր,
դեղձ, տանձ, խնձոր, ընկոյզ, սերկեւիլ,
կաղին, ևն. Ապրակունիսի մէջ կը նշմար-
ւին նաև պտղատու նշենի, թղենի, և նըռ-
նենի: Այգիք շատ կան, միայն մշակելոյ
եղանակն ամեն տեղ չգիտեն լաւապէս,
մանաւանդ զինի պատրաստելն: Հայաս-
տանի դաշտաց և լեռանց մէջ գտնուած
ընտանի և վայրենի անասնոց, գաղանաց,
թռչնոց, և սողնոց զրեթէ տեսակներն կը
գտնուին և այստեղ:

Հանք.

Այս գաւառիս մէջ մինչև ցայժմ յայտ
եկած հանքերն են ոսկի, արծաթ, պղինձ,
կիր, գիպս (գած), կայծքար, ջրաղացա-
քար, ածուխ, և զիւ. ուստի կբտնուին
շատ տեղեր և տեսակ տեսակ հանքային
ջրեր:

Գեղորայք.

Երնջակայ մէջ գտնուած զիւղորայքն
են. Ապրակունիս, Վռնայ, Բանանեար,
Սալթաղ, Նորաշէն, Խոշկաշէն, Գեաղ,
Փորագաշտ, Շօռութ, Խանաղա, Գա-
գանչի, Ներքին, Միջին և Վերին Ան-
ղուրներ, Թէյվազ, Արաւիս, Միլաւ,
Խաչափարախ, Գլլճա, Ջամաղին, Ջու-
ղայ, Արաղին, և Կզնուտ: Իբրև յիշատա-
կութեան անարժան կթողուիք մէք Արա-
ւիս և Միլաւ փոքրիկ և աննշան զիւղերը,
իսկ միւսոց վերայ կսկսեմք խօսել կար-

գաւ, բայց ամենէն յառաջ Ապրակունիսի մէջ գտնուած նշանաւոր մենաստանին վերայ, որ յանուն Ս. Կարապետին:

ՎԱՆՔ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ ԵՐԵՋԱԿՈՒ.

Հայաստանի հռչակաւոր վանքերէն մինն է և այս, յանուն Ս. Կարապետի, Ապրակունիս գիւղի մէջ, Նախիջևան քաղաքէն չորս ժամու ճանապարհաւ կամ չորս մղոնաւ հեռի:

Այս մենաստանի հիմնարկութեան թրւականն ազգային պատմագիրներէն չկարացաք գտնել որչափ և հետամուտ եղաք. գուցէ միայն այնպիսի ձեռագիր յիշատակարանների մէջ գտնուի, զորս մեր չկարացաք տեսնել. բայց հաւանած եմք ասել, որ այս մենաստանը պիտի շինուած լինի մետասաներորդ դարու վերջերը. ըստ որում պատմութեան մէջ կգտնեմք սորա նորոգուիլն չորեքտասաններորդ դարու մէջ այսինքն յամի 1381 ընդ ձեռն Սաղաքեայ վարդապետի Ղլիմեցւոյ. իսկ հընոց ամուր շինութիւնները և վանօրէից վերայ գործ դրած ճարտարապետական ընտիր և կիրթ ճաշակն ի նկատի ունենլով, չէ կարելի չկարծել թէ բաւական ժամանակ անցած պիտի լինի շինութեան վերայ, որ կարօտած է նորոգութեան: Չամչեան մեծարդիւն Հ. Միքայելի պատմութեան մէջ յամի 1330, Ունիթուաց ծագման պատմութեան առթիւ կ'յիշուի և Ղլիմգոր Վարդապետ ոմն Ապրակունեցի իրր համախոհ նոցին. և Ապրակունեցի բառովն պէտք է հասկանալ այս մենաստանի մէջ եղող վարդապետ. վասն զի ցարդ ևս վանքն սովորաբար «Ապրակունեաց վանք», կրկոչուի, և մէջի գտնուած կրօնաւորը կամ վարդապետը «Ապրա-

կունեաց վարդապետ», և Նթէ ունիթուաց պատմութիւնն չլինէր, գուցէ դեռ շատ անագան յիշուէր պատմութեան մէջ այս մենաստանը, ինչպէս նաև շատերը: Հաճխաթունեանց բաղմարդին Յովհաննէս Նախկուպոն, ինչպէս և ոմանք հաւանած են ասել իրր թէ առաջին մենաստանն Նրնջակայ եղած է Նրնջակամրոցի մօտ յանուն Ս. Գէորգայ. իսկ «Նսայի վարդապետ իսպառւքեալ զայն» դայ յայս տեղի և նորոգ հիմնարկութեամբ տայ կառուցանել փառացի տաճար ի կոփածոյ քարանց յամի 1551, յանուն սրբոյն Յովհաննու Կարապետի, (տես ըՍտորագ. Կաթ. Նջմ. և հինգ գաւառացն Արարատայ. Աշն. Յովհ. Նախկուպոսի Հաճխաթունեանց. հատ. Բ. եր. 319): Այս կարծիքն չէ և իմը. և ես ընդհակառակն կըպնդեմ, որ յիշատակեալ Ս. Գէորդ անուն մենաստանն (որոյ համար տես ի ներքոյ) կարող էր վանք Նրնջակու համարուիլ քանի որ համանուն գաւառին մէջն է, բայց ոչ աւելի հին և նշանաւոր քան այս ներկայս, որ կրկոչուի յանուն Ս. Կարապետին. ընդհակառակն դեռ Ս. Գէորդ անապատի անունն պատմութեան մէջ չտեսած, և դեռ չկարդացած որ Նսայի վարդապետն է շինած վերջինս յանուն Ս. Կարապետին, կգտնեմք զայն չորեքտասաներորդ դարու մէջ նորոգուած ընդ ձեռն Սաղաքեայի Ղլիմեցւոյ, և այնուհետև իրր ժամանակի երևելի մենաստաններէն մինն երևելի անձանց բնակարան եղած. մանաւանդ որ Նսայի վարդապետէն բաւական յառաջ ծագած Նատինա - Հայ Ունիթուաց շփութեանց ժամանակը այստեղ «Ապրակունիսի մե-

նաստանիս, մէջ զօրացած և զինուոր-
ւած կտեսնեմք Որոտնեցին, Տաթևացին,
և այլք, և ոչ ուրիշ տեղ: Եթէ արդա-
րեւ յանուն Ս. Գէորգայ եղած վանքն՝
շէն էր այս միջոցներին մինչև ցլխայի,
անշուշտ պատմութեան մէջ պիտի տես-
նէինք նորա առաջնորդաց կամ կրօնաւո-
րաց անուններն և արարքն:

Յիրուսի երկրի բնիկ բնակչաց աւանդու-
թիւնն ցարդ ևս կենդանի մնացած է, որ
այս մենաստանն փոխադրուած կհամարէ
այս տեղ, բայց միևնոյն աւանդութիւնն
ցոյց կտայ և առաջին տեղն՝ « Էին վան-
քատեղ, և կոչելով զայն՝ որ կանկանի մե-
նաստանիս հիւսիսակողմն դրեթէ քառորդ
վերստ հեռի անտի փոքրիկ բլրակի մի վե-
րայ, որոյ վերայ դեռ կան նաև նշմարելի
արդարեւ հետք հիմանց շինուածոց. և շատ
հաւանական է որ ժամանակին հանդա-
մանքը կամ դրից անյարմարութիւնն տե-
ղափոխութեան տեղիք տուած լինին: Ինչ-
պէս մենաստանիս զիւով անցած անցքե-
րէն շատ քիչը հասուցել է մեզ պատմու-
թիւնն, նմանապէս և նորա Եռաջնորդաց
կամ Վանահարց կամ գոնէ ի նմա բնակ-
ւած նշանաւոր անձանց սակաւուց ոմանց
միայն անուններն:

Զորեքտասաներորդ դարու մէջ այսինքն
յամի 1376 կերեւի Եռաջնորդ վանիցս
Սարգիս վարդապետ ոմն. սորա օրոմն կը-
տեսնեմք բնակուած այս մենաստանի մէջ
Մաղաքիա վարդապետ Գլխմեցին նորո-
գող վանիցն, և Յովհաննէս Որոտնեցի
Կախիկ մականուանեալն, որդի Իւանեայ
իշխանի, աշակերտ Եսայեայ վարժապետի
Նշեցւոյ, որ ձգելով Տաթևի վանքն, ու
հեան առնելով շատ մի կրօնաւորներ կզայ

այս տեղ, և աջակցեալ Սարգիս ու Մա-
քիա վարդապետաց՝ կաշխատեն ողորմելի
ժողովուրդն պաշտպանել բանսարկուի չա-
րութեան դործիք — Եւստիմիոսայ Ունի-
թուաց բորբոքած ազգաւոր հրդեհէն:
Չարմանք բան. Է. Միքայէլ Չամչեան
ինչպէս չխղճահարի ճշմարտութեան դէմ
մեղանչելով ջանալ ցոյց տալ կամ հաւա-
տացնել որ Որոտնեցին, Տաթևացին, Սար-
գիս և Մաղաքիա վարդապետք ևս համա-
միտ և համակամ էին Ունիթուաց խոր-
հրդոցն և վարդապետութեանցն. ըստ իս
եթէ սեաւ գոյնն Էռովմայ գահին կամ Է.
Միքայէլին ակորժելի գոյն մի լինէր, ան-
կարծիք պատմութեան մէջ քսան տեղ,
և իւրաքանչիւր տեղն ամբողջ զուլններ
պիտի կարգէր ու մրէր մածովի սև լինելն
ապացուցանելոյ համար:

Մաղաքիայի վանքը նորոգելէն զինի,
Յովհանն Կախիկ Որոտնեցի կնստի Եռաջ-
նորդ վանիցն. և ժողովելով աշակերտներ
կուսուցանէ ինքնին. իսկ Սարգիս վարդա-
պետ կկարգուի Եռաջնորդ Եստապատի
վանուցն, և Մաղաքիա վարդապետ Փո-
րադաշտ զիւղն եղած միջոցին յանկարծա-
մահ կմեռանի, որոյ համար Չամչեանն կը
գրէ « Եւ համբաւ թէ Ունիթուք դեղ-
եալ իցեն զնա, (հատ. Գ. զիւրք Զ.
գլ. Գ. եր. 449), իբր թէ շատ հեռի էր
ի նոցունց այսպիսի ոճիր մի:

Յամի 1388 կը մեռանի և Յովհանն Ո-
րոտնեցի և կթաղուի Մաղաքիայի մօտ,
որոց գերեզմանաց ուր լինելն պիտի տես-
նեմք ներքեւը. Որոտնեցւոյ տեղն կյաջոր-
դէ նորա աշակերտ Գրիգոր Տաթևացին,
որ իւր վարդապետի շաւղացն հետեւելով
կժողովէ ուխտին մէջ շատ աշակերտներ և

կուսուցանէ, որ և յետոյ ժամանակի վեր-
դովմանց երեսէն Ստաթէի վանքը քաշ-
ւելով կմնայ անդ երկար ժամանակ, ուր
և կմեռանի, ուստի և կոչուեցաւ Տաթե-
ւացի:

Յետ Գրիգորի Տաթևացոյ մենաստա-
նիս առաջնորդաց յաջորդութեան կարգը
և անուանքը կծածկուին անյայտութեան
մէջ մինչև ցամա 1654, յորում կերեւի
Եսայի վարդապետ Մեղրեցի որ կնորո-
գէ զտաճարն, գործակցութեամբ Ղազար
վարդապետի ուրումն: Յետ Եսայեայ յա-
ջորդողներն անուանքն դարձեալ անյայտ
կմնան. կերեւի միայն յամի 1738 և ազգա-
կան ՌՂՁԵ Մկրտիչ շուշտակ Եպիս-
կոպոս, եղբայր Ղազարու Զահկեցոյ:
Եպա կուգան, Սարապետ վարդապետ
Նախիջևանցի, յետ Սարապետի Մատ-
թէոս Եպիսկոպոս Նախիջևանցի, յետ
Մատթէոսի Փիլիպպոս Եպիսկոպոս, յետ
նորա Սարապետ վարդապետ Բ. և յետ
նորա Երեմիա վարդապետ Մելիք-Թան-
գեանց Սիւնեցի: Սոցա՝ յորում ամի և մին-
չեւ ցերբ պաշտօն վարեն, նոյնպէս ինչ
գործ տեսներն չկարացաք հաւաքել բաց ի
վերջնոցն. իսկ անուանքն քանի մի հին
ու նոր կոնդակներէ և նամակներէ առինք:

Երեմիա վարդապետ դեռ ի կենդանու-
թեան Սարապետի կարգուելով Ղանա-
հայր ուխտիս, և մինչև ցամա 1865, այն է
մինչև ցմահ վարելով պաշտօն, մեծ յարգ
և վարկ կլաստակէ շրջակայ ժողովրդակա-
նաց մէջ, և իւր մեծամեծ ու զովի վաս-
տակօքն, սրտեռանդ ծառայութեամբն,
ու ազգի ազգի շինութեամբքն, շնորհակա-
րեաց արժանի է: Եւ թէպէտ շինուածոց
մէջ չի տեսնուի բնաւ կիրթ ճաշակ, բայց

որ գոնէ նա իւր կարողութեան չափ ջա-
նացել է պայծառացնել մենաստանն, քան
քանդել զայն, և եղբարց ու ազգականաց
տները լցնել, խանութներ բանալ և ծի-
ամենայն իրաւամբ պիտի գովեստներ առ-
նու, և առած է: Եյս մենաստանի դիրքը
կանկանի դիւր տեղ մի, և իւր չորս կողմը
նայողի աչքի առաջ կբերէ գեղեցիկ և ծի-
ծաղկոտ տեսարան. հողապատ պարիսպ մի
բրգաւոր կպատէ զնա. արևելեան պարսպի
տակէն կանկանի մեծ առու մի, ուստի կը
վազէ կանցնի մռնչալով և դղվմամբ դարնան
յորդ անձրևներէն երբեմն երբեմն բարձ-
րացած հեղեղ զայրազին:

Շինութիւն տաճարին սագաշէն, կո-
վածոյ քարամբք և գեղեցիկ ճարտարու-
թեամբ. կաթուղիկէ մի բարձր և վայելուչ
կերպով կանգնած ի թրծեալ աղիւսոյ,
աւելի շուք կբերէ տաճարին. ունի երկու
դուռն՝ արևմտեան և միւսն հարաւային.
եզերք արևմտեանին զարդարած են աղիւ
քանդակագործութեամբ. երկայնութիւն
տաճարին է 23 քայլ, և լայնութիւնն 19.
Թաղակապ տանիք եկեղեցւոյն կաթուղի-
կէիւ հանդերձ հաստատուած է չորս մե-
ծամեծ սեանց վերայ. ունի սեղան պատա-
րագերոյ մի միայն, և երկու աւանդատուն,
որոց ամեն մէկի վերայ դարձեալ մի մի վեր-
նատուն. աջակողմեան աւանդատուն կամ
խորանի մէջն էր պահուած՝ Օրհնանքա-
հոլը, որ միւսնոյն դրսի հասարակ հողն է,
բայց ծածուկ լցուած այստեղ կբաժան-
ւէր պարզամիտ ուխտաւորաց վերայ, իբր
սպեղանի զօրեղ. ճարտար խորամանկու-
թիւնն և շահասիրութիւնն ինչեր առնել
չի տայ: Չախակողմեան խորանն է պահա-
րան մասանց սրբոց. այս խորանի յատակը

աղիւստաւ կազմել տալու ժամանակն հանդուցեալ Երեմիա վարդապետն տեսած է դուռն մի դադտնարանի. ուստի անցնելով մինչև բուն սեղանոյ տակն, գտած էր բաւական ձեռագիր մատեաններ, թերևս և ուրիշ անթերզէններ կամ զարդեր: Իւրաքանչիւր խորանի դրան ճակատին դրւած է մի մի փոքրիկ դեղաքանդակ խաչքար, և իւրաքանչիւրն ի պատուանդանի խաչին ունի արձանագիր, —

Ձախակողմանն է այս. “Սուրբ խաչս յիշատակ է Տէր Ազարիա Եպիսկոպոսին և ծնողաց նորին հաւրն Աթուռդաշին, և մաւրն Փայտաթուռնին յիշեցէք ի Քրիստոս. Թվին ԳՆԻ, . իսկ աջակողմեանն է. “Ս. Խաչս բարեխօս առ Քրիստոս Մահաւսի Աիրակոսի և ծնողաց Շահունին Թվին ՌՆԳ, . : Եկեղեցւոյ մէջն նկարուք զարդարուած է եղել, որոյ մնացորդն սեղանոյ տանեաց և կաթուղիկէի վերայ կարտափայլեն ոչ բոլորովին անկիրթ ճաշակ. իսկ մնացեալ տեղերն ծածկած է սպիտակ սուաղ: Բայ ի յիշատակեալ արձաններն, նաև արտաքուստ երկու խաչքարանց վերայ եղեալ կայ գրութիւն. առաջին արձանագիրն է արեւմտեան որմոյ ճակատին լուսամտէն բարձր հաստատուած խաչքարի պատուանդանի վերայ այսպէս. “Եսայի և Ղազար վարդապետ շինողք Թվ Ռ, . և միւսնոյն խաչն Թեոյ մէջ տեղը այսպէս. “Թվ. ՌՆԷ, : Երկրորդ խաչքարն է հիւսիսային որմոյ վերայ լուսամտէն բարձր հաստատուածը, որ ունի այս “Եսայի վարդապետ շինող. Թվ. ՌՆԴ, . : . . .

Ունեցած է այս տաճարն յարեւմտից կուսէ դաւիթ փոքրիկ քարամբք և թըր-

ծած աղիւսով շինեալ. այժմ միայն դաւթի կամարաց հիմունքը կամ բարձքը կը նշմարուին չորս տեղ. երկու բարձերի վերայ հանդուցեալ Երեմիա վարդապետն շինել տուած է կոփածոյ քարամբք փոքրիկ զանգակատուն, որ ոչ միայն թերի մնացած է իւր մահուամբն, այլ քարերի կրանիւթ լինելուն պատճառաւ այժմ կործանման վտանգի մէջ է. ի հարաւոյ կըցւած է տաճարիս մատուռ մի փոքրիկ երկարաձև յանուն Ս. Ստեփաննոսի, նոյնպէս կոփածոյ քարամբք և վայելչակերտ, յիշատակ Շօռութեցի Խօջայ Այվազին. որոյ յիշատակագիրը իննքս մատուան կամարի երկու ծայրերին գրուած է կարմիր դեղով այսպէս.

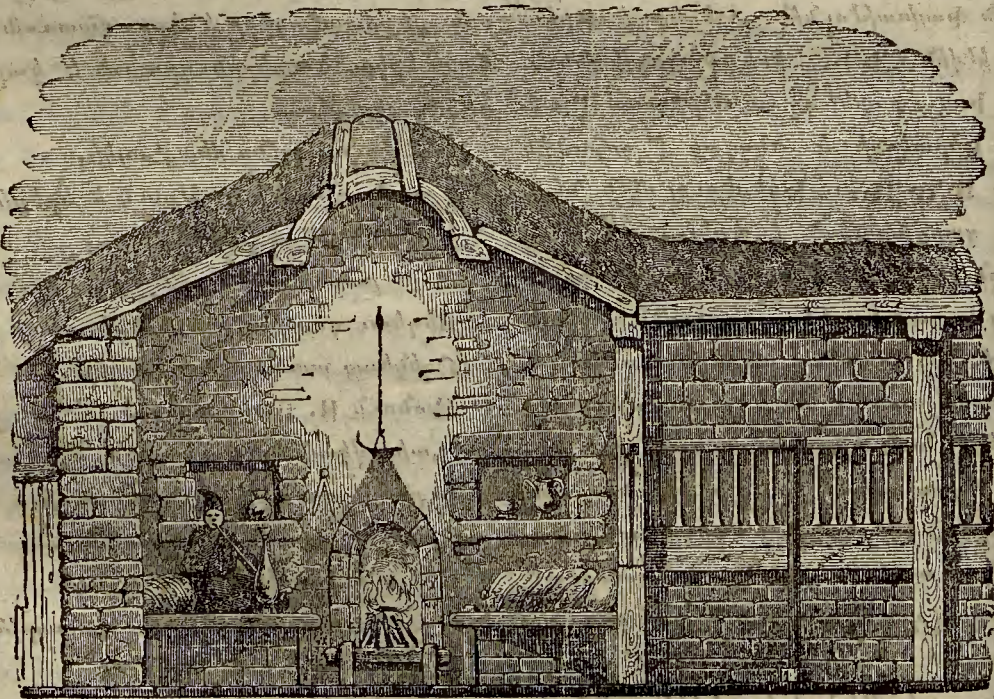
“Եթուոյ աղինս մեր Հայկի,
Հազար հարիւր վաթսուն և երեքի.
Խօջայ Այվազն գովելի,
Յոյժ բարեպաշտն ցանկալի.
Տեղեաւ գողով Շօռութեցի,
Շինեաց տաճարս այս նաղելի.
Յանուն Ս. Ստեփաննոսի
Նախավկային մարտիրոսի.
Եւրն յիշատակ է միշտ կենդանի,
Որով Քրիստոս պատարագի.
Մասն և բաժին իւրըն լիցին,
Եւ ծնողացն Մկրտչին և Ատաբին.
Եւ կողակցին Թառիկին, և
Քեռցն Աննայուն և Փառանկուն.
Եւ Դստերացն և իւր տան
Աբրահեմին է Մարգարիտն,
Չոր Տէր Աստուածն ամենայնի,
Չինքն ի ցասմանց անփորձ պահի.
Երկար կենօք յայս աշխարհի,
Պայծառ փառօք ի յատենի.
Աթոռս մեծին Յովհաննիսի,

Իւրն օգնական միշտ լինիցի. Թէ առաջնորդ թէ միաբանք, Եւք յԱյվաղէն շնորհակալ, Եյս մատուռն Ս. Ստեփաննոսի ունի իւր տանեաց վերայ հաստատուած երկ- յարկ զանգակատուն. առաջին յարկն քա- րաշէն յիշատակ Նախիջևանցի Աղամա- լին, որոյ արձանագիրն դրուած կայ արեւ- մտեան հարաւոյ սեան ճակատին այսպէս.

“Յիշատակ է զանգակատունս Նախ- ջուանցի Աղամանի որդի պարոն Աղամա- լին Ի ՈՒՂՕՒԹ թուին, . երկրորդ յարկն կանգնեալ յաւուրս Երեմիայ վարդապե- տի թրծած աղիւսովք, յիշատակ է Շու- շեցի բարեպաշտօն Վարապետ աղայիՇ ահ- մուրատեան. որ և ունի յարեւմտեան որմն զանգակատան ադուցեալ փոքրիկ մարմա- լիոնի վերայ իւր յիշատակագիրը:

(Շարունակելի)

ՏԵՍԱՐԱՆ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ.

Ներքին երեսն արդի շինական քանդակարարան:

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՕՐԵՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՅՈՑ ԿԵԱՆՔԻ ՀԱՄԱՐ.

(Շաբաթ-Նախ-Երեւոյ. Կէս Գ. ԶԲ. Բ. Զ. Ե.)

Գ. *)

Ինչպէս ասացինք, հաստատուն քաղաքականութիւնը պահանջում է քաղաքական օրէնսգիտական կրթութիւն և սեպհականութիւն՝ անշարժ կալուածքի վերայ հիմնուած: Այդ երկու հիմնական, սկզբնական (principal) նիւթերի անշուշտ հարկաւորութիւնը՝ ապագայ հաստատուն քաղաքական հիմնարկութեան համար՝ մենք աշխատեցինք ապացուցել քանի մի երևելի պատմականական մերձաւորացն այդպիսի նշանակութիւն ունեցող փաստերով, վեր առած հին և նոր պատմութիւնից: Եթէ ընթերցողը հարկաւոր կը համարէր դարձեալ ունենալ փաստաւոր ապացոյց, մենք նորան կ'մտաբերէինք

քանի մի կենսական և պատմականական փաստեր: Ներկայացնենք մեզ երկու գերդաստան, կամ երկու աշխատաւոր անձինք, մէկն, որ մշտական կեցողութիւն ունի քաղաք տեղ, իսկ միւսը գիւղում: Առաջինի ապրուստի միջոցն է միայն նորա արհեստը կամ նորա Ֆիզիքական աշխատանքը, նորա ձեռները, ոտները և լայն մէջքը, այսինքն նորա կեանքի, ապրուստի միջոցն է արհեստական՝ աշխատանքի գործ դնելը՝ երբ որ աշխատութեանը կայ հարկաւորութիւն, կայ հարցնող, կայ պահանջողութիւն: Երկրորդի ապրուստը լիւնում է նորա մշտական հողագործութիւնը, հողն՝ որն որ աներկիւղ և պողաբեր մշակում է: Այդ գործին նա ունի հարաւատ օգնականներ նորա եղները, նորա զոմէշները, նորա անտեսական անասունները: Այստեղ հարկաւոր է միայն համեմատել վերջիշեալ երկու մարդկանց աշխատանաց հիմնաւորութիւնը և հետեանքը նոցա համար: Առաջին մշակի, քաղաքումը կեցող մարդոյ աշխատանաց ժամանակաւոր և նոցա հետեանքի նախագուշակելու անկարելի լինելը, նոցա զանազան, անպատեհի բերմունքներից կախումն ունենալը ինքն ըստ ինքեան շատ հասկանալի է: Այդ մարդն է

(*) Աշխատութեանս երկու գլուխը (Ա. Բ.) ունեցաւ մի այլ ձև ապրուստութիւն ընթերցողների վերայ: Ընդհանուր բնութիւնը այդ ապրուստութեան եղև այն, որ ընթերցողները ընդունեցին այդ աշխատանքը իբրև մի բարձր փիլիսոփայական ուսումնի, քարոզ, որ պատշաճ է ապագայի Արևելեան արհեստական ամսագրի մէջ, և որն ընթերցելի կը լինի միայն փիլիսոփայական բարձր ուսումն ունեցող անձանց, և ոչ թէ նրան կարելի է ապագայի Հայոց լրագիրների կամ ամսագրերի մէջ, որոնք Հայոց մէջ շատ քիչ են տարածվում ընթերցանութեան սէր չունենալու պատճառաւ, ևս առաւել որ Հայերը ըստ մեծի մասին լինելով ուսումից զուրկ, ոչինչ օգուտ չեն կարող կրել այդ աշխատանքից: Հարկաւոր է, ասում են քանիսները, տարածել Հայոց գրականութեան մէջ Սօցիալական, հասարակական, միտքեր և ընթերցանութեան սէր:

Մեզ իբրև հեղինակի այդ աշխատութեան, անշուշտ հարկաւոր էր և շատ հետաքրքրական էր լսել նորա մասին ուսումնասէր համոզուած ունեցող անձանց կարծիքը, որ նորա յարմար կարգաւորել յօգուածիս շարունակութիւնը: Ասեցինք մենք նոցա կարծիքը վերագրեալ պարունակու-

թեամբ. և խոստովանում ենք, որ այդ կարծիքը կը թուայ մեզ սխալ և չունեցող ազդեցութիւն փոխարկել մեր ցանկութիւնը յօգուածը շարունակելու, և պահպանելու նորա մէջ ընդունած միտքեր արտայայտելու ձևը: Վերջիշեալ կարծիքը է բնական հետեւիք այն գրականութեանը, որ մենք ունեցել ենք մինչև վերջին օրերը: Մենք սովորել ենք և սովորեցրել ենք ուրիշներին գտնել և կարգաւոր մեր լրագիրների կամ լրագրների մէջ միայն առաջին, առասպելներ, նահապետական անիմաստ պատմութիւններ, օտար լեզուներից անորոշ և անպատակ բաներ թարգմանել և ուրիշ այդպիսի անմեղ բաներ: Մենք ինքներս մինչև վերջին օրերը չունենալով ոչ մի ընդունակութիւն մտածողութեան, հետի լինելով արհեստական իրողական դիտութիւններից, չկամենալով կամ թէ չը կարողանալով դիտել և ըմբռնել հասարակական յայտնութիւնները և ուրեմն ոչինչ հասկացողութիւն նոցա մասին չունենալով՝ մենք չէինք կարող քարոզել, գրել, խօսալ այնպիսի բաներ, որոնք ունենային զօրութիւն շարժել կարգացող ժողովրդի մտածողական ընդունակութիւնները: Բայց մարդկութիւնը սիրում է այն բանը, ինչ հետաքրքրական է նորան, այսինքն, ինչ որ շարժում է

արհեստաւոր, այսինքն այնպիսի գործի տէր, որից կարող է որ և իցէ արդիւնք ստանալ միայն այն ժամանակ, երբ այդ գործին կամ աշխատանքին հասարակութիւնը զգում է հարկաւորութիւն: Ոչ-կակարը արդիւնք կունենայ իւր արհեստից միայն այն ժամանակ, երբ կօշիկներ գործածելու, հագնելու հարկաւորութիւն կունենայ այն հասարակութիւնը, որի մէջ նա ունէ աշխատասիրութիւն:

Նորա կիրքերը և միտքը, նորա բանականութիւնը, ինչ որ նորանց զարգացնում է, և ինչպէս այդ պայմանները չկային մինչև այսօր մեր գրականութեան մէջ. հասկանալի է, որ վերջիններին հետեւողներ չէին լինի, այս ինքն մեր լրագիրները և ամսագիրները չէին կարգացվի: Բայց այդպիսի դրութիւնից երբեք չէ կարելի եղբայրակել թէ մեր ժողովուրդի մէջ չկայ սէր ընթերցանութեան և մտածողութեան ընդունակութիւն: Այդ բանը ասելով մենք (si derant, ուսումնականներս) մեր մեղքը, մեր պակասութիւնը ձգում ենք ուրիշի վերայ, և ինչպէս կասեն բանը տկար գլխից ձգում ենք առողջ գլխի վերայ: Անանքի դիտողը ընդհակառակը պիտի ունենայ ամենեւին ուրիշ և հակառակ համոզմունք մեր աղբի մտաւորական ձգտողութեան մասին: Մենք հաստատ գիտենք, որ Հայ գրագետը սիրում է ընթերցանութիւն, Վարդում է նա Սաղմոս, Ժամագիրքը, Ստակարան, Նարեկի, Աւետարան և ուրիշ կրօնական գիրքեր: Նա կարդում է այդ գիրքերը, տանը, պանդոկում, եկեղեցում, միով բանիւ ամեն աշխատանքից ազատ միջոցում: Ճշմարիտ է՝ սուրբ գրանքը Հայ գրագետը կարդում է՝ «Իւր հոգւոյ փրկութեան համար», բայց մի և նոյն ժամանակը ընթերցանում է նորա մէջ մտքեր, մտքեր վերացական, դադափարական, որոնց ըմբռնելը համար այնպէս ճոխ է Հայոց ընդունակութիւնը: Հայը այդ հարցերը վճռում է, ակննում է քանի մի անձանց հետ: Եւ այդպիսի կերպիւ ինքն բոս ինքեան կազմում են ժողովներ, որոնք թէպէտ լինում են պատահական, այնու ամենայնիւ լինում են, և այդ ժողովների խօսակցութիւնը լինում է խորհուրդ աստուածաբանական հարցերի, վեր առած սուրբ գրանքից, Բաւական է մտնել Հայոց դիւղորայքը այն ժամանակ, երբ Հայ մշակը հանգստացած իւր ցերեկեան աշխատանքից, նստած է մէկ խումբի մէջ, որը կառավարում է կամ քահանան կամ իրազէտ ոմն: Այդ տեղի յսած բնական խելքի ինքնաձեւ միջև անգամ զարմանալի վերացական մտքերը, անվիճելի կերպիւ հերքում են այն կարծիքը, թէ Հայերը իբր թէ չունեն ընթերցանութեան սէր, և իբր թէ այդ սէրը հարկաւոր է իսկ տարածել նոցա մէջ իբրեւ մի նոր բան նոցա համար: Հարցը դրանով չէ վերջանում, հարկաւոր է հասկանալ

Մերենագործը կունենայ արդիւնք իւր արհեստագիտութիւնից, երբ նա կստանայ հրաւեր հասարակութեան կողմից գործել մերենայական պարագաներ, և երբ այդպիսի հարկաւորութիւն զգալի նշանակութիւն կունենայ ժողովրդի մէջ: Այդպիսի նշանակութիւն և հետեւեալ ունեն ամեն արհեստներ արհեստաւորների համար, և նոցա օգուտը միշտ կախումն ունի հասարակութեան պի-

պատճառը, թէ ինչու Հայ գրագետը կարդում է Աւետարան, Սաղմոս ևն. — և չէ կարդում Մեղծներ, Հիւսիսափայլներ, Վոռնիկներ, Մասիսներ ևայն: Մենք պատասխանում ենք երկու բառերով: Այն պատճառաւ որ այդ Վոռնիկները և Մեղծները չեն ունեցել ոչ մի պարունակութիւն պիտանի Հայ ազգի մտաւորական, տնտեսական, պատմականական, բարոյական և դաստիարակական պիտոյքների համար: Այն ևս հարկաւոր է ասել որ եթէ լինում են քանի մի տողեր վերջիշեալ մարդկութեան պիտոյքների մասին, նոցա գրելու ձեւ, նոցա Հայի կեանքից հեռու լինելը, անյարմարութիւնը, և նոցա անըմբռնելիութիւնը Հայոց զարգացման համար, լինում էին զլուաւոր պատճառների նոցա անպաղաքեութեանը մեր կեանքի համար ևս առաւել այն պատճառաւ, որ այդ տողերը հասկանալու համար հարկաւոր էր լինում յառաջագոյն ունենալ շատ փաստաւոր գիտութիւններ: Ահա պատճառ չը կարգաւոր Հայ լրագիրները:

Աւերմն ընթերցանութեան սէր մեր ազգի մէջ տարածելու հարկաւորութիւն չկայ: Ամնայ խոսալու քանի մի խօսք միւս վերջիշեալ կարծիքի մասին, թէ հարկաւոր է տարածել մեր ժողովուրդի մէջ սօցիալական, հասարակական մտքեր, և թէ աշխատութեան երկու դուռը (Ա. Բ.), մեր հասարակութեան մէջ մասը անըմբռնելի են: Բայց դժբաղտութեամբ այդ կարծիքի տէրերը մինչև այսօր չեն պարզել ընդհանրապէս՝ թէ արդեօք նոքա ինչպէս են հասկանում այդ «Սօցիալական» մտքերի պարունակութիւնը, որոյ մասին նոքա խօսում են, և յայտնի չէ թէ որ և իցէ արհեստական պատմաբանական կանոն հաստատած բաղմաթիւ պատմականական և իրողական փաստերով, ինչու չի պիտի լինի ըմբռնել մեր ազգի ընթերցասէրներին: Անվիճելի է որ ամեն բանի, ամեն միտքի հասկանալը կախումն ունի նոցա յարակցելու ձևից, նայելով յարակցութեան շրջակայ հանգամանքներից: Վարելի է ասել «նստեցէք», և ասածը կլինի շատ հասկանալի ամենի համար, իսկ մի և նոյն բանը կարելի է ասել այնպէս, որ շատ երկար մտածել է հարկաւոր նորա հասկանալու համար: Օրինակ. կարելի է ասել ինչպէս ասում էր Մովսէսի հերոսուհիների մէկը թէ

տոյքից և նոցա աշխատանքի պահանջվելուց և անհամարի է ուրեմն, որ այդ աշխատանքը կլինի այնքան շատ, որքան շատ կլինի պահանջողութիւնը: Բաց ի այդ՝ այդ աշխատանքի որքանութիւնը կախումն ունի միայն արհեստաւորների որքանութիւնից, որքան նոցա թիւը լինի շատ, այնքան նոցա աշխատանքը համեմատաբար կլինի քիչ, եթէ աշխատանքը հաւասար նոցա մէջը բաժանվի: Բայց ըստ մեծի մասին այդպիսի հաւասար բաժանումն աշխատանքի և գործունեութեան արհեստաւորների մէջ երբէք չէ պատահում: Արհեստաւորի աշխատանքը դարձեալ կախումն ունի

նորա արհեստագիտութեան կատարելութիւնից: Որքան նա կատարելագործուած է իւր գործի մէջ, այնքան, յայտնի բան է, գործի տէրը հանդիստ և ապահովուած կլինի, տալով նորան որ և իցէ պարագայ կամ առարկայ շինելու: Արհեստաւորի աշխատանքը կախումն է ստանում նորա գործողութեան գնահատութիւնից: Հասկանալի է, որ մենք կօշկենք կարել կտանք այն կօշկակարին, որն էժան գին կառնէ մեզանից և լաւ կկարէ՝ և ոչ լժէ նրան, որ լժեպէտ լաւ կկարէ, բայց հարմարապէս լժանգ գնով կկարէ կօշկենքը: Այսպիսի համագամներն, որերի ներկայութիւնից կամ բացա-

“voiturez - vous la commodité du conversation.” Ի՞նչ կնշանակէ այդ նախադասութիւնը: Եթէ մենք չաւենք լժէ այդ պարբերութիւնը նշանակում է միայն (անտեղեք), կարծում եմ՝ շատերին նա կլինի անհասկանալի: Նայենք բանին աւելի խորին հայացքով: Ար և իցէ արհեստական, որ և իցէ վերացական միտքի՝ կարելի է յարակցել ժողովուրդին այնպէս, որ նա լսածը հասկանայ: Միայն հարկաւոր է յարակցողութեան ձևը յարմարեցնել լսողի զարգացմանը, նորա ընդունակութեանը, նորա գաղափարների շրջանին: Իբրև մի շօշափելի փաստ մենք ցոյց կտանք այժմեան դաստիարակական ձևին, և այժմեան արհեստական մտքեր տարածելու ձևին: Այժմ մեզ համար ամենալին զարմանք չէ եթէ ուսումնարաններումը տասը տարեկան երեխային կը պատմեն ընդհանուր կանոնների ֆիզիկայից, — քիմիայից, մարդոյ կազմութեան փնդայ, եթէ նորան տեսական կերպիւ, կձանձուցեն երկրաբանութեան հետ, և այսպիսի կերպով երեխային կձանձուցեն ընդհանուր գաղտնի խորհուրդների հետ: Նւ այդպիսի դաստիարակութիւնը ամբողջապէս լինում է նպատակաւոր: Աւելի տարիներ ել և ելին ընագէտ Գարվինը արհեստական քրեանութիւնով ապացուցանում է լժէ մարդոյ մարմնական մտաւորական և բարոյական կազմութեանը, մտածողութիւնը և ձգտողութիւնները ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ կապիկների և ուրիշ անասունների մարմնական, մտաւորական և բարոյական բարձրագոյն աստիճան զարգացումն: Այդ ծանրակշիռ խորին արհեստական դիտող Գարվինի աւելի պարզ ձևով, ուրիշ բառերով, ուրիշ պարբերութիւնով հրատարակում են ժողովուրդի մէջ՝ որն կարդացողը հասկանում է:

Մենք ժողովուրդին քարոզում ենք լժէ քրեաբորութիւնը պահանջում է քեզանից գլխաւորապէս երկու հիմնական, սկզբնական (principales) բան, քաղաքական բարոյականութիւն, (որոյ միտքը մասամբ պարզուած է և ապագայու-

մը էլ դարձեալ կը պարզուի յօդուածիս մէջ) և տնտեսականութիւն կամ աղբային հարստութիւն: Այդ երկու նիւթի անշուշտ հարկաւորութիւնը վերջիչեալ բարորութեան համար մենք հաստատում ենք պատմականական փաստերով պարզելով վերջինների միտքը և հետեանքը: Հարունակութիւններն աւելի շօշափելի մանրամասն փաստերով կհաստատուին այդ երկու միտքը: Եթէ մինչև անգամ մենք ներկայացնենք մեզ որ ընթերցողը մեր աշխատանքի չէ կարող բմբռնել նորա միտքը, բայց նա գոնե՛ս աչքի առաջը ունենալով դիւրին հասկանալի փաստերը, եթէ նոցա յարմար գործ բռնէ, այն ժամանակը ևս յօդուածը լիովին կհասանի իւր նպատակին: Իսկ վերջինները անսահման բմբռնելի են, որովհետև նոցա ապաւորութիւնը շատ իրողական է, և նոցա հասկանալը կը ցոյց տար կամ ըմբռնութիւն կամ դիտաւորութիւն հասկանալ կարողացածը: Զէ կարելի չը հասկանալ լժէ մեզ կասեն եթէ կամենում ես չմնալ քաղցած և մեղք ունեցիր հարստութիւն: Եթէ կամենում ես ունենալ հարստութիւն՝ վարւի յարմար այն բարոյական կամ քաղաքական ձևերին, որոնք ընդունուած են քո երկրումը: Այդպիսի մէկ միտք կարճ է տնտեսական: Սօցիալական, : Այո, պատասխանում ենք մենք, Սօցիալից մը ունի շատ ընդարձակ պարունակութիւն: Ամեն արհեստական — հարցից կարելի է սօցիալական մտքեր կայացնել և քարոզել, միայն հարկաւոր է նորան մարել իւր արհեստական խիստ ձևերից և յարմարեցնել հասարակարան պիտոյքներին: Այն միտքը որ և իցէ արհեստի որոյ — մեկնութիւնը և յարմարեցնելը իրողական նշանակութիւն կունենայ հասարակութեան (societas) կեանքի համար պիտի անուանվի սօցիալական միտք: Արեւմտեան եթէ ես կը քարոզեմ հասարակութեանը հարկաւորութիւն բարոյականութեան և հարստութեան, ես կքարոզեմ սօցիալական միտք:

Ս. Ե.

սացութիւնից միշտ կախումն է ունենում արհեստաւորի (որտեղ որ լինի նորա բնակութիւնը՝ քաղաքումը կամ գիւղումը) աշխատանքը և նորա գործունէութիւնը բազմաթիւ են: Մենք կարծում ենք որ վերոգրեալ պայմանների մէջ գտնւող արհեստաւորները ըստ մեծի մասին չեն կարող ունենալ հիմնաւոր յոյս ապահովացնել իւրեանց գերդաստանի կեանքն շատ և քիչ մշտնջենաւոր: Նոքա ըստ մեծի մասին բաւական են լինում իւրեանց վիճակից, եթէ նոցա օրուայ աշխատածը բաւական է լինում նոցա գերդաստանը մէկ օր կերակրելու համար: Միւս օրուայ տէրն էլ Աստուած է, ինչպէս ասում են Հայերը, եթէ նոքա ստանում են գործ, կայ պահանջութիւն նոցա գործունէութեանցը: Նոքա ունենում են միւս օրուայ ապրուստ, թէ ոչ նոքա մնում են իւրեանց գերդաստանով քաղցած: Ընթերցողը ինքը կարելի է կը ճանաչէ կամ լսած կըլինի այնպիսի գերդաստանների մասին, որոնց անդամները ողջ օրը նըստած են լինում իւրեանց տան դռան, սպասելով տան աշխատողի փողոցից վերադառնալուն: Նա կուգայ տուն, եթէ այդ օրուայ մէջ նա աշխատել է քանի մի կուպէկ, նորա որդիքը բանում են իւրեանց ծովը ամբողջ օրուայ, եթէ ոչ — նոցա ծովը շարունակվում է, թէ ոչ քան ժամանակ, Աստուած գիտէ: Արդեօք այդպիսի դժբախտներ ինչպէս են անց կացնում երեկոյն և գիշերը, կանոնաւոր կերպիւ մեկնել անկարելի է: Այդ միջոցումը յայտնի բան է գործ են գնվում այն ընդհանուր հնարները մէկ կտոր հացի համար, որոնք լինում են պատշաճաւոր նպատակի համար: Աերակուրը, հացը, մամը, և ըն. գնվում են պարտքով, որոյ գումարը օր ըստ օրէ աւելանում է, որից պուրս դալը վերոգրեալ պայմանների պատճառաւ լինում է շատ դժուար: Քանի մի ժամանակի յետ այդպիսի աշխատաւորը կորցնում է իւր հաւատարմութիւնը փողոցումը և ամեն իւր բարեկամների աչքերին: և այդպիսի կերպիւ կորչում է ողջ նորա հնարները և ապրուստի միջոցները:

Այս նկարագրութիւնը է տխրալի տեսարան, և յայտնի բան է, որ չէ կարող ընդունվիլ իբրեւ ընդհանուր վախճան ամեն արհեստաւորների, որովհետեւ մենք գիտենք՝ կան այդպիսիներ, որոնք

գտել են հարստութիւն իւրեանց արհեստագիտութիւնից: Բայց վերոգրեալ նկարագրութիւնը վերաբերում է արհեստաւորների շատերին, և այդ պատճառաւ կարող է ընդունվիլ իբրեւ կանոն արհեստաւորների շատերի մասին: Գորանով մենք չենք կամենում ասել թէ արհեստագիտութիւն սովորելը վնասակար է կամ թէ հարկաւոր չէ լինել արհեստաւոր: Ամենեւին ոչ. գիտութեան ամեն ճիւղերը մարդկութեան բնութեան պահանջմունքներին յարմար անպատճառ պիտի տարածվին աշխարհի վերայ, որովհետեւ ամեն մի պիտոյք մարդկութեան հարկադրում են մեզ հնարել կամ ստեղծել ձևեր նոցա լցուցանելու համար, և այդ զանազան ձևերն լինում են զանազան արհեստներ, որոնց գործածելը տալիս է մարդկանց կեանքի միջոց. և այդ պատճառաւ նրանց սովորողներ և գործածողներ շատերն են լինում: Միայն մենք կամենում ենք ասել թէ արհեստաւորութիւնը վերոգրեալ հանգամանքների պատճառաւ թոյլ է արհեստաւորի և նորա ժառանգների կեանքը ապահովացնելու համար, ունենալով կախումն իւր առաջագիտութեան համար զանազան հանգամանքներից և բերմունքներից, որոնք միշտ լինում են յաղթող աշխատողի կավերին:

Գիւղացի մշակը՝ հողագործը, գտնվում է ամենեւին ուրիշ դրութեան մէջ, աւելի բաղտաւոր քան թէ արհեստաւորը: Ինչպէս ասացինք, հողագործի նիւթական և միւռնէ անգամ բարոյական կեանքի հիմն է հողը, երկիրը: Նա հանդիստ իւր ժամանակին վարում է հողը, ցանում է հաց կամ ուրիշ սերմ: Հնձում է, ծեծում է, և ստանում է հաց կամ ուրիշ պտուղ: Ինչպէս որ լինին կեանքի կամ բնութեան բերմունքներն՝ հողագործի ապրուստի հիմնական աղբիւրը լինում է մշտնջենաւոր, անփոփոխ: Հողը նորան վարձատրում է լիովին նորա աշխատանքին յարմար: այդ աշխատանքը լինում է սահմանեալ ժամանակին, որն տարուայ մէջ պահանջում է քանի մի ամիսները: — Հողագործութիւնից ստացած աշխատանքը լինում է այնքան արդիւնաւոր, որ հողագործը միւս անգամ վեր առնելով նորանից իւր տարեկան պաշարը ապրուստի համար, մնացորդը վաճառում է և այդպիսի կերպիւ նա ստանում է

դրամական գումար իւր կեանքի ուրիշ պիտոյքների համար: Բաց ի այդ՝ հողագործը, դիւղացին միշտ գոնեա ըստ մեծի մասին ունէ իւր տնտեսութիւնը, իւր կովը, մատակը, որոնք նորան կերակրում են, որովհետեւ նոցանցից նա ստանում է, կաթը, իւղը, պանիրը, միսը և չն. : Եթե մենք ասածներին աւելացնենք թէ հողագործութիւնը իբրեւ գործունէութիւն, և հողը իբրեւ գործունէութեան առարկայ չունէ կախումն, ինչպէս արհեստաւորութիւնը, թէ նոքա մշտական են ինչպէս մարդկութեան պահանջողութիւնը և ժամանակը, — ասածներին ճշմարտութիւնը շատ շօշափելի կը լինի:

Հարկաւոր ենք համարում այստեղ ասել քանի մի խօսք վերոգրեալ համեմատութեան մասին: Այն հայեացքը, որով մենք այժմ նայում ենք հողագործի և արհեստաւորի գործունէութեանցը և նորա հետեանքին՝ չէ կարող անուանվիլ բազմակողմանի հայացք: Այդ երկու աշխատաւորներն՝ նոցա գործունէութիւնքը և վերջինների հետեանքը շրջապատած են այնքան բաղմամբ և բազմակողմանի (բաց ի սրածներս) հանդամանքներով և այնքան ինքնաձև և ինքնանշան են, այնպիսի զանազան աղբիւրներից են ծնանում, և նոցա լիովին ըմբռնելն այնքան ծանրակշիւ խնդիր է, որ այս աշխատանքիս մէջ այդպիսի քննութիւնը կլինէր անտեղի և մինչև անգամ անկարելի, որովհետեւ այդ դէպքին մենք հարկադրուած կլինէինք թողնելով մեր գլխաւոր նպատակը ուսուցանել ընթերցողին այն գիտութիւնը՝ որ անուանվում է «քաղաքական տնտեսութիւն»: Ասենք միայն այստեղ մի բան՝ այդպիսի բազմակողմանի քննութիւնը կարող կլինէր մի որոշեալ դրութեան մէջ գերազանցել արհեստաւորութիւնը հողագործութեան վերայ և մի այլ դրութեան մէջ կարող էր ցոյց տալ մեզ նորան հակառակ յայտնութիւն:

Այնուամենայնիւ այդ զանազանութեանց մէջ կայ այն ընդհանուրն, կարծում ենք, անհրեքելի ճշմարտութիւնը, իբրեւ բնութեան մի յաւիտենական կանոն, որ հողը, բնութիւնն ինքը է մարդկութեան բարօրութեան բոլոր միջոցների մայրը: Եթե մենք ասածներին աւելացնենք որ քաղաքական հասարակական կրթութիւնը հետզհետեւ աշ-

խատում է, ստիպում է տէրութիւններին բարեփոխել առհասարակ տնտեսականութեան պայմաններին և տալ նոցա ազատ ընթացք և միջոցներ քաղել պտուղ հողագործութեան ընթացքներից, այն ժամանակը հասկանալի կլինի, որ հողագործութիւնը տալու է մեզ առաւել յուսաւէտ պայմաններ մեր բաղմակողմանի զարգացման համար՝ քան թէ արհեստաւորութիւնը:

Այս օրինակը և սորանից հետեալ եղրակացութիւնը պիտի մտաբերէ ընթերցողին վերոգրեալ (տես պ. Բ.) ասածներս՝ որ բնական հարստութեան աղբիւրն պիտի ծանաչենք մենք անշարժ կալուածքի վերայ հիմնուած աշխատանքը:

Եթե մենք թողնենք անհատներին և նայենք որ և իցէ ժողովուրդի դասերին, հոգեորականներին, աշուականներին, զինուորականներին և չն. մենք կնկատենք այստեղ ևս մի և նոյն կանոնը: Միջին դարումն, ինչպէս յայտնի է, հոգեորական դասը Եւրոպայումը մեծ իշխանութեանց տէր էր. նա իշխում էր պետութեան կառավարութեան ամեն ճիւղերում, սկսած կառավարութեան ղեկըր ընտրելուց, քաղաքական կանոններ սահմանադրելուց մինչև ամենաչնչին կառավարական հարցերը: Մտաբերենք մեզ երևելի «հոգեոր դատաստանները», որոնց ծագումը շատ հին է, և որոնց ղեկըր իշխանելի կերպիւ սկսվում է Հռոմայեցեաց կայսերութեան սկիզբները: «Հոգեոր դատաստանն», ունէր իւր իշխանութեան ներքոյ որոշեալ հարցերի շրջան, իսկ ժամանակով այդ հարցերի թիւը անթիւ բազմացաւ այնպէս՝ որ կար ժամանակ որ մարմնաւոր իշխանութիւնը շատ հարցեր չէր կարող կտրական վճռել առանց հոգեոր իշխանութեան համաձայնութեան: Այդպիսի կերպիւ հոգեորականաց իշխանութիւնը զարգացաւ այն աստիճան, որ նա դառաւ status in statu: Մտաբերենք միջին դարը, և մարմնաւոր իշխանութեան ընդհանուր կախումն հոգեոր կառավարութիւնից կամ հոգեորական դասից, ոչ մի քաղաքական տուգանք և պատիժ իւր ծանրութիւնով այնքան սարսափելի չէր մարդկանց համար, և նոցա հետեանքը քաղաքացեաց համար այնքան զարհուրելի չէին, որքան ծանր, սարսափելի և զարհուրելի էին մարդկանց համար այն

նզովքը (anathema)՝ որ կատար միջին դարուայ հոգեւորականը իւր համաքաղաքացւոյն նորա հոգեւոր կամ քաղաքական յանցանքների պատճառաւ Մտաբերներ, որ այդպիսի կայսրների՝ որոնք տիրում էին une vaste empire où le soleil ne S'y couche, մոխիր գլխներին ածած, չորած կհամարուէին Պապի հողաթափը՝ խնդրելով թողութիւն իւրեանց յանցանքներին և աղաչելով վեր առնել նոցա պիսին թափած անէծքը:

Որոններ դարձեալ պատմութեան մէջ այդ զարմանալի յայտնութեան պատճառը:

Հոգեւորական դասը և եկեղեցին սկզբանէ առաջ երբ ազգերը (Հռովմայեցիք, Յոյք) դառնում էին կռապաշտութիւնից դէպ ի քրիստոնէութիւն՝ վերոգրեալ իշխանութիւնը ձեռք բերեցին պիստորապէս այն պատճառաւ, որ քրիստոնէական ուսումն, և եկեղեցին, որոց նոքա դառան սպասաւորներ, ունէին անչափ և անսահման գերազանց բարոյական սկիզբներ, թէ քաղաքական, թէ ընտանեկան և թէ մարդկանց բարոյականի համար, քան թէ կռապաշտութիւնը և նորա խիստ քաղաքական ձեւերը: Այդ բանը սկզբունքն եղև սկզբնական միջոց քրիստոնէութեան հոգեւորականաց իշխանութիւնը տարածելու: Այդ պայմանը, որ ներդրածական նշանակութիւն ունեցաւ հին դարուայ մէջ, միջին դարումը ձևափոխեցաւ: Միջին դարումը հոգեւորականութիւնը օգուտ կրեց իւր դիւսզանցադոյն դրութիւնից այն կերպիւ, որ աշխատեց վանքերի և եկեղեցիների համար ձեռք բերել անշարժ կալուածքներ, և հարստութիւն: Ունենալով անշարժ կալուածքներ, հասկանալի է որ, հետեւողաբար հոգեւորականութիւնը կմտցնէր իւր տէրութիւններումը ինքնաձև, անկախ մարմնաւոր կառավարութիւնից, դատաստան, կառավարութիւն և կարգեր: Մի և նոյն ժամանակ իշխելով ժողովուրդի և մարմնաւոր պետութեան վերայ, հոգեւորականութիւնը ունէր մեծ ազդեցութիւն պետութեան կարգերի վերայ: Այսպիսի կերպիւ հոգեւորականութիւնը իւր հիմնաւոր և երկարատեւ իշխանութեան և ազդեցութեան համար, ձեռք բերեց անշարժ կալուածների վերայ հիմնուած հարստութիւն, այն միջոցով կարողացաւ ունենալ իւր մարմնաւոր կառավարութիւն

նից անկախ սահմանադրութիւններ և կանոններ, տարածելով մի և նոյն ժամանակը իւր մասնակցութիւնը ամեն մի քաղաքական կամ պետական վճիռների մէջ՝ մի և նոյն է յարաբերում էին այդ վճիռները այն հարցերին, որոնք ծագում էին մէկ պետութեան մէջ կամ թէ զանազան պետութեանց յարաբերութեանց միջեց: Այդպիսի կերպիւ և ձևով հոգեւորականութիւնը միջին դարուայ մէջ ստացաւ պօլիթիկական նշանակութիւն, որն որ նա պաշտպանում էր յանուն սուրբ կրօնի: Ասածնեւրիս փաստաւոր ապացոյց բաւական կկենի եթէ մենք մտաբերենք ընթերցողին այն բազմութիւ պատերազմները, որոնք անուանվում էին «կրօնական պատերազմներ» և որոնք պիստոր նպատակների մէկն լինում էր կրօնաւորաց և հոգեւորականաց համոզմունքները և ազդեցութիւնները իրացնելու:

Կրկնում ենք դարձեալ, որ այդ անսահման անկախութիւնը և ազդեցութիւնը միջին դարուայ հոգեւորականութիւնը ձեռք բերեց իշարս միւս պատճառների պիստորապէս նորանով, որ ունէր հիմն իւր անկախութեան սեփականութիւն հոգի, որ տեղից ծագում են ամեն իրաւունքները:

Միւս կողմից մինչև բնական գիտութեանց զարգանալ, երբ գիտութեան ամեն ճիւղերը աստուածաբանական ուսմանց (theologie) ազդեցութեան ներքոյ էին գտնվում, հոգեւորական դասը առաւել դիտնական էր, առաւել ուսնալ էր, առաւել այն ժամանակներին յարմար քաղաքական կրթութիւն ունէր, քան թէ ժողովուրդի միւս դասերը: Այն ժամանակն հին և միջին դարերի հոգեւորականութիւնը բարոյապէս և մտաւորապէս իշխում էր քաղաքական և բարոյական կիանքումը, նա կատարեալ ժողովուրդի մէջ ունէր ուսուցչի դեր և պետութեան իշխանութիւն:

Իսկ այն ժամանակից սկսած, երբ մարմնաւոր իշխանութիւնը հասկացաւ բանի անյարմարութիւնը, թողնել հոգեւորականների ձեռք այնքան հարստութիւն, որքան նոքա իսկապէս տիրում էին և դիտութիւնները ստոյգվելով և անշարժվելով միմեանցից՝ ամեն մէկը մտաւիր բնական սահմանների մէջ, և ընդունեց իւրեան բնութեանը պատշաճ պարունակութիւն և երբ մարմնաւոր կառավարութիւնը իրեց հոգեւորականութիւնից նորո

անթիւ հարստութիւնը և կալուածները, թողնելով նորան այնքան, որքան բաւական կլինէր նորա գոյութեան համար, երբ, վերջապէս հոգեորականութիւնը չհաշտվեց ստոյգ դիտութեանց մէջ միշտական ճշմարտութիւնների մէջ, և այդ պատճառաւ հրաժարուեցաւ հետեւել նորա յառաջադիմութեանը, այն ժամանակից սկսած հոգեորականութիւնը զրկվեցաւ իւր իշխանութիւններից, իւր բաղմահոյմանի աղբիւրութիւններից, իւր անկախութիւնից, դառնալով միայն ծառայ եկեղեցւոյ և նորա ուսման։ Այդպիսի հետեւեալքը շատ լնական էր և ուրիշ մի հետեւեալք հոգեւորականների վերողորնալ պրութիւնից մինչև անգամ անկարելի էր սպասել, բայց հոգեորական դասի անցնալ զըրութիւնը այնու ամենայնիս, կարծում ենք հաստատում է մեր ընդհանուր հայեացքը թէ առհասարակ մարդկութեան, թէ անհատի, թէ խումբի, և թէ ազգայնութեան բարօրութեան համար հարկաւոր է քաղաքական կրթութիւն (տես զԲ.) և հարստութիւն անշարժ կալուածքի վերայ հիմնուած։

Առաւել ևս պնդել կարելի է մեր միտքը՝ եթէ մենք մտաբերենք մեզ ևս մի երևոյթ միջին դարւայ, այն է Փէօդալիմս, որոյ պարունակութիւնը ինչպէս գիտէ ընթերցողը, գլխաւորապէս այն էր, որ մի որ և իցէ պետութեան հողը բաժանված էր քանի մաս՝ որոնք անուանվում էին ֆէօդալ, որոնց կառավարիչներն և եթէ կարելի է ասել, սեփականատէրերը անվանվում էին ֆէօդալ։ Պետութեան զուտը էր ֆէօդալները։ Փէօդալները իբրև ինքնիշխան տիրողներ կառավարում էին նոցա ամենեին անկախ Սուզերէնից։ Այդպիսի կերպիւ մի և նոյն պետութեան մէջ կային երկու տեսակ իշխողներ, Փէօդալը (անկախ) և Սուզերէնը (կայսր)՝ իսկ պետութեան համայն իշխանութիւնը կը պատկանէր Սուզերէնին։ Փէօդալի և Սուզերէնի յաբաբերութիւնը միայն լինում էր արտաքին, այսինքն որոշալ ժամանակում Սուզերէնը պահանջում էր Փէօդալից հարկը, զօրքը, և պաշտպանութիւն ամբողջ պետութեան սահմաններին, այնպէս որ իրողապէս Սուզերէնը կախումն ունէր Փէօդալից։ Հետևողաբար այդպիսի յարաբերութիւնը բերեց Սուզերէնին այն դրութեան, որ նա ամենեւին

կորցրեց իւր պետական իշխանութիւնը, պահելով իրան միայն լոկ կայսերութեան արտօնութիւն։ Այդպիսի դրութիւնը Սուզերէնի ինքն ըստ ինքեան բնական չէր և նախադուշակում էր անկումն նորա իշխանութեան։ Այդ պատճառաւ Սուզերէնները առաջագոյն սկսեցին Փէօդալների ձեռից խլել նոցա իշխանութիւնը հողի վերայ, և դորանից յետոյ պետութեան կառավարութիւնը բոլորովին կեղրոնացրեցին իւրեանց ձեռը։ Փէօդալները զրկվելով կալուածներից և սոցանից հետեւալ իրաւունքներից, ստորադրուեցան Սուզերէնին. դառան նորանց հարազատ հպատակներ։ Այս տեղ ևս հողը եղև աղբիւր այդ երկու ձև կառավարիչների իշխանութեանցը, նայելով թէ երբ և ում իշխանութեան տակն էր նա գտնվում։

Բաւականանալ այս փաստերով և զիմենք դէպ ի մեր զլիաւոր միտքը։

Քաղաքական հարստութիւնը կամ տնտեսութիւնը տալիս է մեզ շատ միջոցներ բաղմահոյմանի յառաջադիմութեան։ Յառաջադիմութեան նըշանակութիւնը առհասարակ ունէ նա յարաբերութիւն անհատին կամ ազգայնութեան պիտի հասկացվի ընդարձակ պարունակութեամբ։ Ազգը կամ անհատը յառաջադիմէ երբ ունի բաւական նիւթական միջոց ապրուստի, երբ նա ունէ միջոց մտաւոր և խղճմտանքի զարգացման. երբ նա կարող է ունենալ և ունէ քաղաքական դրութեանցը պահանջմանը յարմար ուսումն, երբ նա անկախ է ստրկութեան դառն հարուածներից, երբ նա խելացի և խղճմտանքով է հասկանում իւր յարաբերութիւնը դէպ ի իւր ընկերը, երբ նա սիրում է իւր ազգը, իւր եկեղեցին, իւր ազգային և կեղեցական և կրօնական աւանդութիւնները, երբ նա զրում է այն սուրբ պարտաւորութիւնը ազգասիրութեան, որոյ իրողութիւնն է անխախտ և անմատչելի պահել թշնամու ձեռից աղբիւր գոյութեան հիւքերը։ Այդպիսի յառաջադիմութեան ընդհանուր միջոցը՝ մեք կարծում ենք՝ պիտի լինի քաղաքական կրթութիւնը՝ իբրև քաղաքական օրէնադիտութիւն, իւր մշտական ճանապարհորդակցով՝ հարստութիւնով։

Մենք ասացինք՝ որ անկարելի կլինէր պահանջել ամեն մի ժողովրդի անդամից՝ որ քաղաքա-

կան օրենսդիրութեան ուսումն ունենալու համար նա ունենայ այդ մասին բարձր ուսումն: Այդ նշանաբաններն հասնելու համար բաւական է միայն որ ժողովրդի մէջը տարածվի գիտութիւն ստանալու սէր, հետաքրքրութիւն, սկզբնական ուսումն, որ ժողովուրդն ընդունակ լինի դիտել հասարակական յայտնութիւնները, լինի գրագետ մաքրած ունենայ իւր խղճմանքը: Դոքա են միջոցներ: Մենք շատ անգամ լսումենք որ ասումեն թէ՛ ամեն մի Անգղիացի իրաւաբան է այս ինքն գիտէ իւր հայրենիքի քաղաքական սահմանադրութիւնները և օրէնքները: Մեղ ասումեն թէ Եւրոպայի կառապահները քուէքրումը կառքերի մէջ նստած կարգումեն օրադիր և այլն: Այդպիսի օրինակներ ցոյց պիտի տան մեզ որ լուսաւորութիւնը կամ ուսումը ժողովուրդը ստանումէ ոչ թէ միայն այն միջոցով՝ որ նորա ամեն մի անգամը աւարտումէ իւր ուսումն, այլ ընդհանուր ազգային կրթութիւնով: Ընդհանուր կրթութիւնը տարածվումէ մի որոշեալ ազգի մէջ ազգային ուսումով, որոյ միջոցն ինքնուն բազմաթիւ և կանոնաւոր ուսումնարաններ: Սկզբնական ազգային ուսումն ունէ շատ ընդարձակ նշանակութիւն, որոյ պարունակութիւնը լիովին իրացնելը միայն կարող է համապատասխանել ազգային պիտոյքներին: Սկզբնական հիմնաւոր ազգային ուսումն նախապատրաստումէ մեզ այնպիսի քաղաքական կամ օրէնսդիրական կրթութեան համար, որոյ նշանակութիւն մենք արդէն ցոյց ենք տվել: Իսկ կեանքը մշակումէ և լրացնումէ ուսանողի ձգտումները դէպ ի փորձառական գիտութիւնները: Այսպիսի կերպիւ համազգային սկզբնական ուսումն ունենալով իւր ղլխաւոր նպատակն ի շարս ուրիշ նպատակների ծնուցանել ազգի դեռահաս ապագայ գործող անդամների մէջ մաքուր խղճմանքը ազնուացնելով նոցա զգացմունքները և ձգտողութիւնները, սովորեցնելով նորանց զգուշութիւն և կեանքի հաշիւ, տնտեսութիւն — այդպիսի ուսումն կամ կրթութիւնն հասկանալի է որ եթէ ունենայ իրողութիւն մեր Հայոց կեանքի մէջ, կհասցնէ մեզ աւելի բաղաւոր նպատակների, որոնք միայն պիտանի են լինում մարդկային և մեր կեանքի պայմանների համար: Հասկանալի է որ մի ո-

մէն կրթութեան բարոյապէս երեխայական մանկական հասակից մինչև նորա կեանքի մէջ մտնելը, սովորելով աշխատասիրել, մեծ փոփոխութիւն է հարկաւոր որ նա իւր քաղաքական կեանքի մէջ չար գործ բռնէ, թէ մեղք և թէ յանցանք: Որ և իցէ ոմն կրթութեան և զարգացած իւր ազգային աւանդութիւններով և պատմութիւնով՝ չէ կարող, բնական չիլինի, եթէ չծառայի իւր ազգին, եկեղեցւոյն պատմութեանը և պիտոյքներին: Որ և իցէ ոմն իւր ամբողջ կեանքումը ուսանելով անդադար թէ մարդոյ նշանակութեանց մէկն է լինել գործունեայ, աշխատասէր մշակ և մշակող, և թէ այդ ճանապարհով միայն ապրուստի միջոցներ ծարել է գտելի, օրինաւոր և մշտական, նա չէ կարող չի լինի բնական՝ եթէ նա անըարոյական և պատուիրանազանց ճանապարհներով կ'ընայ ծարել իւրեան համար ապրուստի միջոց: Եթէ ասածներիս աւելացնենք որ այդպիսի կերպիւ կրթութեան ժողովուրդը ընդունակ է լինում ձեռք բերել օրինական, փորձառական գիտութիւններ սովորական կենսական հարցեր վճռելու համար, և թէ միայն այդպիսի կրթութիւնը լինումէ զլխաւոր միջոց թէ բարոյական և թէ նիւթական բարօրութեան, այն ժամանակը, մեղ թվումէ որ զլխաւոր մեր միտքը ստանումէ ևս լօգիկական հաստատութիւն:

Ասածներիցս յետոյ կարծումենք որ ընթերցողը կտայ մեզ իրաւունք մինչև այստեղ գրեալ սկզբնական մտքերը վերաբերել մեր Հայոց կեանքի մի ամենանշանաւոր հարցերի մէկին, որն որ մի և նոյն ժամանակը լինելու է բացասական ապացոյց այդ մտքերին:

Խոստանումենք ընթերցողի առաջը, որ իսկ այդ մեր ազգային ամենանշանաւոր հարցն է տվել մեղ առիթ գրաւոր վճռել նորան արհեստական հայեացքով և որոյ վերոգրեալ սկիզբները վերաբերել մեր կեանքին:

Մենք, Հայերս ունենք մի դրական հիմն մեր կեանքի համար, որով մեր ազգը նշմարվումէ և անհատական զոյութիւն է ունեցել և ունէ մինչև այսօր: Նա է հիմն մեր շքիղ, մեծակաւոյց ազգային շինութեան, որոյ խախտվիլը կամ քանդվիլը անողորմ հետեանք ունէ մեղ համար՝ այն

է կը խախտէ կամ կը քանդէ ազգութիւնը՝ որը անունընէ միակ պարծանք մեր պատմականական կեանքի համար, որով միայն մեզ մխիթարումենք մեր անխիւ և անտանելի կորուստներէ մէջ, որը միայն կարող է սրբել մեր աչքերից թափած առուի պէս — մեր երեսը փոնթերով պլանդակող արտասուքը, որը է վերջապէս առաջին և վերջին անգին գանձը ժառանգութիւն թողած մեր նախնիքներէ մէկ պատմականական կտակի մէջ, ուսեցող իւր պարտականութիւնը, անէծք ամեն մի չկամցողին այդ ժառանգութիւնը ծաղկեալ դրութեան և բարօրութեան մէջ պահպանել Հայի համար: Այդ ժառանգութիւնն է մեր ուղղափառ եկեղեցին:

(Պէտք է շատ քիչ քանակութեամբ ընթերցել)

ሀቴጌተተጥቅፍ ሂጾጥ፡፡

Բ Ա Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն

ՎԱՐԴԱՆ ՔԱԶՆ:

Գնդոյշ Սոխակն անոյշ երգում,
Զիրն կարօտ առաւ վարդէն,
Իսկ ես Արտազ Տառաչեղով,
Չառի հիշքս Աւարայրէն:
Ընկած թերթի ցաւը լալէն՝
Յողնեցաւ այն խեղճ Սոխակը,
Իսկ ես անդու ընկած տեղէն,
Կրկնորեմ քաջ Վարդանը:
Թռչնոց երամբ կրեկոյեան,
Բաց կրմէկնին պղկններէն,
Իսկ իմ սիրտըս բնաւին չ'ուզեր,
Հեռանալ, ո՛հ՝ Աւարայրէն:
Աւարայրի ցոլածըմբիկի,
Փայլ կրժպտին ծաղիկները.
Իսկ իմ սիրտըս տխրագեցեի՝
Կրկնորէ յար սուրբ Վարդանը:
Ո՛հ՝ արեն այլ արդէն է մօտ,
Հրաժարուիլ երկրի վրայէն,
Իսկ իմ սրտի իղձն ու կարօտ,
Զի մեկնիլ բնաւ Աւարայրէն:
Զի ես ի սէր սուրբ Վարդանի,
Կրպաշտեմ միշտ Աւարայրը,
Անքուն աչօք ամեն տարի՝
Կըսիշեմ քաջ սուրբ Վարդանը,
Իմ սրտի մէջ ճոխ իշխանը,
Ոչ է կարող նախանձ ձգել.
Քանի՛ ես իմ սուրբ Վարդանը,
Երգուած եմ սերտ՝ յաւէտ սիրել:
Իշխանութիւն՝ պատու և փառք՝
Թո՛ղ վնասուն այս աշխարհոյ:

Ինձ հարկ չ'կայ, իմ ամբողջ կեանքը,
Ընտրություն և լույս Վարդանը:
Ես երկու յայտ եմ սընուցած՝
Մանկութենես ցայս օրերը,
Սիրել ընդ Հայ Սրբոնիս զԱստուած,
Եւ ընդ ազգիս սուրբ Վարդանը:
Տէ՛ խորաբնատ սէրս է ձգած՝
Հայկազն անյաղթ այն Վեհ Բաջին,
Ի՞նչպէս կրնամ բացէ ի բայ՝
Մոռանալ զաշտ Աւարայրին:
Թո՛ղ ես այս տեղ գիշեր ցերեկ՝
Երգեմ միշտ այն վեհ Դիւցազնը,
Թողէ՛ք մեր Հայ ազգասիրաց
Ներբողոյ՝ յայ սուրբ Վարդանը:
Նորա բոսոր արիւնատուն՝
Փռնւցնր քաղեմ ծաղիկներէն,
Եւ ձօնեմ մեր իշխաններուն՝
Սրբազան ընծայ Աւարայրէն:
Որովք վառուին ազգի սիրով,
Մերծին միշտ հեռ. նախանձր,
Յաւէտ յիշեն մեծ փափաքով՝
Ցանկալի սուրբ Վարդանը:
Իմ Վարդանի անուն քաղցր է,
Թո՛չուք այլ զայն միշտ կերպեն,
Մինչ չունչ ունիմ՝ ինձ դժուար է՝
Չնորքս քաշել Աւարայրէն:
Ամեն շրթուք անձկով կերպեն՝
Այն Դիւցազնին վեհ անունը,
Օրօրոցի նաև տղեն՝
Թո՛ղ նըւագէ սուրբ Վարդանը:
Թող առաջի բառը բերնէն՝
Մայր թո՛թովի Հայ մանկանը,
Եւ երկրորդը ձայնով փափկեն՝
Դիւցազնն քաջ սուրբ Վարդանը:
Թո՛ղ ազգասէր հայր եւ մայրը՝
Համբուրէ այն վառ բերանը՝
Որ չգաշտեր օտարները,
Այլ իւր քաջ սուրբ Վարդանը:
Յայնժամ այո՛ ըստ արժանւոյն՝
Կը յարգուի սուրբ նահատակը,
Եւ մեր սերունդք չեն լինիլ քուն՝
Տեսնել խեղճ դաշտ Աւարայրը:
Եւ սիրալիկ սրտափափաք՝
Ապագայ գէթ Հայկազունքը՝
Վարդան անունն միշտ օրինակի
Եւ հայրենիք Աւարայրու:

ጥቅምት በጥቅምት ሆኖ የሚገኝ

ԳԱՐՆԱՆԱՑԻՆ ԱՐՇԱԼՈՅՍ.

Հեզիկ մեջեկ պարտիզին ծաղկանց ի թուփ ի տերև
Այն ինչ տարատ, այն ինչ ցօղ ի շաղ շաղէ գեղերև,
Ոսկիաշող քյող ճաճանչ նազէ յերկինս գեղալոյս.

Զուլանց ձօնէ անդէն տիպ, դարնան չքնաղ ար-
շալոյս:

Արշալոյսդ վառ շաղից մինչ ցօյայ լոյս ծածանի,
Զերթ մարդարիտ, զերթ բիւրեղ յիծերն ի վեր
գեղանի.

Լուսացնցուղ քոյդ ի լոյս, քոյդ ի ճաճանչ երփ-
նագեղ,

Պատարք լերանցն ի պսակ ոսկեգօծեն հրաշագեղ,
Գեղածիծաղ ի հովիտ ի սէզ ի դաշտ ի պարտէզ,

Մինչ խոխոջան կարկաչեն վտակք, աղբիւրք փու-
թալէս.

Անդէն քո շող՝ արշալոյս, ի շող ցօյայ ոսկեգոյն,
Աւետերով զարփենւոյն զճաճանչից գոյնգոյն:

Գունեղ վարդից փթթաղարդ ի ձիւղ, ի թուփ,
ի կոկոն,

Վարդամատիդ մինչ բարեւ տայ զիւր համբոյրանդ
և օն,

Ո՛հ, զի չքնաղ երբ հարաւ զիւր զեփիւռին քաղց-
րասիւզ,

Հնչէ անդէն սօսափիւն ի խեղճ սօխակ բաղմասուզ,
Սգատորք աչաց բիւրք մինչ կոծէին ի դիշեր,

Մինչ արուստից ջերմ կայլակ հիգոյն շրջէր ի ըստ-
ուեր,

Արշալուսոյդ ճաճանչից անդէն ցօլում անդէն լոյս
Թշուառ սրտին բառնայ վիշտ, գինեղութեան ձօնէ
յոյս:

Յոյսով բարեաց բարեդէպ, յոյսով չքնաղ ար-
փենւոյն

Արարածոց ակմբեալ յառնեն ի խինդ և ի գունդ,
Զօրհնեղութեան մաղթանաց կարդան զձայն Ա-

րարչին

Երբ զիշերայն զաղջամեղ չքնաղ քո լոյս առնէ չին:

Չաշխարհիկ յիմ Մատիս յիմն Արարատ ալեգարդ
Երբ ճաճանչես Արշալոյս, ո՛ր արշալոյս գեղազարդ.

Մատն առ նա ի նուէր, մատն խնդրեմ զիմ բարեւ,
Զիմ կատարեմ գու զաւանդ եթէ սիրես քո արեւ:

Արեւբեր Արշալոյս, յԱրագածոյն երբ ի ծայր
Երբ արձակես զքոյ լոյս, զքո ճաճանչ գեղալու,

Մի՛ մոռանար և նմա տալ զիմ կարօտ ըղձակաթ,
Ուր խոխոջեն բիւրակնեան վճիտ վտակք իբր
զկաթ:

Վաթնակարօտ դառնուկին, քանի, աստարշալոյս,
Թողուս մայել երերուն դաշտին ի մարդ գեղաբոյս,

Քանի թշուառ զիւր վիճակ ողբայ, սղայ դառնագին
Քանի կացցէ արշալոյս, յիւր գառանէն ի մեկին:

Մեկուսանալ ի սիրոյ հալիլ մաշիլ մշտօրէն
Կնքեաց երկի՛ն թէ երկի՛ր, Արամազդայ թէ օրէն,

Ո՛չ ապաքէն սառնորակ յաղբերակուն կարկաչուն
Ուսոյց Երկին Եգիպտոս զիմէ մինչ գայ իւր արիւն:

Արիւն լալեօք լուսնեակ լայ և հեծէ ողբակոծ,
Քանի ողբայ, արշալոյս, բարձ զժբաղդին զողբ և
կոծ,

Գնա, գիտեմ Արշալոյս, վերջոտնկոյդ ժամեհաս,
Հասցէ և ինձ ի յերկնուստ ալ խնամոց շուտահաս:

Յաւանէն Մոռելեանց.

Գ Ա Ր Ո Ւ Ն .

Գեղափայլէ՛ գարունն զուարթ՝

Ծաղկամբք համայն երփներանդ,

Արուսեկին փայլէ շողիւն՝

Ընդ ծիրս երկնից պճնաղարդ:

Արդէն նաղէ ձիւնափայլեալ՝

Հուշանն ընդ վարսս գեղանի,

Եւ առուակաց ծուկք ի ծաւալ՝

"Դաշտս և հովիտս ոռոգեալ:

Յաւերժ բերկրի սիրտ կարեւիւր,

Չքնաղ ի տես գարնայնոյն.

Այն ինչ զեփիւռն իւր քացրաւիւզ՝

Ընդ ցիր ծաղկունս տարածէր:

Իսկ եղեղուկ ո՞ր կարգասցէ,

Ժպիտ զիմօք քերթողին,

Որ ընդ կտուց խառնէ իւր բան՝

Սիրակարկաչ սոխակին:

Անդէն երգել և դայլայիկ՝

Զի՞ք քաղցր է ընդ սիրելիս.

Ուր և սիգայ վարդն ոսկեհեր՝

Եւ անթառամն ծաղիկ:

Նա և ի պահն այն կենսունակ,

Ցաւք տրտմութիւնք կորնչին.

Մատն ի կիթառ մինչ յի՛ գ առնու,

Վարդն և Հուշան մանկալ:

Իր ինձ յիշել յեղանակիս՝

Զսէրքն մեր նախահարց:

Եւ սիրտ զինչ նաւ ալեծփեալ՝

Ի հառաչանս թախծալիս:

Մատիր յառաջ, Մուսայդ սիրուն,

Ի՞նչ ծաղկաւետ բուրաստան.

Զուարճացիր անոյշ ի բոյր,

Ընդ լուսալիր պահս այգուն:

Կան և անդէն բեղ մխիթար,

Մատաղ ծաղկունք փթթեցեալ.

Որ թել ընդ թելս են ծածանեալ՝

Արիւն ի շող զուարթարար:

Բամից սեռիցն ընդ արծուոց՝

Ի գլուխ մայրեացն՝ և եղևնեաց՝

Տատրակք հանգեալ աստեղցն հանդէպ՝

Երգեն զիւրեանց զժաղկոց:

Տենչալի և յոյժ չքնաղ է՝

Քոյդ տեսիլ, սիրուն գարուն,

Յոր և զոգնեալ աշխոյժ սրտիս,

Յար դախ պոյ նուագէ:

Ի գեղ զուարթ և հրաշագան՝

Դայ ի խինդ և բնութիւն.

Եւ յոր տկար մանկիկն անզօր,

Ոսկեղէն յիւր որորան,

Չհանգուրժէ հանել մրմունջ,

Սիրտ ի թունդ ոտունու յարեւ,

Ի դալարիս և ի ծաղկունս,

Խաղալ ձեմել քաղցրաշունչ:

Միտիւ Յակոբեան Չեփեփեանց.

Ա Ձ Գ Ա Յ Ի Ն

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ

ՄԻՒԻՕՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ

Վեհափառ և Սրբազնագոյն Հայրապետ ամենայն
Հայոց Տ. Տ. Գեորգ Դ. Կաթողիկոս ի պէտս Եկեղե-
ցեաց Հայոց կամի Եստուծով Ս. Միւռօնի օրհնութիւն
կատարել ի 21^ն Մայիսի ներկայ 1872 թուականիս ի Մայր
Եթոռս Ս. Էջմիածնի, որոյ վասն կը փութամք ծանու-
ցանել համայն Հայկազուն ժողովրդոց՝ հրաւիրելով զնոսա
ի նոյն բաղձալի և հոգևոր մեծ հանդէս:

Հայաստանեայց Եռաբլական Ս. Եկեղեցւոյ մեծա-
պանծ և փառաւոր խորհրդաւոր արարողութեանց մինն և
գլխաւորն է Ս. Միւռօնի օրհնութեան շնորհաբաշխ հան-
դէս, ուստի անշուշտ եմք՝ զի սիրելի Եղգայինք մեր յա-
մենայն կողմանց աշխարհի հոգեւանդն անձկանօք պիտի
դիմեն արժանանալ նոյն վսեմ հանդիսին տեսութեան
և շնորհաց մասնակցութեան, միանգամայն նաև բաղմա-
դարեան շքեղափառ վկայից և պարծանաց Եկեղեցւոյ մե-
րոյ Ս. Վայրացս և անդին և սրբազան հնութեանց ուխ-
տի և այցելութեան պարտքը հատուցանելով՝ մխիթար-
վիլ հրճուանօք ըստ հոգւոյ:

ՄՈՎՍԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ՎԱՆՃԱՆԵԼԸ.

Մայր Աթոռոյ Միաբանութեան անդամներէն Գեր. Մովսէս Արքեպիսկոպոս Ազարեան Մաղաքեանց Գանձակեցի չկարողանալով բժշկուիլ քանի տարիներէ հետէ ստացած ստամոքսի հիւանդութենէն, — թէ և հրամանաւ Վ. Ե. Հ. Վաթիկոյիկոսի բազում խնամք և հմուտ բժշկաց ձեռամբք մի երկու ամիսէ հետէ դարման տարուեցաւ, — ի 6 ն ներկայ ամսոյս կըքեց իւր անցաւոր կենաց ընթացքը ի հասակի 54 ամաց, և յ՛ն (ի յաջորդ աւուր) արժանաւոր հանդիսիւ ամփոփեցաւ մարմինն ի հող ի գերեզմանատան միաբանից Ս. Էջմիածնի:

Հանգուցեալն ի վանս Հաղբատու՝ վանհայրութեան, ի գաւառական Սոմսէթու և Լուռոյ՝ բարեկարգութեան, ի թեմ. առնէին Համախոյ՝ նախանդամութեան, և ապա Վառափառութեան, յԱղէքսանդրապոլ, յԵրևան փոխանորդութեանց պաշտօններ վարելով, ի 1861 Եպիսկոպոսական աստիճանին արժանացեալ է, իսկ ի 1863 ն նշանակեալ էր Առաջնորդ Պարսկաստանի և Հնդկաստանի:

ՄԵՂՈՒ

Ներկայ ամսոյ սկիզբէն Տփլիսայ Մեղու շաքաւական լրագիրը նոր փոփոխութեամբք սկսաւ հրատարակուիլ մի և նոյն քաղաքական և բանասիրական բովանդակութեամբք՝ բայց աւելի ընդարձակ պարունակութեամբք և տեղեկութեամբք ի մեծաթիւ գիրս:

Խմբագրութիւնը այժմ մի քանի ուսումնական և գիտնական անձանցմէ կազմեալ ընկերութեան վերայ է, որք սիրով և համաձայնութեամբ շարունակելով իւրեանց պաշտօնները՝ կը յուսամբ զի այսուհետեւ առաւել ազգոգուտ և արդիւնաւետ պէտք է փայլենն զՄեղուն:

Ցարդ ստացեալ մի քանի թիւերը մաքուր տրպագրութիւն և հետաքրքրական նիւթեր ունին:

ԳԵՐ. ԱՆԴՐԵԱՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ.

Ի 13 ն ամսոյս Գեր. Անդրէաս Ս. Արքեպիսկոպոս վերադարձաւ յիւր վիճակն ի Համախոյ:

ՕՐԻՈՐԴԱՑ ԴՊՐՈՑ ՎԱՂԱՐՀԱՊԱՏԱՅ.

Ի 19 ն ամսոյս յաւուր կիւրակէի Տնտեսին մեծի պահոց՝ Վաղարշապատայ համար երջանիկ օր ծագած էր, և օրոյ պարզութիւն և գեղեցկութիւն առաւել ևս պայծառ կը ներկայացնէր զհանդէս: Օրիորդաց դպրոցի բացման հանդէսն էր այս, յորում խուռն բազմութիւն ժողովրդեան արանց և կանանց հանդիսակից կը գտնուէին և իւրաքանչիւրոց յերես արտափայլած սրտազին գոհունակութեանց և անպատում ցնծութեանց նշանքն առաւել շքեղութիւն կշնորհէին հանդիսին, և ապա գային մէջ դպրոցի յարատե զարդացման՝ արդիւնաւորութեամբ և ևս ընդարձակութեան գրաւականք էին զուգութեամբ սիրոյ՝ սրտից և ազգօգուտ բաղձանաց հանդերձ փոյթեանդն ջանիք:

Յիրաւի Վաղարշապատը յոյժ դանդաղ գրտնուած և յամեցած էր այս կենսական խնդրոյս մէջ, և որ պարտ էր այլոց տեղեաց բարի օրինակ և յորդոր լինել, սակայն ցաւալից ինչ ինչ պարագայք և ազդեցութիւնք՝ մինչև անգամ յաջողեցան նորին Վեհափառութեան Ս. Վաթիկոյիկոսի բերանացի և յատուկ կոնդակաւ պատուէր յորդորներ և ստիպմունքները ապարդիւն առնել, ուստի նորին Ս. Օծութիւնը այլ ևս համբերատար չլինելով՝ ինքնին յատուկ Վոնդակաւ չորս բարեպաշտուհի և ազնուուհի տիկիներէն. խնամակալուհեաց Հոգաբարձութիւն հաստատեց, որոց անուանք են բարեպաշտուհի և ազնուուհի տիկնայք Եւփիմէ մ. Ղևորոսեան՝ քչորն Վ. Ե. Հ. Վաթիկոյիկոսի, Նատալիա Խանաղեանց, Փափար Թախանտոսեան և Նատալիա Տէր — Յովսէփեանց:

Այս յիշատակեալ ջերմեռանդ տիկնայք անմիջապէս փութացին ստորագրութիւն բանալ և նպաստ հաւաքել, որով առ այժմ վարձեցին մի յարմար տուն, և մի վարժուհի և երկու վարժապետ պատրաստեցին, և քսանէն աւելի աշակերտուհիք ընկալեալ կան, որք ի բացման հանդիսին յեկեղեցւոյ ցգարոցն իւրեանց նորաձե հագուստներով զարդարեալ ի միասին հանդիսին առջևէն գնացին և յօրհնութեան դպրոցին ներկայ գտնուեցան:

Դաս աւանդելիք աւարկայքն են Հայերէն ընթերցանութիւն և գիր, կրօն, ասղնագործութիւն, տնայարջութիւն և այլն, և ի ժամանակին Ռուսերէն ընթերցանութիւն և գիր:

Անշուշտ եմք՝ զի յիշեալ խնամակալ հոգաբարձուհիք հաստատամիտ սիրով և ջերմեռանդութեամբ պիտի շարունակեն իւրեանց գործունէութիւնը ստանձնած փափուկ և վսեմ պաշտօնին մէջ Օրիորդաց դպրոցի հաստատութեան, ապահովութեան, պայծառութեան և արդիւնաւորութեան համար. ուստի և կը մաղթեմք նոցա կարողութիւն և յաջողութիւն շնորհիւ Տեսառն:

Յաջորդ թուով ի նարստ Օրիորդաց դպրոցի նուիրատուաց անուանքը և նուէրքը, ևս ի բացմանն հանդիսի ընթերցեալ ճառը կը հրատարակեմք:

ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՂԱՓԻՐԵԱՆՑ.

Ըստ հրամանի ՎԵՀ. Վաթողիկոսի՝ 1193 ամսոյս ընդ երեկս Աղէքսանդրապոլոյ Առաջնորդական փոխանող Արժ. Գրիգոր վարդապետ Աղափիրեանց եկն ի Մայր Աթոռս:

ՆՈՐ ԶԵՌՆԱԴՐԵԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՈՒՆՐ.

Ի 26 ամսոյս՝ Նորին Վեհափառութիւն Տ. Տ. Գէորգ Ս. Վաթողիկոս ամենայն Հայոց սուրբ Պատարագ մատոյց և Եպիսկոպոս ձեռնադրեց ի միաբանից Մայր Աթոռոյս զԳրիգորիս Ծ. Վարդապետն Յովհաննէսեան Փիլիպպեցի, զՓոխանորդ Աղէքսանդրապոլոյ զԳրիգոր Վարդապետ Աղափիրեանց և զանդամն Սինդի զՄնարովը Վարդապետ Սմբատեան և զՅովակիմ Վարդապետ Ճէր-Գրիգորեան:

Բարեմաղթեմք վասն Նոցուն Գերապատուութեանց՝ զի կրօնական այս բարձր վանք և միանգամայն ծանրաշուծ Եպիսկոպոսական պաշտօնի ասպարիզի մէջ առաւել ևս ոգեւորեալ՝ Եկեղեցւոյ հարազատ հաւատարիմ և անձնանուէր Հովիւք հանդիսանան և փայլին առաքինութեամբ, և Հայաստանայց բազմակարօտ որդւոց բարեխնամ և արթուն Հարք և խնամածուք լինին:

ՆՈՐԸՆՏԻՐ ԱՌԱՋՆՈՐԴ

ՀԱՅՈՑ ՀԵՂԻԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ.

Գեր. Գրիգորիս Սրբազան Եպիսկոպոս Յովհաննէսեան Փիլիպպեցի կարգեցաւ ի պաշտօն Առաջնորդութեան վիճակին Ամենափրկչեան Ս. Խչ. Վանուց Նոր-Ջուղայո՛ւ՝ այս է Հնդկաստանի և Պարսկաստանի:

Նորին Գերապատուութեան ի Վարս քաղաք Շիրակայ և ի թեմս Վիճակին իւրոյ աւելի քան զչորս ամս Առաջնորդութեան միջոցով՝ իւր հօտին վերայ ցոյց տուած խնամք և հոգսոցովութիւն, Խօջափանուց վերանորոգումն և բարեկարգութիւնն, նաև դպրոցաց յառաջադիմութեան անխնդ ջանքը արդարև գովութեան արժանի են, որովք և ժողովողեան համակրութիւնն առ ինքն զրաւած էր, բայց յինչ և իցէ պատճառս յանցելումն կամովին հրաժարելով իւր վիճակէն՝ ի Պօլոյ ուղղակի դիմեց առ ՎԵՀ. Հայրապետն ի միաբանակցութիւն Մայր Աթոռոյս:

Իսկ ամսոյս սկիզբներում վախճանելով Հնդկ. և Պարսկ. վիճակաց Առաջնորդ Մովսէս Արքեպիսկոպոս՝ արժան դատեց ՎԵՀ. Վաթողիկոս նշանակել զնա ի տեղի հանգուցելոյն, և յառաջիկայ Ապրիլ ամսոյ սկիզբներում պիտի մեկնի աստի երթալ ի Սպահան:

Արդ Գեր. Գրիգորիս Եպիսկոպոսի անցեալ պաշտօնին մէջ ցցուցած ժրաջան և արթուն գործունէութիւնքն զրաւական կհամարին յառաջակայ պաշտօնին մէջ ունենալիք վարմանց և ընթացից, և անշուշտ եմք՝ զի Նորին ուսումնասէր՝ բարեկիրթ և եռանդուն զգացմանց ազգօրուտ արգեանց և ջանից ի մասին զո՞հ պէտք է լինին մեր սիրելի ազգայինք որ ի Հնդկաստան և ի Պարսկաստան, և իւրեանց վաղեմի տրտունջք և դժգոհութիւնք պիտի փոխարկուին յուրախութիւն և ի մխիթարութիւն:

ԳՈՂՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՊԱՏԻԺ.

ՄԻ ՏԱՐ ԱՂԱՍՏՈՒԹԻՆ ԶԻ ՄԻ ԳՈՂԱՅՈՍԵ:

Եթէ ժրաց ձեռքերն անգործ լինին յօգնականութիւն աղքատաց՝ հարկաւ ամենափորձ իրականութեան անընդիմադրելի հարկապահանջութեանց մէջ տեղի պիտի բռնէ առաջաբանս, որոյ հաւատարմն դարևոր ժամանակներով յառաջ աշխարհիս՝ իմաստութեամբ, առաջին և վերջին արդին, քաջ գիտելով՝ կնքած է իւր բազմափորձ և իմաստայեղց հանձնարոյն, ասելով՝ մի՛ տար աղքատութիւն, զի մի՛ գողացայց: Արդ ճշմարտութեան այսօր և Պարսկաստան հաւատարիմ վկայ է հանդիսանում:

Բանդի՛ որոց դառն էր ի լիութեան՝ պտուղ գողութեան, արդէն նոցա սովով քաղցրացաւ նոյնըն, ըստ որում՝ գերադաս է ինքեանց զինու դատաւորացն զրաւել իւրեանց կեանքն, քան թէ բռնութեամբ սովու, վասն որոյ այս ընտրութեամբ ի 20 Յունվարի Ներկայ ամի, ութն անձինք ընկճելով սովու սաստկութեան լծին տակ, կպարտաւորին գողութեամբ իւրեանց օրական պարէնն զրտանել, ուստի կխորհին իւրեանց մտադրութեանն գործիք և յառաջընթաց լրտես գտանել զմն պառաւ, և կյաջողին, վասն զի գտած պարսկապառաւն ցերեկեան մանրամասնաբար դիտութեամբ մին հարուստ պարսիկ վաճառականի տան ստացւածոց տեղիքն հանգամանօրէն կնքելայացնէ իւրեան թելադիր և գողութեան տրամադիր անձանց, զուարթաղէմ զիմք իբրև աւետարներ հրեշտակ առ նոսա փութալով, որոց տեղեկութիւն նկարագրելէն ետքը՝ փութապէս կմեկնի կարծեաց տեղիք չտալոյ առթիւ, իսկ գողութեան տրամադիրքն կպատրաստուին ի կատար ածել իւրեանց դիտաւորութիւնն, ուստի երբ քունն իւր մխիթարական սիրտինքն բնականաբար բանականութեան

աննախանձաբար կառատաձեռնէ, սպառազինեալ կղիմեն այն հէգ և թշուառի լրտեսեալ բնակարանն, ուրանօր իւրեանց կարողութեան ներողութեանն չափ կողպուտն առնելով՝ և արտաքուստ աւարեալ տան դուռն ամրափակելով՝ իւրեանց օթեւանն կլերադաւնան, թէպէտ տանուտէրն կիմանայ գողոց մուտքն, բայց դժբաղդաբար լուծեան կդատապարտուի, կրկին պատճառաւ, մի զի իւր կենաց վտանգն ի ներքուստ կյաղթէր ընչից քաղցրութեան, երկրորդ՝ զի գողոց զօրութեանն դիմագրելու անցօր էր։ Աերջապէս գործողութիւնն այս արարքով անցնելէն զինի, փշելոյն՝ ողորմելի ցերեկէն մեկնելուն կետին վերայ դրացւոյն այցելութեամբ փակեալ դռներն կբացուին, և տանուտէրն երկիւղի կապանքից աղատվելով՝ յուսահատ սրտիւ կներկայանայ քաղ. Ատենին ի յայտնութիւն ամենայն եղբուրեանցն, այսպէս ասելով. Տէր դատաւոր, գողոց անիրաւութիւնը զրկելով զիս յարգար վաստակներէս՝ աղքատութեան դատապարտեց, եթէ ատենիս արդարութիւնն յօգնութիւն ինձ ոչ փութացէ, և կարող էք դիւրաւ յաշուղի։ Տէր Դատաւոր, քանզի անցից կերպարանքը յայտնապէս ցոյց կտան զգողսն, ըստ որում մին չար և խորամանկ պառաւ երեկ երրորդ ժամուսն ծպտեալ ընդ կերպարանս աղքատի մեր տունն այցելեց, ամենայն մտից և ելից տեղեկանալով, որոյ յայտնոյս յայնկոյս ստեպ հայեցուածքը ոչ գողութեան նախընթաց պարագայ, այլ յոյժ կարօտութեան ապացոյց դատելով և առ երեւոյթին աղքատ վիճակին՝ անգիտաբար խղճալով՝ աղատ ողորմութեան տրօք շահեց ինքզինքն. և ահա ժամանակն կրկին զիշեր չտեսած, այս գժբաղտութիւնն մեզ պատահեց։

Յնծութիւն, ցնծութիւն, քանզի մինչդեռ ընչազուրկին բերանն նահանգական կառավարչին ունկան հետ գողութեան համագամանաց վերայ վաճառականութիւն կանէին, ճշմարտութիւնն փառաւոր յաղթանակաւ դռնէն ներս կմտանէ, քանզի նոր գուժաբեր կներկայանայ նոյն գողութեան լրտես պառաւի մահուան վրէժն խնդրելու. թողնենք Ատենան իւր դատողութեան և քննութեանը, մենք անցնելք պառաւի սպանութեան գործին և պատճառին, որ որոգայթ է գողոց յայտնութեանն և նոցա դատապարտութեանցն. ըստ որում այն գողերն երբ իրաց եղբուրեան վիճակին կտեղեկանան լրտեսաց միջոցներով՝ կենաց կորստեան երկիւղն անմիջապէս կթաղաւորէ իւրեանց սրտումն, զի լաւ գիտէին, եթէ այն պառաւի տկար և կանացի բնութիւնն տկար և անդիմադիր է սաստկութեան սպառնալեացն, որով անշուշտ պիտի իւրեանց գողութիւնն յերանս հանէ։ Ո՛վ գողոց յիմարական նախատեսութեան, այն թշուառ պառաւն վարձատրելոյ պատրանքով իւրեանց մօտ կոչելով՝ նորա կեանքն սրով կկրնքն, որոյ մարմինն գողօնից հետ կպահեն. որպէս զի նորա հետ ևս ծածկուի իւրեանց գողութիւնն.

բայց ի՞նչ, թէպէտ հեռատեսութիւն և կենաց ազատութիւն էին կարծում, բայց ոչ, այս անխորհուրդ գործն իւրեանց պատժապարտութեան պատճառաւ պիտի լինի, ըստ որում այն չարածճի պառաւի ընտանիքն ծածկաբար դիմելով կբողբեն առ դատաւորն դժբաղդ գողոց արարողութեան համար, ինչպէս վերը յիշեցինք, և նորանց անուններն և տեղն կյայտնեն նորան. դժբաղդութիւն դժբաղդութեանց վերայ և դատապարտութիւն իշխան նոցին, քանզի ոստիկանութիւնն զինուորացի զնոսա յատեանս ածել հրամայեց. և յորոց ամբողջապէս այն գողօնքն ստանալէն և արդարապէս կշտադատելէն ետքը՝ անգութ դահճաց ձեռքն կը յանձնէ զվրժապարտան, որոց ղլխաւորի կեանքն փոխանակ զխոյն պառաւին, որոյ սպանին իսկ ինքն եղած էր, կնքել կհրամայէ՝ զզուխն ի բաց բառնալով ի մարմնոյն, իսկ մնացելոց աջ ձեռքն հատանի։ Դատաստանր այս կերպ վախճան առնելէն ետքը՝ ուշադրութիւնը դարձն միւս միաձեռնների վերայ, ով ծիծաղաշարժ կամ տրտմաւիթ, չզիտեմ, որ անձականէ և յարմար տեսարանիս, որում ականատես իսկ լինելով՝ կամիմ յայտնել, Յարգոյ խմբագիր, վասն զի պատժապարտաւքն կտրած աջ ձեռքերն ձախովն բռնելով՝ վերաբուժի տունն կփութային կեանքերն փրկելու դիտաւորութեամբ, քանզի արիւնն անընդհատաբար կհոսէր, զանձինս ներկանելով. վերջապէս վիրաւորութեան արուեստին հմտութեամբ հատեալ ձեռաց արիւնն դադարեցաւ, ուր փրկէին և բարեբարին երախտագիտութիւն կհատուցանեն նորան, ըստ որում՝ դուքս գալու ժամանակն նորանցից մին՝ բարեբարի կօղիկներն ձախ ձեռքով գողացած իւրեանց նորան վճարած վարձուց փոխարէն, կըմկնին։

Նապարհ Նապարհէկեանց.

Ի 12 Փետրւարի 1872 թ.

Ի Դաւթի։

ՀԱՄԱՌՈՏ ՀԱՅՈՒՅԱՆՍԿԻՆ ԵՐԿՍԵՆ ԴՊՐՈՅԱՏ

ՀԱՅՈՅ ԱՍՏԲՍԻԱՆԻ.

Խմբագրութեան Արարապ ամսագրոյ.

Հոգաբարձութիւն Աստրախանայ Հայոց երկսեռ Հոգեւոր Դպրոցաց ընդ սմին առաքելով ի Խմբագրատուն Արարապայ զՀամառօտ Հաշուէպատկիր մտից և ծախուց երկսեռ Դպրոցաց վասն 1871 անցելոյ ամի և զցուցակ թուոյ Աստուծաբանաց, Ուսուցչաց, ուսանողաց և վերակացուաց, խոնար-

Հարար խնդրէ Հրատարակել տպագրութեամբ
յԱմանագրիւր յընդհանուր տեղեկութիւն Հայկազն
Ժողովոցոց:

Հոգաբարձոս
Աւագ Քահ. Յովնէֆ Բաճեմեան
Արքիւս Բաճեմեան
Անճեմ Պօպօլեան
Գրէգոր Սոյոմեան
Յովնանէն Արքիւսեան

Ի 4. Փետրվարի 1872 թ. 5.

Աստիճան:

Համարօր Հարաւեպարիւր ծրից և Զանաւ
Երկուս Հոգեւոր Դպրոցաց Հայոց Աստիճան
Խանայ Ժողովուրդ Ե Ժողովաւորեալ աստիճան
1871 թ.:

Մայիսի 1870 թ.

Մի 50% բիլէթ Թագաւորական բան-
կի 1000
Երեք 50% բիլէթ նոյն բանկի . . . 450
Տասն Սերի բիլէթ 500
Պատրաստական դրամք 463 81 1/4

2 413 Բ. 81 1/4 Կոպ.

Մայիս 1874 թ.

Գանձանակադրամք Ժողովեալք Եւ-
կեղեցիս Աստրախանայ 194 56 1/2
Դրամք վաճառեալ գրեանց 67 70
Մասն տոկոսեաց դրամագլխոց եկե-
ղեցեաց Աստրախանայ 1622
Դրամք վաճառեալ ձեռագործեալ
երեղենաց ընդ ձեռն վիճակահան.. 52
Մասն եկամուտ արդեանց կրպա-
կաց Թովմայի Յովհաննէսեան . . . 200
Մասն տոկոսեաց կտակաւանդ գու-
մարի Բուրվարդեանց 350
Նուիրադրամք զանազան անձանց
յօգուտ Դպրոցաց 159 80
Տոկոսք դրամագլխոց եղեալ Սե-
մինարիայի և Տպագրատան . . . 515
Տոկոսք բիլէթաց գումարաց երկ-
սու Դպրոցաց 167 22
Տուրք Թաշակատու երկսու աշա-
կերտաց 164

Նուիրադրամք բարերար Անդամոց
Հայկազն կանանց 230
Նուիրադրամք Գերայ. Սրբազան Ա-
ռաքնորդի Թեմիս յօգուտ Օրիորդա-
կան Դպրոցի 100
Մի 50% բիլէթ բանկի նուիրեալ Ի
Կարապետէ Գալստեանց գումարաւ . . 100
Մի 60% բիլէթ վաճառականական
բանկի գնեալ Ի գումարաց Դպրոցաց 1000
Երեք 50% բիլէթ բանկի գումարաց
Ժխական երկսու Դպրոցաց 450
Մի 50% բիլէթ բանկի գումարաց
Դպրոցաց, գումարաւ. 100
Եօթն սերի բիլէթք, գնեալք Ի գու-
մարաց Դպրոցաց 350

Գումար մտից 8,236 9 5/4
Մայիս 1874 թ.

Ի գին երկու զոյգ կօշկաց վասն աղ-
քատ աշակերտաց 5
Ի տարեկան վարձ կաղմարարի . . . 33
Ի տարեկան վարձ ուսուցչաց և վե-
րակացուաց Դպրոցաց 1964 30
Ի տարեկան վարձ պահապանաց
Դպրոցաց 283
Ի գին ուսումնական պիտոյից և
այլ տնտեսական կառավարութեանց 520 47 1/2
Ի տարեկան վարձ Ժամադորձի . . . 22 50
Ի նպաստ շինութեան Ս. Գեորգեան
Դպրոցի 300
2օրս 50% բիլէթք վասն փոխելոյ Ի
նոր՝ որք գրեալ են Ի մուտս № 19
և 20 550
Տասն սերի բիլէթք և պատրաստի
դրամք վասն դարձուցանելոյ Ի մի 60%
բիլէթ, որ գրեալ է Ի մուտս № 18: 1000
Վարձադրամք վասն քառամեայ
ջանկուռ աշխատութեանց ուսուցչի
Տիրացու Մկրտչի Պոպովեանց . . . 50
Ի վերանորոգութիւն Օրիորդական
Դպրոցի 202 37
Ի գին եօթն սերի բիլէթաց յօգուտ
Դպրոցաց 350
Ի վճար առկոսեաց վասն վերոյի-
շեալ եօթն բիլէթաց 21 42

Գումար ծախուց 5302 6 1/2

Առ մէկն Յունիարի 1872 թ. մնան բանկա-
յին բիլէթք երկու հազար Տնդ հարիւր յիսուն
լուրլի, եօթն սերի բիլէթք երեք հարիւր յիսուն
լուրլի և պատրաստական դրամք երեսուն և չորս
լուրլի երեք և մի քառորդ կոպէկ. ընդ ամենն
2934 Լուրլի 3 1/4 Կոպ. արծաթի:

ՆՈՐ - ԶՈՒՂԱՅ.

Խճագիր-Լեան Արարատ Անագիրոյ.

Հայկեան Հայրենասիրական Դպրոցս. Զուղայի հերոն հետե այս շարունակաբար արժանի եղև ընդունելոյ զձերդ Պատուական Արարատ ամսագիր ի նուէր. որով արդարև աշակերտք Դպրոցիս ի հետուստ աստի զընիկ Հայրենւոյ իւրեանց ճաշակեալ զճաշակն տեսական և բարոյական ազդի ազդի հոգեպարար արգասեաց գրականութեան, նաև զՀայաստանեայց Վանօրէից և զԲաղաբաց տեղագրութիւնս ի նմին ընթեռնելով, զնախնեացն մերոց գերջանիկ յուշ ածեն զփառս:

Յոր սակ և մեր ըստ բանականին թելադրութեան ի խնդիր եղեալ ճանաչել թէ յուսմէ է չընորհն, շնորհ գերափայլ, որ զօրէն արփիական լուսոյ ծաւալեալ տեսանի այսօր զՀայաստանեօքս ի նորին Նախագահ Ժառանգաւորէն Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի ի Սրբադնադոն Տ. Տ. Գէորգայ Դ. Վեհափառ Աթուղիկոսէն ամենայն Հայոց. ահա Աստուածապարզ և Զովուպետս այս հանգոյն թարգմանչացն մերոց՝ սրբոցն Մահակայ և Մեսրոպայ շուք եղեալ Հայկական գրականութեան, ջան ի կիր արկանէ տալ բանալ զԴպրոցս ի Հայս առ ի բարոյական և մտաւորական կրթութիւնս ազգիս լրութեան, Տիման և մէք ամենախոնարհ որդիքս նորին երանաշնորհ Հօրն Հասարակաց՝ խորին ակնածութեամբ ի դիմաց մերոյ Դպրոցիս մանկանց փութամբ մատուցանել զպտուղ շրթանցս, այն է զշնորհակալիս, իմասին պարգևի Արարատ ամսագրոյ, և յապայս միշտ ակնկալեալ ի վայելել զշնորհ նորին Հայրապետական օրհնութեանցն:

Տեղի շնորհել զրուածոյս հայցեմք ի Պատուական խմբագրութենէդ յէջս Արարատ ամսագրոյ Պատիւ անձին համարեմք մնալ ամենախոնարհ ծառայք ձեր

Մէլայէ Գ. Աբգարեանց.

Կարապետ Աբգարեանց.

Կառավարէի Հայկեան Հայրենասիրական Դպրոցի

ի Նոր-Զուղա

1874 Յուլի 25.

ՀԱՅՈՒՆԵՑՈՒՅԱԿ ԱԶԳ. ԵՒ ՀՈԳ. ԳՊՐԱՑԻ ՀԱՅՈՑ ԳԶԼԱՐԱՅ.

Խճագիր-Լեան Արարատ Անագիրոյ.

Հոգաբարձութիւնս առաքելով ընդ այսմ զհաշուեցուցակ տնտեսական և ուսումնական մասանց Ղզլարայ ազգային Հոգեւոր Դպրոցի, քաղեալ ի ժապաւինեալ մատենից, որ ընթերցաւ ի հանդիսի տարեդարձի նորին՝ առաջի ժողովուրդեան՝ յիշ

Յոյսակ Լուսոյ Ուսումնաբանաց, Ուսուցչաց, Ուսանողաց և Վեհափառաց Հայոց Արարատի Լեան 1871 ափ:

Միական Հոգեւոր արական Դպրոց, ի սրահի սրբոյ Աստուածամօր Աւագ Եկեղեցւոյ . . . . .
Միական Հոգ. արական Դպրոց, յանուն Ս. Գեորգայ Բաջմանյանի Զօրավարի ի սրահի Ս. Կատարինէ կուսի Եկեղեցւոյ . . . . .
Յոյկոյ Դաս. Նախայիշեալ երկուց Դպ. զխոնեալ ի տան Հոգ. Դպ. որ ի սրահի Ս. Աստուածածին Մայր Եկեղեցւոյ.
Հոգեւոր Օրիորդական Դպրոց, զեռեղեալ ի տան Գերապիւն Գրիգորի Կարապետեան Պարոն Պօղոսեանց . . .

36	34	21	51	142	Ընդ ամ երես	Քիւ Ռուսմանա-
1	2	1	1	3		
16	15	7	5	1	Քիւ Ռուսուցաց-	Քիւ Վերակաց-
3	2	1	1	3		
21	19	4	4	4	Թօշակատուաց	Ձրիվաբերից
102	43	15	21	51		
142	34	21	51	142	Աղբատաց	Ռուսապոլ

անցեալ Նոյեմբեր ամսոյն 1871 ամի, խնդրէ հը-
րատարակել զայնս ի զխտութիւն համազգայնոց
մերոց *) :

Ստորագրութիւնս Հոգաբարձոցայ

թ. 22

Ի ՂԷԼԵՐ

Ի 29 Փետր. 1872 :

ՄԵԾԱՊԱՏԻԻ ՀԱՆԳԻՍԱԿԱՆՔ.

Ամենայն որ և իցէ ազգային և հասարակութեան
գործ՝ եթէ միայն վաստակասէր և բարեխիղճ գոր-
ծակատար անձանց ձեռքով կատարվելու լինի՝
նա կը հասնի իւր օգտակար վախճանին, նա մանա-
ւանդ որ գործոյ կառավարիչները եթէ միշտ սովո-
րաբար տարեգրիտն նոյն իսկ ազդին կամ հասարա-
կութեանը ճշմարտութեամբ հաշիւ ու համար տան
ինքեանց յանձնուած գործոյ մասին, Այսպէս ուրեմն՝
Ղգաբարձ Հայոց Հոգեւոր Դպրոցը որպէս 2եր ամե-
նեցուն սեպհականութիւն՝ որ յանձնուած ու ապա-
ւինած էք մեր հոգացողութեան, և ուր որ՝ բարո-
յապէս և իմացականապէս կը թվում են 2եր 150-ի
չափ մանկուիքը, ահա թէ նախկին և արդի ջա-
նադիր և սրտացաւ վաստակաւորների ձեռքով, և
թէ՛ 2եր յատուկ և բարեմիտ օգնականութեամբ
և հովանաւորութեամբ, բարեխաղով և կարելին
յառաջդիմութեամբ կատրեց իւր Երբեք Տալե-
րիւնը : Այս պատճառաւ՝ այսօր նորա Հոգաբար-
ձութիւնը պատիւ ունեցաւ հրաւիրել 2եղ Մե-
ծապապին Հանդիսականք՝ հաշիւ ու համար տա-
լու 2եղ, թէ՛ նորա ուսումնական՝ և թէ՛ նորա
տարեկան Միւլի և Միւլի արդեանց հաշիւների
մասին :

Ինչպէս վաղուց ևս յայտնի է 2եղ, Դպրոցիս
պահպանութեան աղբիւրը գոյանում է զխաւորա-
պէս քաղաքիս երկու եկեղեցեաց դրամազկոց տո-
կոսներէն, — սրբոյն Գէորգայ ուստատեղոյ եկե-
ղեցւոյ արդիւնքներից, — թոշակատու աշակերտաց
վարձերից, — և բարեպաշտօն ժողովրդոց նուէրնե-
րից : Ահա, Դպրոցիս տարեկան մանրամասն Մտից
և Ծախուց Հաշուեցուցակը, 1870 թուականի
Նոյեմբերի 1-իցն սկսած, մինչ ց1-ն Նոյեմբերի
1871 ամի :

Մասի յընթաց 1870 ամսայ

Ի Նոյեմբերէ մինչ ց Նոյեմբեր :

Առ 1-ն Նոյեմբերի 1870 ամի մը-
նացեալ էին պատրաստի դրամք . . .

297 14 1/2

(*) Հոգաբարձութիւնս զբաղուած լինելով երկուս գալո-
ցաց գործերով, և մանաւանդ օրերուց ու վարկամեանս գալոցի
և մամլածառութեան կրպակի բացման հոգսերով, մինչև այ-
սօր ուղացրուց այս հաշիւները ուղարկել խմբագրութեանս Ա-
րարատայ :

Մի հատ դրամատան տոկոսաբեր	100
տոմսակ արժողութեամբ	100
Ստացեալ դրամք յեկեղեցական	
գումարաց	1862 50
Գանձանակադրամք ժողովեալ	
յեկեղեցիս	232 7
Վճարեալ վարձք թոշ. աշակերտաց	411
Ի նուիրաբերութեանց բարեգործ	
անդամոց դպրոցիս	346
Ի վաճառմանէ գրեանց	74 10
Ի տուգանաց վարժապետաց,	
վասն ի բաց թողեալ դասուցն	7 42
Գումարն է	3326 23 1/2

Ծախի յընթաց 1870 ամսայ
Ի Նոյեմբերէ ց Նոյեմբեր :

Ռոճկադրամք վարժապետաց և	
վերակացուի	1731 66
Վարձ տան ուր կայր Դպրոցն	
յանցեալ ամի	310
Ռոճկադրամ պահպանի	133
Ի զին վնեալ գրեանց	190 25
Ի մասին արագացուցանելոյ զա- ւարտ շինութեան տան դպրոցին	
տուեալէ	200
Մանր ծախք ի պէտս զանազան	
կարեաց	110
Ռոճկադրամ գրագրի վասն մի և	
կէս ամսոյ	9
Գումարն է	2684 25

Ի բաց հանելով Ծախքը Մուտքից, մնում են
առ 1-ն Նոյեմբերի 1871 ամի, պատրաստի դրամք
ընդ տոկոսաբեր տոմսակի, վեց հարիւր քառասուն
մէկ ռուբլի եօնասուն ռ. և կէս խոյ. (641 98 1/2 Կ) :

Այս տեղ կէտ գնելով Դպրոցիս մտից և ծա-
խուց արդեանց տարեկան հաշուին, պարտք կհա-
մարինք մեր վրայ այժմ յիշել Դպրոցիս Աշակեր-
տական և Հիմնական Մատենադարանների մասին, և
այս ամի առ ի սրտէ շնորհակալութիւնը յայտ-
նել այն ազնիւ անձանց, որոնք դպրոցիս բարեխա-
ւութեանը ձեռնտու են գտանված :

Ներկայ տարոյս Հոկտեմբերի 19-ին՝ Հոգաբար-
ձութիւնս հաշուելով Աշակերտական Մատենադարա-
նի մէջ գտանված հին և նոր գրեանքը, ժապաւի-
նեալ մատենանով յանձնեց Դպրոցիս վերակացու
և ուսուցիչ պ. Գէորգ Արքակեանին 642 հատ
զանազան դաստիկան և այլ գրեանք, արժողու-
թեամբ 323 ռուբլի 15 կոպէկի :

Նմանապէս երկու ժապաւինեալ մատենաներով
պահպանվում են Հիմնական Մատենադարանի մէջ, և
կան տեսակ տեսակ գրեանք, որոնք ընծայված են
զանազան յարգելի անձնաւորներից, որք են՝

1) Աստուածաբանական գրքանք—	47	Հատ.
2) Պատմաբանական	49	
3) Բանասիրական	33	
4) Ուսումնական	12	
5) Մանկավարժական	21	
6) Աշխարհագրական	4	
7) Թուաբանական	5	
8) Երաժշտական	4	
9) Բառգիրք մեծ	4	

Գումարն է 179 գիրք

Բացի սորանից՝ Հիմնական Մատենադարանում կան զանազան Հայոց և Ռուսաց լրագիրներ, և օրագիրներ, որոնք չեն քցուած ցուցակների մէջ, այլ միայն պահպանվում են Մատենադարանում:

Մեծապատիւ պարոններ, այս տեղ վերջացնելով մեր խօսքը հաշուատուութեան մասին, կենդրինք ստուգել այս ամենը, ահա սեղանի վերայ ներկայացրած հաշուեմատեաններին: Այսու ամենայնիւ՝ մենք փոխելով մեր խօսքի ընթացքը՝ մի սուրբ պարտականութիւն ենք համարում այս րուպէիս յիշել և հրապարակաւ շնորհակալութիւն մատուցանել այն ազնիւ ոմանց, որոնք ազգասիրաբար ուշադրութիւն դարձուցանելով դէպի մեր ազգային Դպրոցը, սորա յառաջադիմութեան համար ոմանք դրամական նուէրներով, և ոմանք տեսակ տեսակ զրքերով օգտակէտ դարձան սորան: Ուստի հրապարակաւ շնորհակալութիւն կմատուցանենք նախ՝ Դպրոցիս դրամական միջոցաւ նպաստաւորող մեծապատիւ անդամնց, որ որոնցից ոմանք մշտնջենապէս, ոմանք տարով, ոմանք հինգ, ոմանք երկը, և ոմանք երկու տարով պարաւանդած են ինքեանց տարէ ցտարի նուիրել Դպրոցիս կամաւոր նուիրաբերութեան մատենի մէջ յատկացեալ անդամակցական գումարը, որպիսիք են, —1) Մշտնջենապէս նուիրողքն են պ. պ. Կարապետ Սերեբրանկեանց, Պետրոս Սլանինանց տարեկան 10 ռուբլի, և տիկին Թամար Կաճկաճեանցն տարեկան 5 ռ. 2) Տասն տարով նուիրում են տարեկան 10 ռուբ. պ. պ. Գէորգ Սարգսեանց, Աստուածատուր Կաճկաճեանց և Գրիգոր աւագ քահանայն Սափարեանց. 3) Հինգ տարով նուիրողքն տարեկան 10 ռուբ. են պ. պ. Խաչատուր Խուբովն, Խաչատուր Ֆիլեանցն և Մելքոն Սվէշնիկեանց. իսկ հինգ տարով 5 ռուբ. նուիրում է պ. Յովսէփ Թանոյեանցն: 4) Երեք տարով 5 ռուբ. տարին պ. Գասպար Աղաբալեանցն, և երկու տարով տարին 10 ռուբ. պ. Առաքել Մոլթանեանցն:

Նոյնպէս հրապարակաւ շնորհակալութիւն կմատուցանենք միանուագ նուիրող հետազայ արժանաւէտ անձանց, որք են, պ. Կարապետ Դորգեանցն որ նուիրեց միանուագ 10 ռուբ. պ. Կարապետ Պոպովեանցն 10 ռուբ. պ. Մարգար Աղաջանեանցն 10 ռ. պ. Մարտիրոս Թանդոյեանցն

10 ռ. պ. Ղազարոս Սվէշնիկեանցն 10 ռ. պ. Կարապետ Թովհեանցն, պ. Յովհաննէս Ղարիբեանցն, պ. Գէորգ Երուսալիմցիկն, պ. Գրիգոր Աղաբալեանցն, իւրաքանչիւրն հինգական ռուբ. պ. ըստեփաննոս Սերեբրանկեանցն 3 ռ. Անյայտ ոմն 3 ռ. պ. Յովհաննէս Միշկիկեանցն 25 ռուբ. Ղազարայ քաղաքական տումը 30 ռ. պատուելուհի օրիորդ Հուշան Բերդեանցն 5 ռ. պատուելուհի Մարգարիտ Եսսեանց 5 ռ. պատուելուհի տիկին Անթանամ Այբաշեանց 3 ռ. Անյայտ ոմն Աստրախանցի 2 ռ. Ի յիշատակ հոգւոյ հանգուցեալ տիկնոջ Կատարինէի Արէշեանց 10 ռ. Բացի սորանից պ. Սիմէօն Եզմիրեանցն ի յիշատակ հոգւոյ հանգուցեալ Գալստի իւր հօր եղբօր՝ նուիրել է Դրպրոցիս. հիմնական մատենադարանի զրքեր գնելոյ համար 100 ռ. որին մատուցանում ենք մեր խորին շնորհակալութիւնը:

Հրապարակաւ շնորհակալութիւն ենք մատուցանում Դպրոցիս անմոռաց նախկին Հոգաբարձու պ. Մարգար Դաւթեան Մամաջանեանցին, որը բաց ի իւր անքանակ նուիրաբերութիւններից, և որ թէպէտ այսօր բացակայ է Դպրոցիս հոգաբարձական պաշտօնից, սակայն և ի հեռուստ չէ մոռանում իւր սիրելի Դպրոցը, և իւր քաղաքացի հասարակութեան մանուկները, անդադար հոգալով Դպրոցիս յառաջադիմութեան համար՝ գրեթէ միշտ խնամք ունի սորա վերայ: Պարոնը այս տարի հիմնական և աշակերտական դպրոցիս մատենադարանների համար նուիրեց զանազան զրքեր ըստ արժողութեան 84 ռ - 77 կոպէկի: Նոյնպէս՝ հրապարակաւ շնորհակալութիւն կմատուցանենք հետազայ ազնիւ պարոններին, որք ընծայել են Դպրոցիս այս տարի այլ և այլ զրքեր: Պ. Մկրտիչ Մէհրաբեանցն ընծայեաց զրքեր ըստ արժողութեան 8 ռուբ. արծաթի. պ. Յարութիւն Խոջայեանց 10 ռ. 50 կ. Ազնիւ պ. Յարութիւն Քանանեանցն 50 Հատ զրքեր և Հայերէն օրագիրներ ըստ արժողութեան 60 ռ. արծ. պ. Յակովբ Խօջայեանցն 4 ռ. արծ. պ. Գէորգ Սարգսեանցն 3 ռ. 50 կ. Լազարեանց ճեմարանի ուսուցիչ պ. Սմբատ Շահագիղեանց 10 Հատ «Աւետի Աշխ», բանաստեղծութիւնը 12 ռ. 50 կ. պ. Յովհաննէս Սահրաբեանց Աստրախանից՝ 4 Հատ «Տրոյադոր», ողբերգութիւն Վերտի Հայերէն թարգմանութեամբ 10 ռ. պ. Յովհաննէս Բուրջալեանցն ի յիշատակ հօրն լիակատար Վարք սրբոյ, 15 ռ. պ. Գրիգոր Սերբրապեանցն գրեանք ըստ արժողութեան 5 ռ. պ. Թէոդորոս Սարգսեանց բանէներ 3 - 60 կ. Գրաւաճառ Տիկնիսու Ս. Վարդանեանցն «Մարդու կազմուածք», 1 ռ. պ. Հոգաբարձու Դպրոցիս Միք. Քալանթարեանց 22 ռ. Հոգաբարձու Դպրոցիս բժիշկ պ. Անանիա Սուլթան - Շահն զասագրեանք 22 ռ. 95 կ. Հոգաբարձու պ. Աստուածատուր Կաճկաճեանցն 19 ռ. Հոգաբարձու պ. Յովհաննէս Բուշուբէգեանցն 7 ռ. 50 կ. պ. Խաչատուր Ֆիլեանցն 4 ռ. 50 կոպէկի գրեանք:

Այլ ևս հրապարակաւ շնորհակալութիւն կրմա-
տուցանենք Ազնուուհւոյ պրիտիկոն Եղիսաբէթի
Պաճկանքանց, որ Դպրոցիս համար իւր ծախքովն
շինեց Դպրոցիս հանդէպ մի փայտաշէն տուն ար-
ժողութեամբ 1000 ռուբ. արծ. ուր որ պիտի բը-
նակվում են Դպրոցիս վերակացուն և պահապա-
նը:

Ի վերջոյ առ ի սրտէ շնորհակալութիւն ենք մա-
տուցանում և շեղ Մեծապատիւ հանդիսականք,
որ շեր քաղցր ուշադրութիւնը դարձնելով դէպ ի
շեր այս ազգային Դպրոցը, այսօր շնորհ ունեցաք
այս տեղ, սորա երրորդ Տարեկարծի մտից և ծա-
խուց արդեանց հաշիւը լսելու: Իսկ միւս մասը
այն է ուսումնական*) հաշիւը Դպրոցիս կրկարդայ
պիտի մեր յարգելի պաշտօնակից Հոգաբարձու պ.
բժիշկ Անանիա Սուլթան—Հասը: Մեր խօսքը մի-
այն պայքան:

Լասպե՝ Զօգաբարձու— Դպրոցիս և Գանձապետ
Յովհաննէս Բոսլոյ—Բէգեանի
Զօգաբարձու— Մեծապետ Բաւանթարեանի
Օգնական Տէադէ Լասպե—Զօգաբարձու
Կանխագնական
Տէադէ Լասպե Կանխագնական Ը. Կհ.

28ին Նոյեմբերի 1874 աթ

Ի Ղլլաբ:

ՍՈՒՏ ՓՐԿԻՉ ԵՒ ԹՇՈՒԱՌ ՓՐԿԵԱՆՔ.

Մինչդեռ Հայկազեան ցաւալի ազգն հեռատե-
տութեան ազատ դադափարներով՝ իւր ազգութեան
քաղաքականութեան և կրօնական աշխարհի հօ-
րիզոնը պայծառացնելու զիտաւորութեամբ ու-
սումնարաններ կառուցանելով՝ քաղաքականու-
թեան և կրօնի թշնամի և արբանեակ ագիտու-
թիւնն և անբարոյականութիւնն հայածելով՝ լու-
սաւորեալ և բարեբարոյ ազգաց անուանց ցան-
կում տեղ բռնել կրճգի, զոր և գտած իսկ է,
ազգութեան դադափարին հակապատկեր չարաճ-
ծի ոմն ի հանդէս կելանէ:

Ասան զի անբարոյական ոմն Աբրահամ Տէր
Երեմեան Ֆալաքեանց Դարարաղցի**) սուտ բը-
ժկութեան արհեստիւ ի Բակտրիացիս պանդի-
տելով՝ ազգային համբաւոյն ստուերարկ զորոնց
ձեռնամխած է, ըստ որում տեղւոյն երեսնանձնեայ
ինն գերդաստանի, իւր բնաւոր խաբեբայական ճար-

տարմտութեամբ՝ նոցա թշուառութեանը զինքն
ցաւակից հանդիսացնելով՝ իւրեանց հայրենեաց
շնորհն անձնաւորապէս վայելել կ'առաջարկէ.
բայց ի՞նչ կ'աւտասխանեն թշուառականքն, ո՞վ
խաբեբայական համոզման և ձեռնարկութեան,
միթէ՞ Ֆալաքեանց գերհազալ անունն անձանօթ
է ձեզ, պատասխան կրնդունին. ունիմ՝ ես սեպհա-
կան գիւղորայք, որոց միոյ մէջ՝ բացի ճանա-
պարհական ձախքն ըստանձնելուց, անհարկ բը-
նակութիւն կտամ՝ ձեզ, ամենայն պիտոյքներդ
բաւականապէս հոգալով, անհոգ եղէք այդ մտա-
ծութենէ:

Սրկնակի կպարտաւորին ողորմելիքը այս աւե-
տաբեր հրեշտակի խոստմանն զիջանելոյ. նախ՝ զի
իւրեանց ցանկալի հայրենեաց տեսութեան իղձը
և հայրենեաց ազատութիւնն ի ներքուստ կրմիջը
և կձմէր Հայաստանի թշուառ զաւակացս սիրտն,
երկրորդ՝ մօտալուտ սովու կենսազրաւ վտանգը
կոպտանայր նոցա՝ մահ վերահաս. ահա՛ այս եր-
կու յուսալի պատճառներէ ստիպուած՝ կվաճա-
ռեն իւրեանց գոյք և կալուածքն, որոց զինն ճա-
նապարհի կողոպտման երկիւղեցն հարկազրուած
իւրեանց խաբեբայ փրկչին ի պահեստ կտան, և
այս անտախ յոյսերովն զուարճեցած կճանապար-
հորդեն մինչև ի նոր ձուլայ. ուր տեղւոյ աղքա-
տաց Գանձանակի հոգաբարձութեան անդամոց միջ-
նորդութեամբ կապակցական գիր կտան միմեանց
սուտ փրկչին և թշուառ փրկեալքն:

Գեղեցիկ յոյս. եթէ հարցուէր նոցա, ո՞ր եր-
թայք թշուառք. զուարթադէմ պատասխանի պի-
տի ընդունէին ի խորոց սրտից, «ի Հայաստան, ի
Հայաստան, յանուշ գրկարանն, ի բնազաւառն
Հայրենեաց», . տխրառիթ պատասխան, ըստ ո-
րում իւրեանց առօրեայ սրտից ուրախութեանց
հետ մահն աներևութապէս կհետամտէ նոցա.
Քանզի երբ կիջանին Քեաշան, և վարձաւորներ
կբռնեն մինչ ի Դաւթ, թէպէտ մասնաւորապէս
ներգործած ցրտոյն սաստկութենէ, բայց հայրենեաց
տեսութեան սերը կգօրանար յաղթել ցրտոյ եր-
կիւղին. բայց ո՞վ դժբաղդութեանց, զի ոչ իրակա-
նացաւ այս սէրն բոլորին համար, քանզի քանի
ինչ մղոն ճանապարհ հատանելէն ետքը, ցաւալի
մահուամբ կորուսին իւրեանց ընկերութեան ան-
դամոց մինը. յիրաւի ցաւալի, զի առանց վերջին
թօշակի և քահանայական թաղման յանձնեց իւր
մահականացուն բացօթեայ ցուրտ Պարսկական երկ-
րի ծոցին, և քանի ինչ մղոն ևս ճանապարհ հա-
տանելով երկուքն ևս նոյն դրութեամբ աւանդե-
ցան հողոյն, և որ ցաւալին է զգորրորդն կենդան-
նոյն կորուսին, քանզի մոլորեալ ի ճանապար-
հին անհետացաւ, ըստ որում սովու և ցրտոյ սաստ-
կութիւնն յափշտակած էր նոցա ընթացից զօրու-
թիւնն, որում վարձաւորք չեն կամեցած սպասել
քանզի այն մոլորեալն վարձած չէր զուղտապան-
ներն. ցաւ ցաւոց վերայ, և անբախտութիւն իշ-
խան նոցա. ըստ որում մինչդեռ մի մղոն և եթ

(*) Առումնական տեղեկադէրը յաջորդ Թերթով ունիմք
հրատարակել:

Ծ. խմբ.

(**) Այս ազգանունն ճշմարտիւ չգիտեմք մեր թէ իւր իսկականն
է, այլ իւր պնդոյիլ թշուառաց մօտ գտնուած խաբեբայ նամակ-
ներն, եւ նոյն իսկ թշուառքն այսպէս պատմեցին մեզ:

կմնար Զեանկեան հասնելու, սուտ ազգասերն և փրկիչ կ'առաջնայ քաղաքն կ'արաւանոց վարձելու. այլ զարմանալի խաբէրայութիւն, ողորմելիքն իջեանելով քաղաքին մէջ՝ ցրտոյն սաստկութեամբն և սովոյն բռնութեամբն մահուան զոհուելու կէտին վերայ էին, և փրկիչն աներեւոյթ. թերևս ընթերցողք պիտի հարցնեն վասն էր հաց չեն գնել, որպէս զի կեանքն շահին բայց որով զրամով, — սակայն ինչպէս վերը յիշեցինք, իւրեանց զրամներն ապահոված էին սուտ փրկիչն խաբէութեան գանձարանտունն. վերջապէս մինչդեռ սորա այս դառն զրութեան մէջ կտառապէին, կ'առնէին թէ իբր երկնային հրեշտակի քաղաքին սակաւածիւ վաճառական Հայ երիտասարդներէն մին՝ անցիցն վարձաւորէն տեղեկանալով թշուառներն այցելել փութացաւ, զոր անմիջապէս յայտնելով ազգային եղբարցը՝ կարևոր ուտելեօք հաստատելով նոցա թալկացնել սիրտն՝ նոցա բերանիցն լսեցին մի ըստ միով իւրեանց սուտ բարերարի ամենայն խաբէութիւններն. Թողով զսոսա այստեղ՝ անցնելք վարձաւորների մտադրութեանը, որոնք պահանջելով կէս ճանապարհի վարձն՝ վերադառնալ մտալիւ էին, թողով իւրեանց բաւական բեռներն նոյն քաղաքին մէջ, գուցէ թէ այս ևս մին խաբէրայական տրամադրութիւն, որ կարծես թէ ճակատագիր է ողորմելեացն, և անշուշտ, վասն զի յետոյ բազում թախանձանօք ազգայնոց տեղոյն դէնպետի և Պարսիկ և Հայ վաճառականց ստորագրութեամբը հարիւր երեսուն Պարսից թուամանի մուրհակագիր ստանալով նոյն թշուառներէն՝ կ'արեհաճին բերել յանձնել Դաւրիժոյ Առաջնորդարանին, և այսպէս կուղևորին այստեղ. ուր ի 25 անցեալ դեկտեմբերի, մինչ տիւն զոյններն կ'մերկանայր, վարձաւորներն նոյն մուրհակագիրն ձեռքները բռնած՝ կ'ներկայանան Դերապատիւ Գրիգոր Արքեպիսկոպոսին Առաջնորդի տեղոյս, որ Զանկեանի ազգայնոց առ ինքն տեղեկագիրն կ'արգալով՝ բերած թշուառներն կ'ահաճնէ վարձաւորներէ, բայց ինչ ցաւալի պապատասխան, թէպէտ յիմարական, վասն զի կ'ասեն, թէ մուրհակին մէջ գրած պարտքն չվճարուի՝ Հայերն պիտի յանձնենք դէնպետին, մահմետական կրօնքը բռնաբար ընդունել տալու. այստեղ ազգասէր Առաջնորդն յանդիմանական խօսքերով նոցա յիմարութիւնը դատապարտելով՝ իւր գիշերապահ զինուորներովն Պարսից կ'արաւանոցէն բռնաբար ետ բերել զնոսա յԱռաջնորդարանն, ուր Տայրաբար միսիթարական բանիւք նոցա վիշտն սփռելով ուղարկեց տեղոյս ազգային ուսումնարանի սեպհական տունն, անմիջապէս նոցա քանի ինչ աւուր ուտելեաց և վառելեաց պիտոյքն բաւականապէս հոգալով, և երկրորդ աւուր առաւօտունն նորին Սրբաջնութիւնն իւր նախագահութեամբ ժողով կազմելովն՝ սրտաշարժ բանաստեղծութեամբ ազգային զրամաւոր օժանդակութիւնը խնդրեց այս ողորմելեաց մասին. որոնք ազգասիրաբար և խնդամբ-

տաբար ընկալան Սրբազան առաջնորդի հօդեշահ և ազգօգուտ առաջարկութիւնն. Խնդամոտաբար, կգրեմ, յարգոյ խմբագիր, ընկալան, վասնզի այս՝ Պարսկաստանի դիտմամբ՝ անպտուղ ամն, հարկադրապէս կրթեց ողորմութեան լիաձեռն տրոց հանդիսին մէջ Դաւրիժաբնակ սակաւածիւ ողորմութեան Հայ անդամներն, և յիրաւի վարժեցան այդ կրթարանին մէջ, քանզի Պարսկաստանէն Ռուսաստան անցաւորաց՝ բացառութեամբ զանազան ծախուց, անցադրոց դիմն ևեթ եթէ ընդ թրւով արկանները, երրորդ կարգի մի վաճառականի գումար կ'զոյնայ, վերջապէս մնացորդն մակարեղել թողլով փորձառուաց, մենք մեր առաջնկալ գործն շարունակենք. ժողովն ընտրելով Արժանապատիւ Յովհաննէս վարդապետն Երեսեանց Հայկաբանութեան վարժապետ և տեսուչ տեղոյս ազգային ուսումնարանի, և տալով նմա ժողովարարական տուժարձ մեկնեցան, իսկ յիշեալ վարդապետն Երեսեանց անձամբ ներկայացնալ ի կրպակս, և ումանց ի տան բաղնիքով նոցա ողորմութեան դռներն՝ նոյն աւուր մէջ մի հարիւր և քառասուն թուման Պարսից կանխիկ ժողովեց և դարձաւ յԱռաջնորդարանն, ուր յերրորդում աւուրն եռանձնեայ մասնաժողով որոշուեցաւ ընտրութեամբ գերապատիւ Առաջնորդին և վաճառականապետ պարոն Արզումանայ Նազարբէկեանց, որք են պարոն Յովակիմ Փէնարձեանց 4. Պոսեցի պարոն Աբրահամ Չալապեանց և պարոն Աստուածատուր Ղարաբեկեանց, որք գիտութեամբ նորին Սրբաջնութեան վարձաւորներն զոհացուցանելէն ետքը, գումարի մնացորդն կ'ազհապենն այնոցիկ ողորմելեաց օրական պիտոյից հոգացողութեան համար: Սոյն այս ողորմելեաց համար ինքնաբերաբար միջնորդութեամբ Դաւրիժոյ Օսմանեան հիւպատոսարանին՝ Առաջնորդարանն ստացաւ տեղոյս նահանգական կառավարչէն ինն խալիք վաթսուն լիտր ցորեան, որ գիտութեամբ մասնաժողովոյն անդամոց հացի հետ փոխանակելով՝ օրական կ'մասնադրուի այնոցիկ կարօտելոց, որոց հինգն յանձնեցան դամբարանին, իսկ մնացեալքն կիտակենդան՝ մահճի կծաւայեն, մարդկութեան պատկերի վայելչութենէ զուրկ, վերջապէս այնպիսի սրտաճմբիկ անսարան կենդկայացնեն, որ անհետաքննելի կարգումն կ'թուի, եթէ ազգային ոմն տեսնէ և անարտասուք մեկնի նոցա տեսութենէ: . . . . . Այս տեղեկագրիս պատուական Արաւատ ամսագրոյդ մէջ ասպնջականութիւնն կրելովրեմ:

Նապար Նապարէէկեանց:

Ի 5 Փետր. 1872.

Ի Դաւրիժ,